

А.К. ОМАРОВА

А.К. ОМАРОВА

ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

А.К. Омарова

ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ
ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫ
ҰЙЫМДАСТЫРУ

Оқу құралы

Алматы
«Қазақ университеті»
2021

ӘОЖ 336.1:336.6

КБЖ 65.263

О-58

*Баспаға Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
экономика және бизнес жоғары мектебінің
Ғылыми кеңесі және Редакциялық-баспа кеңесі
шешімімен ұсынылған
(№2 хаттама 24.12.2020 жыл)*

Пікір жазғандар:

Э.Ғ.Д., профессор **У.М. Искаков**

Э.Ғ.К., доцент **Ж.З. Оралбаева**

Омарова А.К.

О-58 Инвестицияларды қаржыландыруды ұйымдастыру: оқу құралы / А.К. Омарова. – Алматы: Қазақ университеті, 2021. – 182 б.

ISBN 978-601-04-5267-1

Оқу құралында инвестицияны ұйымдастыру, қаржыландыру мен несиеленудің теориялық негіздері қарастырылған. Қазақстандағы инвестициялық қызметті мемлекеттік реттеу, ұлттық экономиканың нарықтық экономикаға көшу жағдайындағы инвестициялау көздері мен әдістері, инвестициялық жобаларды жүзеге асыруда инфляцияны, уақытты, тәуекелді ескеру мәселелері қамтылды.

Оқу құралы «Инвестицияларды қаржыландыруды ұйымдастыру» пәнінің оқу-әдістемелік талаптарына сай дайындалды. «Қаржы» мамандығында оқитын студенттерге, оқытушыларға, ғылыми көпшілікке арналады.

ӘОЖ 336.1:336.6

КБЖ 65.263

ISBN 978-601-04-5267-1

© Омарова А.К., 2021

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2021

АЛҒЫСӨЗ

Инвестициялар жалпы мемлекет үшін әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін, сондай-ақ шаруашылық субъектілер қызметіне маңызды. Инвестициялық үдерістің ұлғаюына негізінен қаржы нарығының дамуы, қаржы құралдардың болуы, қаржылық институттардың қызметтері әсер етеді. Қазақстандағы нарықтық қатынастардың қалыптасу үдерісі инвестициялық қызметтің сипатын және шарттарын елеулі өзгертті.

Инвестициялық қызметтің негіздерін, инвестиция көздерінің мәні мен мағынасын, инвестициялық жоба үшін бизнес-жоспарды құру әдістемесін және басқа да инвестициямен байланысты сұрақтарды түсіну маңыздылығын ескере отырып, Қазақстан Республикасының білім берудің жалпыға міндетті стандарттарының талаптарына сәйкес, жоғарғы оқу орындарының «Қаржы» мамандығының студенттеріне «Инвестицияларды қаржыландыруды ұйымдастыру» пәні енгізілген болатын.

Оқу құралының мақсаты ретінде студенттерге инвестиция бойынша білімді игеру және өзіндік жұмыстарды орындауға көмектеседі. «Инвестицияларды қаржыландыруды ұйымдастыру» оқу құралы инвестициялық ресурстарды қалыптастыру және тиімді бөлумен байланысты сұрақтар кешенін қамтиды.

Оқу құралында инвестицияның қазіргі мәселелер тақырыптарын ашатын лекция жинағы бар. Мәтіндер суреттермен, кестелік безендірілумен үйлестірілген. Әрбір тақырып бойынша бақылау сұрақтары мен бақылау тапсырмалары, есептер келтірілген. Құралда тесттік сұрақтар және глоссарий берілген. Сонымен қатар, инвестициялық жобаның бизнес-жоспарын құру бойынша әдістемелік нұсқа қарастырылған.

Аталған оқу құралын дайындау барысында Қазақстанның қазіргі инвестициялық заңнамасы, қарастырылатын мәселе бойынша ресей мен қазақстандық авторлардың ғылыми және оқулық әдебиеттері қолданылған.

Оқу құралының теориялық, әдіснамалық базасын инвестициялық қызмет, жалпы қабылданған практикадағы, оның ішінде Қазақстандағы инвестициялық мәселері мемлекеттік реттеу саласындағы қаралып отырған проблема бойынша шетелдік, ресейлік және қазақстандық авторлардың еңбектері құрады. Зерттеудің ақпараттық базасы Қазақстан Республикасының заңнамалық актілері, Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің статистикалық деректері, отандық және шетелдік әдебиеттерде, мерзімді басылымдарда жарияланған статистикалық деректер болды.

ТАРАУ 1. НАРЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИНВЕСТИЦИЯЛАР

1.1. Инвестицияның экономикалық мазмұны

«Инвестиция» термині латын тілінен («invest») аударғанда – кейіннен табыс алу мақсатында капиталға салым салу дегенді білдіреді.

Қазақстандық экономикада «инвестиция» термині нарықтық қатынастарға көшу кезеңінен бастап қолданыла бастады. Инвестицияның синонимі капитал жұмсаламы, бірақ тәжірибе көрсеткендей, «инвестиция» түсінігі кең мағынаны білдіреді. Инвестиция кәсіпкерлік қызмет аясындағы барлық мүлктік, қаржылық және интеллекті құндылықтарды білдіреді. Ал, капитал жұмсалымы инвестицияның бір бөлігі болып табылады және ол негізгі капиталға бағытталады.

ҚР «Кәсіпкерлік кодексіне» сәйкес (29.10.2015ж. қабылданды, 26.10.2020 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен.), «Инвестициялар – бұл лизинг шартын жасаған кезден бастап қаржы лизингі заттарын, сондай-ақ оларға құқықтарды қоса алғанда, заңды тұлғаның жарғылық капиталына инвестор салатын мүлктің барлық түрлері (жеке тұтынуға арналған тауарлардан басқа) немесе кәсіпкерлік қызмет үшін пайдаланылатын тіркелген активтерді ұлғайту, сондай-ақ концессионердің (құқық мирасқорының) концессия шарты шеңберінде жасаған және алған тіркелген активтері» [1, 273 б.].

Отандық және шетелдік әдебиеттерде «инвестиция» түсінігіне әр түрлі анықтама береді.

«Инвестициялау – бұл болашақта тұтыну мақсатында ағымдық тұтынуға арналған табыстан бас тарту» [2, 224 б.].

«Инвестиция – капитал құнын сақтауды немесе өсіртуді қамтамасыз ететін және (немесе) табыстың оң мөлшерін әкелетін капиталды орналастыру әдісі» [3, 134 б.].

«Инвестиция — табыс не пайда алу үшін ақша қаражаттарды жұмсау; табыс не пайда алу үшін сатып алынған меншік» [4, 9 б.].

Көрсетілген анықтамалардан келесі түйіндеме шығаруға болады: инвестицияға жұмсаудың мақсаты ретінде пайда (экономикалық эффект) болады; сондықтан да, егер инвестиция бұл нәтижеге әкелмесе, инвестициялау орынсыз.

«Инвестиция» түсінігіне тағы бірқатар анықтамаларға тоқталайық:

«Макроэкономикалық деңгейде, *инвестиция* – ел экономикасының мүлігіне және қорларына салымдар жиынтығы» [5,].

«*Инвестициялар* — экономикалық жүйедегі қызмет ететін капитал көлемінің өсуі» [6,440 б.].

«*Инвестициялар* – бұл пайда немесе капитал өсімі түріндегі қаржылық қайтарымдылықты алу мақсатындағы активтерді сатып алу; активтер ретінде бағалы қағаздар, өнер шығармалары, банктердегі депозиттер және т.б. жатқызылады» [7, 335 б.].

Аталған анықтамаларда «инвестиция» түсінігінің екі бөліктері анықталған — «капитал жұмсалымы» және «қаржылық салымдар». Капитал жұмсалымы негізгі өндірістік қорларға жұмсаумен (жаңа өндірісті құру, әрекет ететін өндірісті қайта құру, ұлғайту) байланысты. Қаржылық жұмсалым – ақшалай сыйақыны алу мақсатындағы қаражаттарды салуды білдіреді.

Қорыта келе, әр түрлі экономистердің еңбектерін талдай отырып, инвестицияның мәні жөніндегі бірігей көзқарастың жоқтығын көрсетеді. Мұның себебіне инвестиция бойынша көзқарастардың әр түрлі қыр-сырының қарастырылуын түсіндіреді: мүлдіктік, төлемдік, орналастыру бойынша және т.б. Яғни, нарықтық экономика жағдайындағы инвестицияның экономикалық мазмұны инвестициялық қызметтің екі жақтан тұрады: ресурстардың шығыны және нәтижені алу [8,16 б.].

Макроэкономикалық деңгейде инвестициялар, әсіресе капитал жұмсалымы ұлттық экономиканың дамуына және қоғамдық өндірістің тиімділігін жоғарылатуына негіз болып табылады. Атап айтқанда:

– кәсіпорындардың және өндірістік емес аяның өндірістік қорларын жүйелі түрде жанарту;

- ғылыми-техникалық прогресті жеделдету, отандық өнімнің сапасын жоғарылату мен бәсеке қабілеттілігін қамтамасыз ету;
- барлық халық шаруашылығының салаларын тепе-тең түрде дамыту;
- қажетті шикізат базасын құру;
- елдің экономикалық әлеуетін үдету және мемлекеттің қорғаныс мүмкіндігін қамсыздандыру;
- өндіріс және айналыс шығындарын төмендету;
- экспорт құрылымын жоғарылату мен жақсарту;
- әлеуметтік мәселелерді, соның ішінде жұмыссыздық мәселесін шешу;
- шаруашылық субъектілері арасында меншікті қайта бөлу және т.б.

Микродеңгейде инвестициялар келесі мақсаттарға жету үшін қажет:

- қызмет аяларын жоғарылату мен ұлғайту;
- негізгі өндірістік қорлардың тым моральдік және физикалық тозуын келтірмеу;
- өндірістің және өткізілетін өнімнің өзіндік құнын төмендету;
- жаңа техника мен технологияларды енгізу негізінде өндірістің техникалық деңгейін жоғарылату;
- өнімнің сапасын жақсарту мен өнімнің бәсеке қабілеттілігін қамсыздандыру;
- қауіпсіздік техникасын жоғарылату және табиғатты қорғау шараларын өткізу;
- кәсіпорындардың бәсеке қабілеттілігін қамтамасыз ету;
- бағалы қағаздарды сатып алу және басқа кәсіпорындардың активтеріне қаражаттарды жұмсау;
- акцияның бақылау пакетін сатып алу және т.б.

Сонымен, инвестиция экономикалық санат ретінде экономиканың дамуында маңызды рөл атқарады. Макроэкономикалық деңгейде олар жай және ұдайы өндірісті қамтамасыз ету, сонымен қатар өндіріс көрсеткіштерін, халықтың жұмыспен қамту деңгейі мен өмір сүру деңгейінің жоғарылауына мүмкіндік береді.

1.2. Инвестициялар жіктелімі

Экономикалық теорияда инвестиция түсінігі бойынша көзқарастар әртүрлігімен қатар, инвестицияны қолдану аясына байланысты инвестиция жіктелімінің әр түрлері сипат алады.

Кең тараған инвестиция жіктелімі келесі белгілеріне байланысты қарастырылады [9, 136.]:

1. Инвестиция бағыттары бойынша.
2. Меншік формасы бойынша.
3. Инвестиция объектісін басқару мүмкіндігіне байланысты.
4. Инвестициялау мерзімі бойынша.
5. Тәуекел деңгейі бойынша.

1. *«Инвестицияның бағыттылығына»* байланысты инвестицияның келесідей түрлері бар:

- нақты инвестициялар;
- қаржылық инвестициялар;
- материалдық емес активтерге жұмсалған инвестициялар;
- интеллекті инвестициялар.

Нақты инвестициялар негізгі капиталға, айналым қаражаттарын толтыруға бағытталған инвестициялар ретінде танылады. Яғни, жаңа өндірісті құруға, әрекет ететін өндірісті қайта жаңғыртуға, ұлғайтуға бөлінген капитал жұмсалымы болып табылады. Нәтижесінде өндірістік капитал (А-Ө) ұлғаюына әкелетін нақты инвестицияларда *капитал құрушы негіз* бар [10,37 б].

Қаржылық инвестициялар бағалы қағаздарға, депозиттерге, басқа да қаржылық құралдарға бағытталған жұмсалымдар, сондай-ақ қарыздарды, несиелерді беру түрінде сипат алады. Қаржылық инвестицияларда ақшалай негіз бар, соның нәтижесінде – ақша капиталы ұлғаяды (А-А').

Нақты және қаржылық инвестицияларды айқындау жіктелімінің негізгі белгілері болып табылады. Қазақстан экономикасының нарықтық негізде даму жағдайында инвестицияның көп бөлігі нақты инвестициялармен байланысты. Дегенмен де, экономикасы дамыған мемлекеттерде инвестициялардың едәуір бөлігі қаржылық инвестициялардан тұрады.

Қаржылық инвестициялардың көлемі ұлттық қаржы нарығының және оның институттарының даму қарқынына тәуелді. Ұлттық қаржы нарығының дамымауы инвестициялау мүмкіндігін қысқартады және қысқа, ұзақ мерзімге жұмсауға мүмкіндік бермейді. Дегенмен де, қаржылық инвестициялау нақты инвестициялардың өсуіне жағдай жасайды. Яғни екі форма бір-біріне бәсекелес емес, ал керісінше өзара байланысты болып келеді.

Материалдық емес активтерге жұмсалған инвестицияларға мүліктік құқықтарды қолдану бойынша құқықты иемдену (мысалға, жер учаскілерін, жер қойнауының объектілерін пайдалануға құқық), патенттерді, лицензияларды сатып алу жатқызылады.

Интеллекті инвестициялар адам ресурстарына (әлеуметтік аяға, мамандарды даярлауға, қызметкерлер біліктілігін жоғарылатуға) қаражат жұмсау, сонымен қатар ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-құрастыру жұмыстарға бағытталған қаражаттар ретінде анықталады.

Қазіргі экономикада инвестициялар келесідей көрініс табуы мүмкін:

- ақша қаражат, банктік салымдар, пай, акциялар, облигациялар және басқадай қаржылық құрал;
- жылжыма және жылжымайтын мүлік (ғимарат, көлік, құрал-жабдық, жер учаскілері, жер қойнауының объектілері);
- лицензиялар, патенттер, жаңалық табу, бағдарламалық өнімдер, тауар белгілері, мүліктік құқықтар, авторлық құқық объектілері және басқадай интеллекті құндылықтар.

«Инвестициялардың меншік формасына» байланысты инвестицияның төмендегідей типтерін анықтауға болады:

1. Мемлекеттік инвестициялар, оларды жүзеге асырушылар ретінде[5]:

- бюджеттік (республикалық және жергілікті бюджет), бюджеттен тыс қорлардың қарыздық қаражаттары есебіндегі мемлекеттік органдар;
- меншік және қарыздық қаражаттар есебіндегі мемлекеттік кәсіпорындар;

- меншік және қарыздық қаражаттар есебіндегі мемлекеттің қатысуы бар кәсіпорындар.

Шетелдік инвестициялар, оларды жүзеге асырушылар ретінде: шетелдік мемлекеттер; халықаралық ұйымдар; шетелдік заңды және жеке тұлғалар.

2. Жеке инвестициялар, оларды келесілер жүзеге асырады: жеке тұлғалар; мемлекеттік емес меншік формасындағы кәсіпорындар.

3. Біріккен инвестициялар, отандық пен шетелдік инвесторлардың бірігуі негізінде жүзеге асырылады.

«Инвестициялау объектісін басқару мүмкіндігіне байланысты» инвестициялар келесідей бөлінеді [11, 46 б]:

- тікелей инвестициялар;
- портфельдік инвестициялар;
- жанама инвестициялар.

«Инвестициялау мерзіміне» қарай инвестициялар келесідей жіктелімінен тұрады [12,16 б.]:

- қысқа мерзімді ;
- орта мерзімді;
- ұзақ мерзімді инвестициялар.

«Тәуекел деңгейіне байланысты» инвестициялар [13,18 б.]:

- төменгі тәуекелді инвестициялар;
- орташа тәуекелді инвестициялар;
- жоғарғы тәуекелді инвестициялар болып бөлінеді.

«Ұдайы өндіріс үдерісіне қатысу деңгейіне қарай» нақты инвестициялардың келесідей түрлері анықталады:

- *реинвестициялар*, олар өндірістік капиталдың тозған бөлігін жөндеуге бағытталады;
- *нетто-инвестициялар*, олар өндірістік үдерісті ұлғайту, қайта құру және модернизациялау үшін бағытталған;
- *брутто-инвестициялар* – реинвестиция мен нетто-инвестиция жиынтығынан тұратын, өндірістің ұлғаюына және халықтың өмір сүру деңгейін жоғарылатуға ықпал келтіру арқылы өндірістік, ұдайы өндірістік үдерістің үздіксіздігін қамтамасыз етеді.

1.3. Инвестициялар түрлері

Тікелей инвестициялар нақты инвестицияларға жатқызылады. Олар кәсіпкерлік объектісін басқаруға құқық береді. Негізінен тікелей инвестор өз қаражатын жаңа немесе әрекет ететін объектіні салу кезінде оның меншік иеленушісі не кәсіпорынның тең құрылтайшысы болып табылады. Тікелей инвестор жай акциялардың қомақты үлес иеленушісі ретінде де, компанияның меншік иеленушісінің бірі де болады. Қазақстанда тікелей инвестициялар ретінде Қазақстан Республикасы мемлекеттік кепілмен байланысты және ресми техникалық көмек не гранттардан басқа, шетелдік және отандық инвесторлардың негізгі капиталға жұмсалымның барлық түрлері жатады. Тура жұмсау кезінде инвестор инвестициялау объектісін таңдауға қатысады. Сондықтан да, тікелей инвестициялауды инвестициялау объектісі туралы нақты ақпараты бар, инвестициялау механизмін жетік білетін, дайындалған инвесторлар жүргізеді.

Жанама инвестициялар - ақшалай негізі бар портфельдік және басқа да инвестициялар. Жанама инвестициялардың соңғы мақсаты ретінде ақшалай сыйақы түріндегі пайданы алу болып табылады. Сондықтан да олар инвестиция объектісін басқаруға құқық бермейді.

Тікелей инвестицияларға қарағанда *портфельдік инвестициялар* бағалы қағаздарды, атап айтқанда жай және артықшылығы бар акцияларды, корпоративтік облигацияларды сатып алуға бағытталады.

Бірақ, жай акциялардың қомақты пакетін иемденушілерді негізінен тікелей инвесторларға жатқызады. Жай акциялардың көп емес үлесі де бағалы қағаздар ұстаушыларға кәсіпкерлік объектісін басқаруға құқық бермейді.

Басқа инвестицияларға кәсіпорынның басқару қызметіне қатысуға құқығы жоқ несие ұйымдарының несиелерді беруі жатады.

Бір жылға дейінгі капитал жұмсалымы *қысқа мерзімді инвестициялар* ретінде танылады (мысалға, қысқа мерзімді

банктік салымдар, қысқа мерзімді жинақ сертификаттарын және қысқа мерзімді бағалы қағадарды сатып алу және т.б.).

Орта мерзімді инвестицияларға бір жылдан жоғары, бірақ бес жылға дейінгі салымдар тән (мысалға, орта мерзімді банктік салымдар, бағалы қағаздарды сатып алу және т.б.).

Ұзақ мерзімді инвестициялар ретінде бес жылдан жоғары кезеңге жұмсалған салым деп түсіндіріледі.

Жаңа ғылыми жобалар, жаңа технологиялар аясына, сондай-ақ өте жоғарғы пайданы алуды күтетін жоғарғы тәуекел деңгейі бар кәсіпорындарға бағытталған инвестицияларды *венчурлік инвестициялар* деп атайды.

Нақты және қаржылық инвестициялардың тәуекел сипаты 2-ші кестеде берілген [14, 22 б.].

Сонымен қатар, нақты инвестициялар жіктелінеді – 1) көлеміне қарай; 2) ұдайы өндіріс үдерісіне қатысу деңгейіне байланысты.

«*Инвестиция объектісінің ауқымына*» байланысты келесідей түрлерін атап өтуге болады: - *мегажобалар*; - *шағын жобалар*.

Кесте 1.1

Инвестицияның жұмсау аясына қарай тәуекелді бөлу

Инвестиция түрлері	Тәуекел деңгейі		
	<i>Тәуекелі төмен</i>	<i>Тәуекелі орташа</i>	<i>Тәуекелі жоғары</i>
Нақты инвестициялар	Негізгі өндірістік қорларды жөндеу	Негізгі өндірістік қорларды ұлғайту және қайта құру	1. Жаңа өнімді шығару 2. Жаңа технологияны енгізу 3. Ғылыми-зерттеу және тәжірибік-құрастыру жұмыстарға инвестиция
Қаржылық инвестициялар	Мемлекеттік бағалы қағаздар;	Артықшылығы бар акциялар, жай	Жоғарғы табысты-лығы бар акциялар

	корпора-тивтік облигация-лар, қысқа мерзімді депозиттік салымдар	акциялар, орта мерзімді депозиттік салымдар, бағалы қағаздар	
--	--	--	--

Шағын жобалар көлемі жағынан үлкен емес. Олар жай және көлемі жағынан шектеулі болып келеді. Американдық тәжірибеде, шағын жобаларға капитал жұмсау 10-15 млн. АҚШ долларын, ал еңбек шығындары – 40-50 мың. адам-сағатты құрайды.

Мегажобалар – құрамында көптеген өзара байланысты жобалардан тұрады; оларға жалпылама мақсат, бөлінген ресурстар және уақыт кезеңі тән.

Мұндай бағдарламалар халықаралық, мемлекеттік (Қазақстан мысалында – бұл Астана қ. құрылысы), аймақтық, салалық және аралас болуы мүмкін. Мегажобалар жоғарғы құндылығымен (1 млрд. АҚШ доллар және одан жоғары шамасында), капитал сиымдылығымен, іске асыру уақытымен (5 жылдан жоғары) сипат алады. Бір мега жоба бірнеше шағын жобалардан тұрады.

1.4. Қаржылық және нақты инвестициялардың өзара байланысы мен ерекшелігі

Өндірістік және өндірістік емес мақсаттағы объектілерге бағытталатын инвестициялық ресурстардың көп түрлеріне қарамастан, ақшалай формасындағы инвестициялар ерекше орын алады.

«Экономикалық теория» курсына мемлекеттің экономикалық субъектілерін келесідей санаттарға бөлінуін қарастырады:

- мемлекет;
- кәсіпорын;
- халық.

Әрбір санат бойынша бос ақша қаражат құрылуы мүмкін, бірақ шығыстардан жинақтардың жоғарылауы «халық»

секторында көрініс алады, сондықтан да ол нетто-қарыз беруші болып табылады. «Кәсіпорын», «мемлекет» (егер бюджет тапшылығы болса) секторында қаражаттың жеткіліксіздігі жағдайында олар нетто-борышкер ретінде танылады. Бюджет артықшылығы жағдайында мемлекет нетто-қарыз беруші ретінде де бола алады.

Нетто-қарыз берушіден нетто-борышкерге бос ақша ресурстардың қайта бөлінуі нәтижесінде қаржылық ресурстардың бөлінуі сипат алады. Сондықтан да, ақша формасындағы өндіріске жұмсалынатын инвестициялар өндірісті жетілдіру мақсатында шаруашылық субъектілермен, сондай-ақ жинақтарды инвестицияға айналдыратын жеке тұлғалармен жүргізілуі мүмкін.

Ақшаның айналысы бөлуі қаржы нарығының каналдары бойынша мемлекеттің әр түрлі қаржылық институттары арқылы жүргізіледі.

Инвестицияны қаржыландыру бойынша операциялар банктер (коммерциялық, инвестициялық, жинақтық) және банктік емес қаржылық мекемелер, яғни сақтандыру компаниялары, инвестициялық қорлар, зейнетақы қорлары арқылы жүргізіледі.

Олар қомақты қаржылық ресурстарды шоғырландыруға және оларды жинақ үшін қолдануға қабілетті.

Несие мекемелері арқылы меншік иеленушіден борышкерге ақша қозғалысының үдерісі келесідей сипат алады. Жинақтар жалпылай қаржылық ресурстар болып табылады. Халықтың, кәсіпорындардың бос ақша қаражаттары төменгі пайызбен депозиттік салымдарға тартылып, өндірістік мақсатқа борышкерге жоғарғы пайызбен несие беріледі.

Депозиттік салымдар бойынша табыстылықтың төмен болуына байланысты, нетто-несие берушілердің табыстылығы жоғарырақ қаржылық құралдарға өз жинақтарын салуы бойынша қызығушылық танытқаны таңқалдырмайды.

Капитал тұтынушылары (борышкерлер) басқа көздерден қаражат тартуға қызығушылық танытады. Себебі, банктік несиені алу кезінде оларға бірқатар қиындықтар туғызады – несие ресурстарын қолдану мерзімі, ірі жобаларға капиталды

қарыз алу және т.б. Аталған факторлар инвестицияны тарту үшін қаржы нарығында бос ақша қаражаттарды қайта бөлумен байланысты экономикалық қатынастарды жетілдіру қажеттілігін айқындайды.

Қазіргі экономикада макроэкономикалық тұрғыдан алғанда, осы үдерістегі негізгісі – бағалы қағаздар нарығы. Негізінен бағалы қағаздар нарығы инвестициялық ресурстардың тұтынушылары мен жабдықтаушылардың қызығушылықтарын қанағаттандырады.

Инвесторлар бағалы қағаздарды сатып алуда қаражатты тиімді жұмсаудың ауқымды мүмкіндігіне ие. Мерзіміне, өтімділігіне және табыстылығына байланысты депозиттік салымдарға қарағанда бағалы қағаздар тиімді. Ал, инвестициялық ресурстардың тұтынушылары үшін бағалы қағаздарды шығару банктік несиеге қарағанда артықшылығы бірқатар.

Олар инвестицияны тарту көздерін кеңейтуге, тартылған қаражатты қолдану мерзімін ұзартуға мүмкіндік беретіні анық.

Банктік несие нарығы және бағалы қағаздар нарығы инвестициялық нарықтың құрамдас буындары, инвестицияны тартудың және оларды өндіріске қолданудың негізгі көзі болып табылады.

Дамушы елдерде инвестиция негізінен нақты инвестиция түрінде көрініс табады. Ал, экономикасы дамыған мемлекеттерде инвестиция қаржылық негізге ие [3, 256 б.].

Қаржылық инвестициялау институттарының дамуы нақты инвестициялардың өсуіне мүмкіндік береді. Нақты инвестициялар қаржылық инвестициялармен өте тығыз байланысты.

Мысалға, компанияның акциясын сатып алу кезінде инвестор қаржылық инвестицияны жүргізеді.

Компания нақты инвестициялауды акцияны сатудан түскен ақшадан жүргізеді. Нақты инвестицияларда *капитал құраушы негіз бар*, себебі өндіріс қаражатының, материалдық-заттай құндылықтардың материалдық емес активтердің өсуі есебінен нақты капиталдың өсімін қамтамасыз етеді.

Бақылау сұрақтары

1. «Инвестиция» интерпретациясының түрлерінің маңасын түсіндіріңіз
2. Қазақстан экономикасындағы инвестицияның мәні мен рөлі анықтаныз
3. Инвестицияның негізгі түрлеріне анықтама беріңіз.
4. Тікелей және портфельді инвестициялар қандай критерилермен ажыратылатынын түсіндіріңіз
5. Негізгі инвестициялар және олардың классификациясын атаңыз.

Бақылау тапсырмалары

1 тапсырма. Келесі тұжырымдамалар рас па?

1. Нақты инвестициялардың бастапқы қаражаттары бар.
2. Инвестицияның капиталды қалыптастырушы түрі тек интеллекті инвестицияға тиесілі.
3. «Инвестиция» сөзінің синонимі «қаржылық салымдар» болып табылады.
4. Портфельді инвестиция қаржылық инвестицияға қатысты.
5. Өндіріске салынған қаражаттар нақты инвестицияға қатысты болып табылады.

2 тапсырма. Инвестициялау мақсаттарын макро-және микроэкономикалық мақсаттарға бөліңіз.

- Өндірістік және өндірістік емес негізгі қорлардың жүйелі түрдегі жаңаруы.
- Экспорттың құрылымын дамыту және жақсарту.
- Шаруашылық субъектілер және тағы басқалардың арасындағы жеке меншіктерді орналастыру.
- Қызмет ету аясының үлкейту және кеңейту.
- Негізгі өндіріс қорларының табиғи және жанама тозуына жол бермеу.
- Өндіріс пен айналыстың бәсеңдемеуін қадағалау.
- Өнімнің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін жақсарту.
- Әлеуметтік мәселелерді, оның ішінде жұмыссыздықты шешу.
- Техникалық қауіпсіздікті жақсарту және табиғатты қорғау іс шараларын жүзеге асыру.
- Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету.
- Шикізатпен қамтамасыз ету.
- Бағалы қағаздарды сатып алу және басқа кәсіпорындардың активтеріне қаржы салу.
- Акцияның бақылау пакетін иемдену және тағы басқа.

ТАРАУ 2. МЕМЛЕКЕТТІҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

2.1. Инвестициялық қызмет түсінігі

Әлеуметтік-экономикалық мазмұны бойынша инвестициялар қоғамдық-пайдалы қызметтерді атқаруын білдіреді. Оларға келесілер жатқызылады [9, 58 б.].

1. Өндірістік, өндірістік емес аялардағы жай және ұдайы өндіріс үдерісін қамтамасыз ету.

2. Өндірістік үдерісті қайта жаңарту үшін тозылған негізгі қорларды және қолданылған шикізат пен материалдардың орнын толтыру.

3. Капиталдық, қаржылық салымдарды жұмсау негізінде бір аядан басқа тартымды аяларға капиталды аудару.

4. Басқа кәсіпорындардың қаржылық активтеріне қаражаттарды жұмсау арқылы меншік иеленушілер арасында капиталды қайта бөлу.

5. Адам әлеуетін, жаңа технологиялар мен материалдарды дамыту.

6. Болашақтағы экономикалық өсу үшін негізді қалау. Инвестицияны жұмсау ерекшелігі «инвестициялық қызмет», инвестициялау «субъектілері» мен «объектілері» атты түсініктер арқылы ашылады.

Инвестициялық қызмет – бұл жеке және заңды тұлғалардың, сондай-ақ мемлекеттің инвестицияны жұмсаумен байланысты тәжірибелік іс-әрекеттер жиынтығы. Сонымен қатар, инвестициялық қызмет – инвестиция объектісін таңдаумен, оны инвестициялаумен және пайдаланумен, қосымша қажетті жұмсау жүргізумен және сыртқы қаржыландыруды тартумен байланысты шаралар кешені.

Қазақстанда инвестициялық қызмет нормативтік-құқықтық актілермен реттелінеді. ҚР инвестициялық қызметтің негізгі заңы – ҚР «Кәсіпкерлік кодексі» (29.10.2015ж. қабылданған, 21.01.2019 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен.) болып табылады.

Аталған Заңға сәйкес, «инвестициялық қызмет – бұл коммерциялық ұйымдардың жарғылық капиталына қатысу немесе кәсіпкерлік қызметі үшін қолданылатын бекітілген активтерді құру не кеңейту бойынша жеке, заңды тұлғалардың қызметі».

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қажеттілігіне байланысты, Қазақстан Республикасының заңнамалық актілермен инвестициялық қызметі шектелетін немесе рұқсат етілмейтін қызмет түрлері және (немесе) территориясы анықталынады.

Отандық заңнамаға сәйкес инвестициялық аяда, әсіресе инвесторға қатысты шаруашылық қызметтің негізгі қағидалары бекітілген.

1. Инвесторлардың, сонымен қатар жұмсалынатын капиталдың (капиталдың пайда болуына қарамастан) толығымен тең құқығы;
2. Инвестор жұмсалатын қаражатты қайда және қандай мөлшерде қолданатынын өзі анықтайды.
3. Инвестициялық қызметтің барлық қатысушыларының өзара қатынастардың негізі келісім немесе келісім шарт болуы тиіс.
4. Мемлекеттік басқарудың органдары барлығымен бірге өздеріне алған міндеттемелерге жауап береді.

Елдегі инвестициялық қызмет жағдайын макроэкономикалық көрсеткіштердің қарқынын талдау негізінде сипаттауға болады. Мысалға, ұлттық табыстың және жалпы ішкі өнімнің қарқыны, жалпы ішкі өнімдегі инвестиция үлесі, негізгі капиталға бағытталатын өнеркәсіптік өнімнің көлемі, ауыл шаруашылық өнімнің көлемі, нақты инвестициялардың үлесі және т.б.

Бұл көрсеткіштер инвестицияны тиімді қолдануды сипаттайды. Көрсеткіштердің өсуі инвестицияны жұмсаусыз мүмкін емес. Экономикалық санат ретінде инвестициялар экономиканың дамуына әсер ететін қызметтерді атқарады. Сондықтан да, егер аталған көрсеткіштердің өсуі инвестицияның өсу қарқынынан асса, онда бұл инвестицияларды пайдаланудың тиімділігін куәландырады.

Нарықтық қатынастар жағдайында инвестициялық қызметті іске асыру инвестициялық қызметтің объектілері мен субъектілерінің мәнін талдау үдерісі арқылы ашылады.

Инвестициялаудың объектілері ретінде Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде қарастырылған жағдайлардан басқа, қандай да болмасын кәсіпкерлік қызмет объектілерін жатқызады.

ҚР «Кәсіпкерлік кодексіне» сәйкес *инвестициялау объектілеріне* келесілер жатқызылады:

- 1) ақша қаражаттар, мақсаттық банктік салымдар, пайлар, акциялар және басқа да бағалы қағаздар;
- 2) жылжыма және жылжымайтын мүлік (ғимараттар, құрылыстар және басқадай материалдық құндылықтар);
- 3) мүліктік құқықтар, басқадай интеллекті құндылықтар;
- 4) жерді пайдалану мен басқа да ресурстарды пайдалану құқығы, сонымен қатар басқа да мүліктік құқықтар мен құндылықтар.

2.2. Инвестициялық қызметтің субъектілері

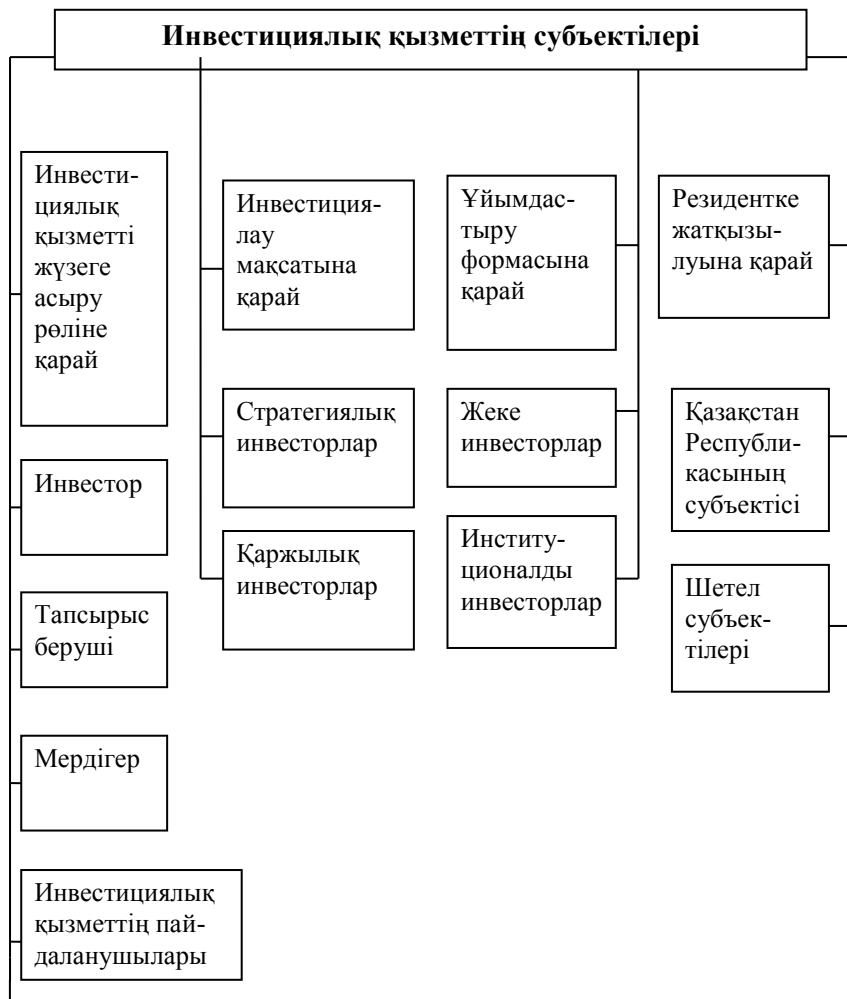
Инвестициялық қызметтің субъектілеріне жатқызылады:

1. Инвесторлар – бос инвестициялық ресурстары бар қатысушылар.
2. Инвестициялық ресурстары жеткіліксіздігі байқалатын, меншік немесе тартылған қаражат есебінен инвестициялық қызметті жүзеге асыратын кәсіпорындар.
3. Инвестициялық қызметтің объектілерін пайдаланушылар.
4. Инвестициялық институтарды инвестициялық ресурстардың тұтынушылармен өзара байланысын қамсыздандыратын делдалдар (ҚР даму институты, қаржылық институттар, халықаралық қаржылық ұйымдар).

Барлық формалардағы инвестициялау объектілердің жиынтығы инвестициялық ұсынысты білдіреді. Сондықтан да, инвестиция объектілері инвестициялық сұраныстың көлемін алдын ала анықтайды. Инвестициялық сұраныс инвестицияларға деген нақты қажеттілікті сипаттайды. Инвестициялық ұсыныс елдің инвестициялық қызметінің дамуындағы негізгі фактор

болып есептеледі. Себебі, инвестициялық ұсыныс инвестициялық тауарларға деген сұраныстың өзгеруіне әкеледі.

Осыдан басқа, инвестициялық қызметтің барлық субъектілері келесідей белгілеріне байланысты жіктеледі (сурет 2.1):

Сурет 2.1 - Инвестициялық қызмет субъектілерінің жіктелімі

Негізгі пайдалану қызметін ұйымдастыру формасына қарай субъектілер келесідей инвесторлар ретінде сипат алады:

- жеке инвесторлар (жеке және заңды тұлғалар);
- институционалдық инвесторлар (қаржылық институттар, халықаралық қаржылық ұйымдар).

Инвестициялау мақсаттарына қарай:

- стратегиялық (тікелей) инвесторлар;
- қаржылық (жанама) инвесторлар.

Резидентке жатқызылуына қарай:

- отандық;
- шетелдік.

Инвестициялық қызметте маңызды орынды *инвесторлар* алады. КСРО-ның жоспарлы экономикасында инвесторлар ролінде тек мемлекет ғана болған.

Инвесторлар салымшы, тапсырыс беруші, несие беруші, сатып алушы ретінде бола алады, яғни инвестициялық қызметтің әрбір қатысушы қызметін атқарады.

Инвестициялық үдерістің басқа субъектісі – бұл *инвестициялық қызметтің объектілерін пайдаланушылар*. Олар: инвесторлар, сонымен қатар олар үшін инвестициялық қызмет объектісі құрылатын жеке және заңды тұлғалар, мемлекеттік және муниципалдық органдар, шетел мемлекеттері және халықаралық ұйымдар.

Инвестициялық үдерістің тағы бір қатысушысын атап өтуге болады, ол - *тапсырыс беруші*. Тапсырыс беруші ретінде инвесторлар да, сондай-ақ инвестордың инвестициялық жобаны іске асыруға өкілдік берген жеке және заңды тұлғалар бола алады. Бұл жағдайда, тапсырыс беруші (келісім шартта басқа жағдайлар көрсетілмесе) инвестициялық үдерістің басқа қатысушыларының кәсіпкерлік қызметіне араласпауы керек.

Егер тапсырыс беруші инвестор болып табылмаса, онда ол заңнамаға сәйкес, келісім-шартта бекітілген өкілеттілік және уақыт шеңберінде инвестицияларды иемдену, қолдану және басқару құқықтарына ие. Әйтпесе, аталған қатысушы жобаның басқарушысы немесе менеджері деп атауға болады.

2.3 Қазақстан экономикасының дамуындағы шетелдік инвестициялардың рөлі

Қазақстандағы инвестициялық қызмет қаржыландырудың ішкі және сыртқы көздері арқылы ұдайы өндіріс үрдісін жандандыруға бағытталған. Сондықтан да, мемлекет шетелдік капиталды тарту саясатын жүргізеді.

Қазақстан экономикасындағы шетел инвестициялардың рөлі келесідей факторлармен дәлелдеуге болады:

- 1) халықаралық қаржылық ұйымдардан қарыз түрінде шетел инвестициялардың келуі;
- 2) ірі инвестициялық жобаларға тікелей шетел инвестицияларын тарту мүмкіндігі;
- 3) жаңа техника, технология, өндірісті ұйымдастырудың прогрессивті формаларын алу;
- 4) халықаралық экономикалық қатынастардың дамуы.

Шетел инвестициялар ұлттық компаниялардың және мемлекеттің активтеріне келесідей түрлері ретінде жұмсалады:

- 1) жұмыс істейтін немесе жаңа өндірістік объектілерге инвестициялар;
- 2) отандық компаниялардың бағалы қағаздарына жұмсау;
- 3) халықаралық қаржылық ұйымдардан немесе шетелдік коммерциялық банктердің қарыздары;
- 4) сауда маркаларын, патенттерді, лицензияларды сатып алу.

Шетел капиталын тарту тікелей шетел инвестициялар, техникалық және қаржылық көмек, инвестициялық жобаларға несие түрінде жүргізілді. Егер шетел инвесторы капиталды орналастыру арқылы қазақстандық кәсіпорынға бақылауды немесе біріккен басқаруды иемденсе, онда бұл капитал *тікелей инвестициялар* болып табылады. *Портфельдік инвестициялар* кезінде инвесторлар үшін кәсіпорынды басқару емес, ал негізінен ақшалай табысты алу маңызды болып табылады.

Отандық экономикаға *шетелдік капитал инвестицияларының негізгі формаларына* жатады (кесте 3):

- ҚР мемлекеттік борышын қалыптастыратын ҚР мемлекеттік қарыз формасындағы инвестициялар;
- қазақстандық кәсіпорындардың акционерлік капиталына салым формасындағы инвестициялар;

- бағалы қағаздарға жұмсау формасындағы инвестициялар;
- шетелдік несиелер;
- тауарлық несиелер.

Портфельдік инвестициялардың өсуіне қарамастан, қазақстандық экономикада жұмсалымдардың негізгі бөлігі басқа инвестицияларға тиесілі. Олар келесі көздер есебінен қалыптасады: сауда несиелері, ҚР үкіметінің кепілдемесімен берілген шетелдік мемлекеттердің несиелері, халықаралық қаржылық ұйымдардың (Әлемдік банк, Халықаралық валюта қоры, Еуропалық қайта құру және даму банкі, Исламдық қайта құру және даму банкі) несиелері және т.б.

Шетел инвестициялары әрбір мемлекеттің экономикасында маңызды орын алады. Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, соңғы он жылдары тікелей шетел инвестициялардың көлемі халықаралық сауда көлеміне қарағанда жылдам өсуде. Әрбір мемлекеттің экономикасы үшін қарыз бен несиеге қарағанда тікелей шетелдік инвестициялардың артықшылығы бар. Біріншіден, халықаралық қаржылық ұйымдардың қарыздары, несиелері мемлекеттің кепілдемесімен беріледі, сондықтан да барлық сома елдің сыртқы борышына есептеледі, ал бұл елдің инвестициялық имиджіне кері әсер етеді.

Кесме 2.2.

ҚР экономикасындағы шетел капиталының негізгі формалары

Шетел инвестиция формалары	Инвестиция типтері	Инвестор институты	Ұйым, компания атауы (не шетелдік компанияның қатысуымен)
Тікелей шетел инвестициялар	Нақты инвестициялар	Трансұлттық компаниялар, ірі шетел компаниялары, оффшордық зоналар	«Шелл», «Генгиз-Шевройл», «Шнос», «Бритиш-Петролеум», «Аджип», «Лукойл», «Тексако», «Кнауфф» және т.б.
1. Қарыздар	Қаржылық инвестиция	Халықаралық	Халықаралық валюта қоры, Әлемдік даму

2. Техникалық көмек (кеңес беру, гранттар)	лар	қаржылық ұйымдар, ынтымақтастық қорлары	банкi, Еуропалық ҚДБ, Исламдық ҚДБ, Жапондық ынтымақтастық қоры, Германиялық ынтымақтастық қоры және басқалары.
Несиелер	Қаржылық инвестициялар	Шетелдік коммерциялық банктер	Дрезднербанк, RBS, Barclays, Natwestbank, HSBC және т.б.

Екіншіден, мемлекет тікелей инвесторлар алдында ешқандай міндеттемелері жоқ. Тікелей инвестор өз қызметінің нәтижесіне қызығушылық танытады. Өндіріс үдерісінде қазіргі техника, технологияларды қолдану, еңбекті ұйымдастырудың жаңа формаларын енгізу, бәсекеге қабілетті өнімді шығару арқылы шетелдік инвестор экономиканың дамуына орасан зор үлес қосады. Сондықтан да, ішкі инвестициялық ресурстардың болмауы және тікелей шетелдік инвестицияларды тарту мүмкіндігінің болмауы жағдайында ғана шетелдік қарыздар, несиелер еріксіз қолданылады.

Бақылау сұрақтары

1. Нақты инвестициялаудың объектілерін атаңыз және оларға мінездеме беріңіз.
2. Инвестициялық сұраныс пен ұсыныстың арасындағы байланыс түсіндіріңіз
3. Қазақстанда инвестициялық құрылымның дамуындағы институционалды инвесторлардың рөлін атаныз
4. Шетел инвесторларының біздің елдегі мақсаты қандай атқаратынын айқынданыз
5. Қазақстандағы шетел инвесторларының көлеміне әсер ететін факторларды анықтаңыз.

Бақылау тапсырмалары

1 тапсырма. Келесі сөйлемдегі тастап кеткен сөйлемді қойыңыз.

1. Қазақстан Республикасының экономикасына шетел инвесторларын тартудың негізгі мақсаты болып

- а) халықаралық қатынасты дамыту.
 - б)
 - в) өздерінің инвестицияларын сақтай отырып, экономиканың дамуы мен өндірісінің ұлғаюына инвестициялық ресурстармен қамтамасыз ету.
2. Қазақстан Республикасына инвесторларды тартудың жағымсыз әсерлері
- а)
 - б) құрылғылар, ОПФ істен шығуы
 - в) займ үшін % көп мөлшерде төленуі
 - г) зайым сомасының айтарлықтай үлкен болуы

ТАРАУ 3. ҚАЗАҚСТАНДА ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ЗАҢНАМАЛЫҚ ҚАМСЫЗДАНДЫРУ

3.1 «Шетел инвестициялар туралы», «Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы» Заңдарды қабылдаудың мақсаттары

Инвестициялық қызмет нормативтік-заңнамалық базаның жетілдіру деңгейіне тәуелді. Әрекет ететін ҚР «Кәсіпкерлік кодексі» Қазақстан Республикасындағы инвестициялармен байланысты қатынастарды реттейді. Заң инвестицияны ынталандырудың құқықтық пен экономикалық негіздерді анықтайды, Қазақстан Республикасында инвестицияны жүзеге асыру кезінде инвесторлар құқықтарын қорғауға кепіл береді, сонымен қатар инвестицияны мемлекеттік қолдау шараларын, инвесторлардың қатысуымен дауларды шешу тәртібін анықтайды.

ҚР «Кәсіпкерлік кодексі» (29.10.2015ж., өзгертулерімен 26.10.2020ж.), қабылдағаннан кейін келесі заңдар күшін жойған болып саналады:

1. «Инвестициялар туралы» Заңды (8.01.2003 ж.)
2. “Шетел инвестициялар туралы” (27.12.1994 ж.);
3. “Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы” (28.02.97 ж.).

Алдыңғы екі заңдарда тек қана шетел инвесторлардың құқықтары ескерілсе, қазіргі әрекет ететін заңдарда отандық пен шетелдік инвесторлардың құқықтары теңестірілген. Соған қарамастан, алдыңғы заңдар инвестициялық қызметтің дамуына жағымды үлес қосты.

Атап айтқанда, *«Шетел инвестициялар туралы»* Заң инвестициялық қызметке қатысты бірқатар түсініктер берді – «инвестициялар», «инвестор», «шетел инвесторы» және т.б. [12, 42б.]. Осыдан басқа, Заң ҚР экономикасына шетел инвестицияларын тартудың құқықтық, экономикалық негіздерін анықтады, мемлекеттік кепілдемелерді және шетел инвестициялардың қорғауын бекітті. Заңның қабылдануы ҚР экономикасына шетел инвестицияларды тартуға мүмкіндік бере

отырып, республикада экономикалық жағдайлардың жақсаруына әсер етті. Осыған байланысты мұнай өндіруші және тау-кен өндіруші салалар белсенді түрде дами бастады.

Шетел инвесторлар ҚР заңнамасында бекітілген жарналар түрінде жарғылық капиталына енгізген болатын. Олар: ғимараттар, құрылыстар, құрал-жабдықтар, басқадай материалдық құндылықтар, жерді, суды және басқадай табиғи ресурстарды пайдалану құқығы, сонымен қатар интеллекті меншік құқығын қоса алғандағы мүліктік құқықтар.

Қазақстан экономикасына шетел инвестициялардың ағылуы келесідей әлеуметтік-экономикалық даму мәселелерін шешуге мүмкіндік беруі тиіс:

1. Сыртқы нарыққа қазақстандық тауарлардың және технологиялардың алға басуы;

2. Экспорттық әлеуетті кеңейтуге және диверсификациялауға, сонымен қатар жеке салаларда импортты ауыстыратын өндірісті дамытуға ықпал жасау;

3. Еңбек артықшылықты аймақтарға және табиғи ресурстары бай аудандарға (олардың меңгеруін жеделдету үшін) капитал ағынына әрекет жасау;

4. Жаңа жұмыс орындарын ашу және өндірісті ұйымдастырудың алдыңғы қатарлы формаларды меңгеру;

5. Кәсіпкерлік аяда өркениеттік қатынастардың тәжірибесін меңгеру;

6. Өндірістік инфрақұрылымның дамуына әрекет жасау.

Қазақстанның тікелей шетелдік инвесторлардың құрылымында біріккен және шетелдік кәсіпорындар басым.

Қазіргі уақытта Қазақстанда тікелей шетелдік инвестициялардың көлемі негізінен отын өнеркәсібінде шоғырландырылған. Себебі, бұл салада өнімді экспорттау есебінен жоғарғы пайда алу мүмкіндігі бар. Бұл жағдайда шетел инвесторлары өз мемлекетінің шикізатпен қамтамасыз ету мәселесін шешеді. Шетел инвесторлары үшін ең тартымды шикізат секторы болса да, республикада өңдеуші өнеркәсібіне, ғылыми-техникалық прогрестің дамуын анықтайтын салаларға тікелей инвестицияларды тарту үшін жағымды жағдайлар жасалуда. Осы үшін тікелей шетелдік инвестициялар ағынын

ұлғайту үшін қосымша ынталандырушы шараларды жүргізуді талап етеді.

«Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы» Заңда тікелей инвестицияларды қолдау үдерісінде пайда болатын қатынастар реттелді және мемлекеттік қолдауды жүргізетін жалғыз мемлекеттік орган анықталды – «Инвестициялар жөніндегі ҚР Агенттігі». Заңға сәйкес, тікелей инвестицияларды басыңқы салаларға (өндірістік инфрақұрылым; өңдеуші өнеркәсіп; Астана қаласының объектілері; тұрғын үй, әлеуметтік аяның және туризмнің объектілері; ауыл шаруашылығы және басқа да төмен пайдалы салалар) қаражатты бағыттайтын инвесторларға мемлекеттік қолдау жүргізілді.

3.2. «Инвестициялар туралы» ҚР Заңындағы кепілдіктер мен қорғау шаралары

Өндіруші салаға қарағанда, Қазақстанның өңдеуші салалары мен инновациялық секторы шетел инвесторлары үшін тартымсыз болып табылады. Осыған байланысты, мемлекеттің негізгі міндеті ретінде тауар, қызмет көрсету өндірісінің ішкі өсуін қамтамасыз ету үшін инвестицияларды салуға жағымды жағдай жасау болып табылады. Мемлекеттік қолдау салықтық жеңілдіктер арқылы жүзеге асырылды.

«Инвестициялар туралы» Заңда отандық инвесторлардың құқықтары мен міндеттері ең бірінші рет бекітілді, шетел инвесторларына қойылатын талаптар да өзгеріске ұшырады.

Инвесторға құқығы және қызығушылықтары толығымен қорғау берілді. Бұл келесідей құжаттармен қамсыздандырылады – Қазақстан Республикасының Конституциясы, қазіргі Заң және басқа да нормативтік құқықтық актілер, Қазақстан Республикасы ратифицияланған халықаралық келісім-шарттар.

Мұндай салыстыруды «Инвестициялар туралы» ҚР Заңына өзгерістер мен толықтырулар ескергендегі (10.12.2008ж. №101-IV, 13.01.2009ж. №135-IV өзгертулерімен) үш Заңда талдау арқылы (кесте 3.1) анықтауға болады [12, 44 б.].

Заңдардың ережелеріндегі инвесторларға кепілдіктер мен қорғау шаралары

<i>«Шетел инвестициялар туралы» ҚР Заңы</i>	<i>«Инвестициялар туралы» ҚР Заңы</i>
1. Шетел инвестициялардың құқықтық режимі	1. ҚР территориясында инвесторлардың қызметін құқықтық қорғау кепілдемесі
2. Заңнаманың өзгеруінен кепілдеме	2. Ұлттандыру мен реквизиция кезіндегі инвесторлар құқықтарының кепілдемесі
3. Экспроприациясынан кепілдеме	3. Табысты қолдану кепілдемесі
4. Табысты қолдану кепілдемесі	4. Инвесторларға қатысты мемлекеттік органдар қызметінің жариялығы
5. Меншіктік валюта қаражатын пайдалану кепілдемесі	5. Дауларды шешу
6. шетел инвесторлардың залалдарын жабу мен компенсациясы	6. Инвесторлар құқығының басқа тұлғаға ауысуы
7. Мемлекеттік органдардың және лауазымды тұлғалардың заңсыз әрекетінен кепілдеме	
8. Мемлекеттік тексеруі кезіндегі кепілдеме	
9. Шетел инвестицияларды тартудың жариялығы	

Инвестор келесідей жағдайларда залалдың шығынын өтеуді талап етуге құқығы бар: мемлекеттік органдар Қазақстан Республикасының заңнамаларына сәйкес емес қаулыларды шығару нәтижесінде; Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасына сәйкес лауазымды тұлғалардың заңсыз әрекеті (әрекетсіздігі) нәтижесінде.

Инвесторлар мен ҚР мемлекеттік органдар арасында қол қойған келісімдер бойынша шарттардың тұрақтылығына Қазақстан Республикасы кепілдеме береді. Тек, тараптардың келісімімен шартқа өзгеріс енгізген жағдайлар ғана есепке алынбайды.

Кепілдемелер келесі жағдайларда қарастырылмайды: 1) Қазақстан Республикасының заңнамасындағы өзгерістер және (немесе) ҚР халықаралық келісім-шарттардың және (немесе) өзгертулердің күшіне енуі салдарынан импорт, өндіріс, акцизделетін тауарларды сату тәртібі мен шарттарының өзгерісі; 2) ұлттық және экологиялық қауіпсіздікті, денсаулық сақтауды және адамгершілікті қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне өзгертулер мен толықтырулар.

Инвесторлардың құқықтары:

- 1) Қазақстан Республикасы заңнамасына сәйкес бюджетке салықты және басқа да міндетті төлемдерді төлегеннен кейінгі өз қызметінен алынған табысты өз қалауы бойынша қолдану;
- 2) Қазақстан Республикасының банктік және валюталық заңнамаға сәйкес, ҚР территориясындағы банктерде ұлттық валютада және (немесе) шетел валютасында банктік шоттарды ашу.

3.3. «Инвестициялар туралы» ҚР Заңындағы инвесторлар үшін жеңілдіктер

Қазақстанда экономикалық формацияны өзгерту (жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға) үдерісінде халық қаражаттары қарқынды өршімелі инфляция нәтижесінде құнсызданды; ал кәсіпорындарда – шаруашылық аралық байланыстардың үзілуі, кәсіпорындардың банкроттыққа ұшырауы, несие ресурстарының қымбаттылығы мен қол жеткізімсіздігі сипат алды; сондай-ақ республикалық бюджетте үлкен көлемді тапшылық тән болды. Осыған байланысты, шетел инвестициялар экономиканың дұрыс қызмет етуіне жағымды жағдайлар енгізді.

Инвестицияларды мемлекеттік қолдау инвестициялық преференцияларды беруді білдіреді (кесте 3.2) [12,456].

Инвестицияларды мемлекеттік қолдаудың мақсаты – бұл экономиканы дамыту үшін жағымды инвестициялық климатты құру; қазіргі технологияларды қолдану арқылы жаңа өндірісті

құру, әрекет ететін өндірісті кеңейту, жаңарту үшін инвестицияларды ынталандыру; қазақстандық мамандардың біліктілігін жоғарылату; қоршаған ортаны қорғау.

Қазіргі Заңға сәйкес уәкілетті органмен келісім-шарт жасау арқылы келесідей инвестициялық преференциялар беріледі: 1) кедендік бажды төлеуден босату; 2) мемлекеттік заттай гранттар.

Кесте 3.2

Зандардың негізгі ережелеріндегі инвесторлар үшін жеңілдіктер

«Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы» ҚР Заңы	«Инвестициялар туралы» ҚР Заңы
Басыңқы салаларға жұмсайтын шетел инвесторларына <i>жеңілдіктер</i> берілді. Басыңқы саларға: – өндірістік инфрақұрылым; – өңдеуші өнеркәсіп; – Астана қаласының объектілері; – тұрғын үй, әлеуметтік аяның және туризмнің объектілері; – ауыл шаруашылығы. <i>Жеңілдіктер түрлері</i> 1. Бес жылға дейін табыс салығын, жер салағын, мүлік салығын төлеуден босатылады. Одан кейінгі уақытта, 5 жылға дейін аталған салық мөлшерлемелердің 50%-ға дейін төмендетіледі. 2. Мемлекеттік заттай гранттар. 3. Жобаны жүзеге асыруға қажетті құралдар, шикізат пен материалдар импортының кедендік бажынан толығымен не жекелей босатылады.	Келесіге қаражатты жұмсайтын отандық және шетелдік инвесторларға <i>жеңілдіктер</i> беріледі: – басыңқы қызметте тізіміне сәйкес – қазіргі технологияларды қолдану арқылы жаңа өндірісті құруға, әрекет ететін өндірісті кеңейтуге, жаңартуға; – нақты инвестициялық жобаларды жүзеге асыру кезінде. <i>Жеңілдіктер түрлері</i> 1. Мемлекеттік заттай гранттар 2. Жобаны жүзеге асыруға қажетті құралдар импортының кедендік бажынан босатылады.

Инвестициялық преференциялар келесі шарттармен беріледі: инвестициялық қызметтің басыңқы қызмет түрлерінің тізіміне сәйкестігі; қазіргі технологияларды қолдану арқылы жаңа өндірісті құру, әрекет ететін өндірісті кеңейту, жаңарту үшін Қазақстан Республикасы заңды тұлғалардың бекітілген активтеріне инвестицияны жүзеге асыру.

Инвестициялық жобаны жүзеге асыру үшін құрал-жабдықтардың және оның топтама құрылғыштарының импорты кезінде кедендік бажды төлеуден босатылады. Кедендік бажды төлеуден босату уақыты келісім-шарттың әрекет ету мерзіміне беріледі, бірақ келісімді тіркегеннен бастап 5 жылдан жоғары емес мерзімге беріледі.

Уәкілетті органдар мемлекеттік мүлікті және (немесе) жер ресурстарын басқару аясындағы сәйкесінше мемлекеттік органдармен, сонымен қатар жергілікті атқарушы органдармен бірге мемлекеттік заттай гранттар беріледі. Гранттар келісімге сәйкес инвестициялық міндеттемелерді орындаған кезде, уақытша қайтарымсыздық пайдалану немесе кейіннен қайтарымсыздықпен жерді пайдалануға беруді қарастырады.

Қайтарымсыздық тапсыру үшін мемлекеттік заттай грантты меншікке немесе жерді пайдалануға беру уәкілетті орган тарапынан жүргізіледі. Заттай гранттар ретінде келесілер болады: жер учаскілері, ғимарат, құрылыс, машиналар, құрал-жабдық, есептеу техникалары, өлшеуші және реттеуші құралдар мен құрылғылар, транспорт құралдары (жеңіл автотранспорт емес), өндірістік пен шаруашылық инвентарь.

1. Қазақстан Республикасы заңнамасымен бекітілген тәртіппен, мемлекеттік заттай гранттардың нарықтық құны бойынша бағалауы жүргізіледі.
2. мемлекеттік заттай гранттардың максималды көлемі – Қазақстан Республикасы заңды тұлғалардың бекітілген активтерге инвестицияның көлемінен отыз пайызынан жоғары емес.

Егер мемлекеттік заттай гранттың бағалық құны максималды көлемнен асатын болса, онда Қазақстан Республикасының заңды тұлғасы айырмашылықты (мүліктің бағалық құны мен мемлекеттік заттай гранттың максималды

көлемі арасындағы) төлей отырып, сұранатын мүлікті алуға құқығы бар.

Бақылау сұрақтары

1. Инвестициялық қызметтің дамуына Қазақстан Республикасының “Шетел инвестициялары” туралы Заңның рөлін анықтаныз
2. “Тікелей инвестицияларға мемлекеттік көмек” туралы Қазақстан Республикасының Заңы қандай мақсаттармен қабылданын айқынданыз
3. Қазақстандағы инвестициялық қызметтің құқықтық қамтамасыз етуді жетілдірудің қадамдарын айқындап атап шығыңыз.
4. Заңдардың негізгі орналасуын салыстырыңыз және Заңдағы жеңілдіктер мен ықшамдаулардың қажеттіліктерін анықтаңыз.
5. Қазақстан Республикасындағы инвестициялық қызметтің стратегиялық дамуының мақсатын айтыңыз.

Бақылау тапсырмалары

1 тапсырма. Келесі тұжырымдамалар дұрыс па?

- а) Қазақстан Республикасының инвестициялық қызметтің құқықтық қамтылуы болып Қазақстан Республикасындағы инвестициялық қызмет туралы Заңы болып табылады.
- б) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес, Қазақстан Республикасының инвестициялық жобаны жүзеге асырушы заңды тұлғаларына инвестициялық преференция ұсынылады.
- в) Қазақстан Республикасының жеке меншігіндегі мүлікті уақытша қайтарымсыз қолдануға немесе құқықтық уақытша қайтарымсыз жерді қолдану үшін Қазақстан Республикасының заңды тұлғаға инвестициялық жобаны жүзеге асыру үшін берілуі немесе жекешелендіру өз алдымен инвестициялық преференцияны құрайды.
- г) Қазақстанда инвестициялық салықтың пренференция мерзімі бойынша әрбір инвестицияның жекелеп алғандағы қызмет түрі мен көлеміне және қолдағы бар активтерге байланысты болады.

ТАРАУ 4. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ САЯСАТЫ

4.1. Инвестициялық саясат туралы түсінік, инвестициялық саясаттың мақсаттары мен міндеттері

Ел экономикасына капиталды тарту маңыздылығын мойындағандықтан, біздің мемлекетіміз қаражатты шоғырландыру бойынша сәйкесінше саясат жүргізіп отыр. Осыған байланысты, Қазақстанның инвестициялық саясаты мемлекеттің әлеуметтік-саяси және экономикалық саясаттардың құрамдас бөлігі болып табылады. Өз кезегінде, Қазақстанның инвестициялық саясатына жатқызылады [11, 45 б.]:

- аймақтық инвестициялық саясат;
- салалық инвестициялық саясат;
- шаруашылық субъектілердің инвестициялық саясаты.

Инвестициялық саясаттың барлық түрлері бір-бірімен байланысты. Жалпы мемлекеттік инвестициялық саясаттың маңыздылығы – бұл елдегі инвестициялық белсенділікті жандандыруға мүмкіндікті беруі.

Аймақтық инвестициялық саясат – бұл шетелдік, отандық инвесторлар үшін аймақтың инвестициялық тартымдылығын қамтамасыз ету және инвестицияны тиімді қолдану мақсатындағы мемлекет жүргізетін шаралар кешені. Аймақтың инвестициялық белсенділігіне келесідей факторлар әсер етеді:

- табиғи ресурстар;
- экономикалық әлеует;
- табиғи-климаттық жағдайлар.

Салалық инвестициялық саясат келесідей мақсаттарда жүргізіледі:

1. басыңқы салаларды таңдау мен қолдау;
2. төмен табысты салаларға инвестициялау мақсатындағы мемлекеттік құрылымдық саясатты жүргізу;
3. ғылыми-техникалық прогресті жылдамдату және өндіріске жаңа технологияларды, еңбектің жаңа формаларын ендіру.

Шаруашылық субъектілердің инвестициялық саясатының мақсаты – бұл инвестиция көздерін іздеу; оларды жаңа

құрылысқа тиімді жұмсау, қызмет ететін өндірісті жөндеу, ұлғайту; инвестициялаудан нақты табыс алу. Кәсіпорындардың инвестициялық қызметі мемлекеттік экономикалық, соның ішінде инвестициялық саясаттарға тікелей тәуелді. Бұл саясат арқылы мемлекет өндіріс көлемінің қарқынына, ҒТП-тің жеделдетуіне, қоғамдық өндірістің құрылымын өзгертуге және көптеген әлеуметтік мәселелерді шешуге ықпал етеді. Микро деңгейде жүргізілетін инвестициялық саясаттың тиімділігінен мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік-саяси саясатының соңғы мақсатқа жетуіне байланысты. Мұнда, соңғы мақсат ретінде Қазақстан халқын барлық діни және материалдық игіліктермен қамтамасыз ету болады.

Қазақстанның мемлекеттік инвестициялық саясатының мақсаты – бұл экономикалық өсуді қамсыздандыру мен еңбек өнімділігін жоғарылату үшін маңызды салаларды қолдау.

Әрбір елдің *мемлекеттік инвестициялық саясатының міндеттері* қойылған мақсаттарға байланысты [10,67б.]. Мысалға, егер мемлекеттік экономикалық саясатының басыңқы мақсаты ретінде ауыл шаруашылығын дамыту болса, онда мемлекеттік инвестициялық саясатының негізгі міндеті ауыл шаруашылығын қолдау мен дамыту болады. Егер, мемлекеттің саясатының негізгі мақсаты елдің қорғаныс қабілетін күшейту болса, онда мемлекеттің инвестициялық саясатының міндеті – қорғаныс өнеркәсібін қолдау.

Макроэкономикалық тепе-теңдікке жету және тұрақты экономикалық өсуге шығу көп уақытты талап етеді. Кезеңнің ұзақтығы бастапқы әлеуметтік-экономикалық жағдайларға байланысты.

Қазақстандық ғалым-экономистер мемлекеттік экономикалық саясаттың мақсаты ретінде жалпы экономикалық тепе-теңдікке жетуді анықтайды. Бұл келесідей жағдайларды орындауды қарастырады [14, 142 б.]:

1. Тұрақты экономикалық өсу – өндірістің инновациялық технологиясын игеру нәтижесінде жалпылай және халықтың бір жанға шаққандағы нақты ЖІӨ-нің өндірісін жоғарылату;

2. Экономикалық тұрақтылық – бағалардың, ұлттық валютаның сатып алу қабілетінің тұрақтылығы, инфляция мен бюджет тапшылығының төмен деңгейі;
3. Сыртқы экономикалық тепе-теңдік, яғни елдің оң төлем балансын қолдау, сыртқы сауданың кері қалдығының өсуін алдын алу, елдің сыртқы қарызын бір деңгейде қолдау;
4. Экономикалық әділдік, яғни ел Конституциясымен кепілдендірілген көлемде барлық азаматтарды материалдық құндылықтармен, игілік қызметтермен қамтамасыз ету; барлық шаруашылық субъектілері үшін бірдей экономикалық жағдайдарды құру; нарықтық бәсекелестікті дамыту және монополистердің қызметтерін реттеу.

Экономикалық саясаттың құрылымында инвестициялық саясаттың орны мен рөлін анықтау көңілге алатын сұрақтардың бірі болып табылады. Инвестициялық саясат экономикалық стратегияларды жасауға бағытталған басыңқы көрсеткіштерді және елдің даму жолдарын бекітеді.

4.2. Инвестициялық саясаттың мемлекеттік реттеу құралдары. Инвестициялық саясатты жүзеге асыру механизмі

Қазақстанның инвестициялық саясатты жүзеге асыру үшін басыңқы мақсаттарды таңдау келесі жағдайлармен байланысты:

1. Басқа өндірісті инвестициялау үшін валютаның түсуін қамтамасыз ететін экспорттық әлеуетті дамыту;
2. Елдің өмірге маңызды жүйені құрайтын салаларды мемлекеттік қолдау;
3. Ішкі мен сыртқы нарықтарда сұранысы жоғары болатын өнімнің салаларын және өндірісін инвестициялау;
4. Жоғары сападағы өнімдердің өндірісін инвестициялау.

Осыған байланысты, инвестициялық саясаттың басты мақсаты – бұл экономикалық өсуді қамтамасыз ету деп белгіленеді. Мұнда, тұрақты даму ретінде қоғамның әлеуметтік тұрақтылығын, экологиялық қауіпсіздігін және экономикалық тиімділігін қамтамасыз ететін даму мойындалады.

Инвестициялық саясаттың тиімділігіне жету *мемлекеттік реттеу құралдары* арқылы жүзеге асырылады. Олардың ішінен негізгілері ретінде келесілер жатады [15, 83 б.]:

1. Ақша-несие саясаты. Ақша-несие саясаты – айналыстағы ақша массаны реттеу (айналыста ақша массаны шығару не алу); валюта бағамын реттеу (егер экспортты ынталандыру саясаты жүргізілсе, онда жоғарлатылған валюта бағамы қолданылады; импортты ынталандыру кезінде – төмендетілген валюта бағамы қолданылады); %-дық мөлшерлемені реттеу («қымбат» ақша саясаты – %-дық мөлшерлемені жоғарылату; және керісінше).
2. Фискалдық саясат (салықтық және кедендік жеңілдіктерді беру арқылы реттеу).
3. Амортизациялық саясат – негізгі капитал құнын қайта бағалау; амортизация нормасының дифференциациясы; жеделдетілген амортизацияны жүргізу.

Мемлекеттік амортизациялық саясатының тиімділігі амортизация нормасының өзгеру кезіндегі нақты экономикалық үрдістің деңгейімен анықталынады. Экономикасы дамыған мемлекеттерде амортизация компанияның инвестицияға деген қажеттілігінің 70-80% жабуға көмектеседі. Сондықтан да, аталған құралды тиімді қолдану үшін сәйкесінше мемлекеттік амортизациялық саясатты жүргізу және амортизацияны есептеудің әдістерін жетілдіру керек.

4. Инновациялық саясат. Ол өндірістік үдеріске ғылым мен техниканың жетістіктерін ендіру арқылы жүргізіледі.

Қарастырылған құралдар инвестициялық қызметті реттеудің жанама шаралары болып табылады. Инвестициялық қызметтің тиімділігіне *инвестициялық саясатты жүзеге асыру механизмі* тікелей әсер етеді. Ол келесі жағдайларды қамтиды:

1. Нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру.
2. Инвестициялық саясатты жүзеге асыруға жауапты мемлекеттік органды тағайындау.
3. Инвестицияның сенімді көздері мен әдістерін таңдау.
4. Тікелей шетелдік инвесторларды тарту үшін жағымды жағдайларды жасау.

Инвестициялық саясатты қалыптастыру көп жағдайда инвестицияның сұраныс мен ұсынысы арасындағы қатынастарды реттеу бойынша шаралар жүйесіне байланысты.

Қаржылық-экономикалық шараларға ұлттық қаржы нарығын және оның инфрақұрылымын дамыту. Инвестициялық саясаттың тиімділігі банк жүйесінің дамуына, валюта биржаның, қаржылық институтардың қызметтеріне, қаржылық құралдардың жеткіліктілігіне тәуелді болып келеді. Қаржылық-экономикалық шараларға сондай-ақ салық саясатын, несие саясатын, баға саясатын, валюталық реттеуді, осыған байланысты мемлекеттік органдардың қызметтерін жатқызады. Нормативтік-құқықтық шаралар – құқықтық реттеу (инвестиция аясындағы экономикалық қатынастарды реттейтін заңнамалық кешен); нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру. Әкімшілік шараларға уәкілетті органдардың шетелдік инвестициялық жобаларды таңдау мен сараптау; кедендік шектеулер; валюта-қаржылық және несиелік операциялар аясындағы шектеулер жатады. Инвестициялық саясатты жүргізуде әлеуметтік-психологиялық шаралардың рөлі зор. Әлеуметтік-психологиялық шаралар инвестицияны қаржыландыру көздері мен әдістерін таңдауда экономикалық субъектілердің талғамын қалыптастыруға бағытталған мемлекеттің ақпараттық қызметімен байланысты.

ҚР-да инвестициялық қызметті реттеу үшін 1996 жылы инвестициялар жөніндегі Мемлекеттік комитет құрылған болатын. Ол келесідей қызметтерді атқарды: - шетелдік инвестицияларды тарту бойынша жұмыстарды ұйымдастыру; - инвестициялық жобаларды таңдау мен сараптау; - инвестициялық жобаларды жүзеге асыруына қадағалау; - елде жағымды инвестициялық климатты жасау бойынша ұсыныстарды қабылдау.

Шетелдік инвесторлар қызметінің тиімділігі және ҚР-на инвестицияларды тарту мақсатында 1998 жылы шетел инвесторлар Кеңесі құрылды. Кеңес төрағасы ел басшысы тағайындалды. Кеңес құрамына шетелдік компаниялардың өкілдері, халықаралық сарапшылар, қазақстандық экономистер кірді. Кеңес 4 топтан тұрады: ағымдық қызмет сұрақтары

бойынша; заңнамалық сұрақтар жөнінде; салық салу сұрақтары жөнінде; жағымды инвестициялық климатты құру жөнінде.

Қазіргі уақытта Қазақстанда мемлекеттік инвестициялық саясатты жүргізуге жауапты мемлекеттік уәкілетті орган ҚР Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігінің Инвестициялар комитеті болып табылады.

4.3. Инвестициялық климат және оны құрушы факторлар

Инвестициялық климат түсінігі елдің инвестициялық белсенділігін бағалау үшін қолданылады.

Инвестициялық климат – бұл инвестицияның қайтарымдылығын және жұмсау тиімділігін қамтамасыз ететін нормативтік-құқықтық, экономикалық, экологиялық және әлеуметтік шаралар кешені [9, 34 б.].

Елдің инвестициялық климатын бағалаудың көптеген әдістері бар. Дәстүрлі әдес келесідей бағалауды қамтиды:

- ЖІӨ, ұлттық табыстың, өндіріс көлемінің даму серпіні;
- нормативтік- құқытық база;
- шетелдік инвестициялардың ағыны;
- жинақ пен тұтыну арасындағы қатынасты анықтау;
- қаржы нарығының жағдайын бағалау (қаржылық институттардың, инфрақұрылымдардың болуы және т.б.).

Аймақтың, саланың, аяның инвестициялық климатын бағалау келесідей санаттарды (категорияларды) бағалаудан тұрады:

- инвестициялық әлеует;
- инвестициялық тәуекелдер;
- инвестициялық тартымдылық;
- инвестициялық белсенділік.

Инвестициялық әлеует макроэкономикалық сипаттамаларды, территорияның өндіріспен қамтылуы, халықтың тұтыну сұранысы ретінде сипат алады. Инвестициялық әлеует келесідей құрылымдардан тұрады:

1. Ресурстік база.
2. Еңбек әлеуеті.
3. Өндірістік әлеует.

4. Инвестициялық әлеует.
5. Инфрақұрылымдық әлеует (географиялық, аймақтың орналасуы, өндірістік инфрақұрылым және т.б.).
6. Қаржылық әлеует (аймақтың табыстылығы және т.б.).
7. Тұтынушылық әлеует.

Инвестициялық әлеует инвестициялық тәуекелдерді ескергенде инвестициялық климатты анықтаудың негізі болып табылады.

$$\text{Инвестициялық климат} = \text{Инвестициялық әлеует} - \text{Инвестициялық тәуекелдер}$$

Инвестициялық тәуекелдер инвестициялық шешімді қабылдаудың шектеулері ретінде болады. *Инвестициялық тартымдылық* инвестицияны жұмсау тарапынан инвестициялық объект сипаттамасын білдіреді. Яғни, инвестициялық тәуекелдерді ескере отырып, қызметті қамтамасыз етеді. *Инвестициялық белсенділік* негізгі капиталға инвестицияларды жұмсау үшін инвестициялық климаттың барлық артықшылықты жақтарының нақты көрінісін сипаттайды.

Қазақстанның қазіргі экономикасы дамыған елге тән сипаттамалары бар. Олар: жалпы халықтың сауаттылығы, ғылыми-зерттеу мекемелер желісі, космостық зерттеулер. Өз кезегінде, дамушы мемлекеттерге де тән құбылыстар бар. Атап айтқанда, экономиканың шикізаттық бағыттылығы, көптеген аймақтардың экологиялық ластануы, шетел инвестицияларына қажеттілік, жаңа технологиялардың жеткіліксіздігі, инфрақұрылымдардың қарқынды дамымауы. Қазақстанның даму жоспары «Стратегия-2030», «Стратегия-2050», «Нұрлы жол», «2015 жылға дейінгі Қазақстанның индустриалды-инновациялық даму Бағдарламасында», «Қазақстанның қаржы нарығының даму Тұжырымдамасында», сондай-ақ көптеген бағдарламалық құжаттарда көрініс табады. Бұл құжаттар жетекші мемлекеттік қаржылық, валюталық органдардың біздің мемлекетімізді әлемдік нарықта орынды бекіту саясатын

жүргізуін және әлемдік экономикаға Қазақстанның интеграциялау үдерісінің жүзеге асыруын куәландырады.

Бақылау сұрақтары

1. Мемлекеттің инвестициялық саясатының мәнін сипаттаныз
2. Инвестициялық саясат қағидаларының негізін ашыңыз
3. ҚР-ң инвестициялық қызметінің мемлекеттік реттеуінің құралдарын атап беріңіз.
4. «Инвестициялық сұраныс» және «Инвестициялық ұсыныс» түсініктерін түсіндіріп беріңіз.
5. Қазақстанның инвестициялық қызметіне баға беріңіз, ҚР-ң инвестициялық климатын анықтайтын факторларды атаңыз.

Бақылау тапсырмалары

1-тапсырма. Келесі анықтамалар дұрыс па?

1. Инвестициялық саясат қазақстанның мемлекеттік әлеуметтік саясаттың және экономикалық саясаттың бөлінбес бір бөлігі болып табылады.
2. Шетелдік займдар, несиелер шетелдік инвестицияларды тартуда, елде ішкі инвестициялық ресурстардың болмаған кезінде қолданатын мәжбүрлі әдіс.
3. Инвестициялық ұсыныс инвестицияға деген сұранысты көрсетеді.
4. Кез-келген ел экономикасына халықаралық қаржы ұйымдардың займы шетелдік инвестицияларға қарағанда тиімдірек.
5. Елдің инвестициялық әлеуеті, елді мекеннің тұтыну сұранысына, өндірістік факторларға толы екенін көрсететін макроэкономикалық сипатқа ие.

ТАРАУ 5. ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ КӨЗДЕРІ

5.1. Инвестициялық ресурстар, олардың жіктелімі

Инвестициялық қызметті жүргізудің басты шарты – инвестициялық ресурстарды қалыптастыру үдерісі болып табылады. *Инвестициялық ресурстар* – бұл нақты және қаржылық инвестициялаудың объектілеріне жұмсалатын мемлекеттің, кәсіпорындардың қаржылық қаражаттары. Инвестициялық ресурстарды қалыптастыру бастапқы капиталды жинақтаумен байланысты:

- 1) ұлттық табысты бөлу кезіндегі мемлекет шеңберінде;
- 2) таза табысты бөлу кезіндегі кәсіпорын шеңберінде;
- 3) қарыздық қаражаттарды (олардың көлемі қарыздық капитал құнына байланысты) тарту кезіндегі кәсіпорын шеңберінде.

Макроэкономикалық деңгейде инвестициялық ресурстар келесідей көздерден құралады: 1) халықтың жинақтары; 2) жеке және заңды тұлғалардан салықтық төлемдер; 3) кәсіпорындар мен ұйымдардың, соның ішінде қаржылық институттардың жинақтары; 4) Ұлттық банктің несиелері және бюджеттік қаржыландыру; 5) шетелдік инвестициялар; 6) халықаралық қаржылық ұйымдардың қарыздары мен несиелері; 7) гранттар, бейрезиденттерден қайырымдылық жарналары.

Микродеңгейде кәсіпорындардың қаражаттары маңызды орынды алады. Олар кәсіпорынның меншік қаражатынан, сонымен қатар тартылған және қарыздық қаражаттардан қалыптасады.

Инвестициялық ресурстарды пайдаланудың тиімділігі келесідей ерекшеліктерді ескеруіне байланысты:

1. Инвестициялық қызмет инвестициялық ресурстарды қалыптастыруынсыз жүргізілмейді.
2. Кәсіпорынның инвестициялық ресурстарын қалыптастыру тұрақты сипатқа ие, себебі инвестициялау барлық қызмет кезеңдерінде жүргізіледі.

3. Кәсіпорынның инвестициялық ресурстарын қалыптастыру кезінде реинвестициялау пайданы аудару, амортизациялық аударымдар, негізгі активтерді сату есебінен жүргізіледі.

Инвестициялық ресурстар келесідей белгілер бойынша жіктелінеді (сурет 5.1) [12,72 б.]:

Сурет 5.1 - Инвестициялық ресурстардың жіктелімі

Отандық капитал есебінен құрылған инвестициялық ресурстар көптеген формалары бар. Қазақстанда олар кіші, орта бизнес кәсіпорындары үшін ең қолайлы. Шетелдердің қатысуымен инвестициялық ресурстар негізінен ұзақ мерзімді сипаттағы ірі жобаларды жүзеге асыруда сипат алады.

Кәсіпорынның инвестициялық ресурстарының ерекшеліктері инвестициялық ресурстарды қалыптастыру. Кәсіпорынның инвестициялық қызметін жүзеге асырудың негізгі шарты болып табылады. Кәсіпорынның инвестициялық ресурстарын қалыптастыру кәсіпорынның өзінде де (оның таза

пайдасын бөлу процесінде), сондай-ақ ел ауқымында да (ұлттық кірісті бөлу процесінде) капиталдың бастапқы жинақталу процесімен байланысты. Кәсіпорынның инвестициялық ресурстарын қалыптастыру базасы амортизациялық аударымдар, таза пайда, күрделі активтерді, қаржы құралдарын сатудан түсетін түсімдер түрінде алынған меншікті капиталды қайта инвестициялау болып табылады. Кәсіпорынның инвестициялық ресурстарын қалыптастыру процесі тұрақты, яғни кәсіпорынның өмірлік циклінің барлық кезеңдерінде жүзеге асырылады. Инвестициялық ресурстарды қалыптастыру және пайдалану жобалау жұмыстарын жүзеге асыру, құжаттаманы сараптау, құрылыс-монтаждау жұмыстарын жүргізу, жекелеген күрделі активтерді сатып алу, айналым капиталын құру үшін инвестициялық процестің барлық кезеңдерінде қажет емес.

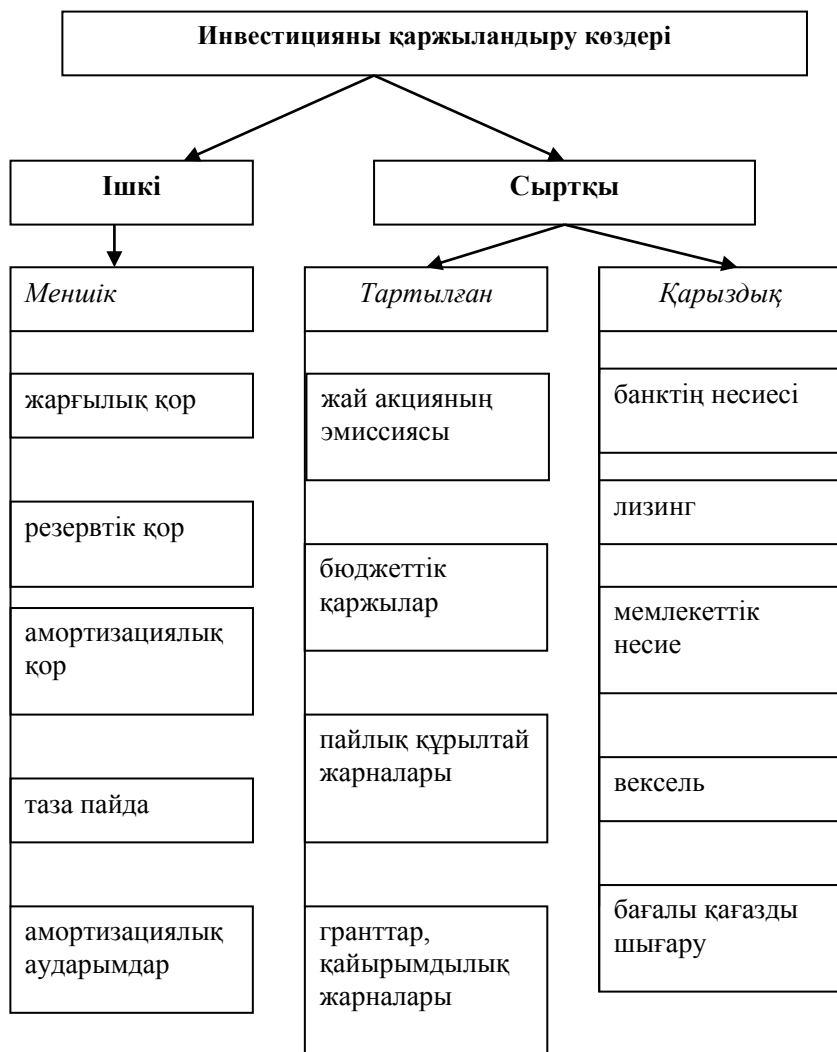
5.2. Кәсіпорындардың инвестицияларын қаржыландыру көздері

Кәсіпорындардың инвестициялық қызметінде инвестицияны қаржыландыруды ұйымдастыру, қаржыландырудың қолайлы, тиімді көздерін іздеу мен таңдау маңызды орынды алады.

Кәсіпорындарды қаржыландырудың көздері – бұл негізгі және айналым капиталына қызмет етуге капиталды тиімді қолдану мақсатында капиталды шоғырландыруды білдіреді (машиналарды, құрал-жабдықтарды сатып алу; тауарлық-материалдық құндылықтар запасын толтыру; жаңа құрылыс; әрекет ететін өндірісті жаңарту және т.б.).

Инвестиция көздерінің келесідей түрлері бар (сурет 5.2) [12, 74 б.].

1. Инвестициялау субъектілеріне қатыстылығына қарай:
 - ішкі көздер;
 - сыртқы көздер (тартылған, қарыздық).
2. Меншік сипатына қарай:
 - меншіктік;
 - қарыздық.

Сурет 5.2 - Қаржыландыру көздері бойынша инвестиция

Жарғылық капитал кәсіпорындардың меншік иеленушілердің бастапқы инвестициялау есебінен құралады

және компания қарыз берушілері алдында міндеттемені білдіреді. Жарғылық капиталдың көлемі бастапқыда анықталынады және келесідей жағдайларда өзгереді: қосымша акцияларды шығару, жаңа құрылтайшыны тарту, акцияның номиналдық құнынан нақтылы құнының жоғарлауы және т.б. түрлерін үлестіру

Резервтік қор шетелдердің қатысуымен құрылған компания, әдетте акционерлік қоғамдар үшін міндетті қалыптасады. Ол компания шығындарын, облигация бойынша міндеттемелерді жабуға арналған. Мақсаттық бағытқа ие болғандықтан басқа мақсаттарға қаражаттар қолданылмайды.

Амортизациялық қор істен шығу мерзімі 1 жылдан жоғары болатын негізгі қорлардың және басқа да материалдық активтердің құнын қайта бағалау нәтижесінде қалыптасады.

Мұндай капиталды құру компанияның инвестициялық қызметіне жағымды шарттар береді. Себебі, активтердің құнын қазіргі бағасына сай өзгертуге мүмкіндік береді.

Таза пайда – барлық міндетті төлемдерді төлегеннен кейін қалған, инвестиция көзі ретінде сипат алатын компания табысының басты бөлігі.

Амортизациялық аударымдар негізгі активтердің құнын жаңадан жасалған өнімге аудару үдерісі. Амортизация нәтижесіндегі алынған қаражаттарда мақсаттық бағыты бар. Сондықтан да олар реинвестицияланады және компанияның ішкі басқаруында қалады. Ал, пайдадан аударымдар ерікті сипатқа ие.

Меншік капиталдың оң жағы ретінде кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы болып табылады. Алайда, жаңа құрылыспен байланысты кәсіпорынның инвестициялық мүмкіншілігін ұлғайту үшін сыртқы көздерден ақшаны тартуды қажет етеді.

Ішкі және сыртқы көздерде бірқатар артықшылықтар мен кемшіліктер бар (кесте 5.1) [15, 66 б].

Қарыздық қаражаттарға шектеулі мерзімде алынған және пайызды төлеумен бірге қайтарылатын ақша қаражаттар жатады. Дегенмен, көп көлемде қарыздық капиталды тарту

компанияның қаржылық жағдайының тұрақсыздығына және төлем қабілетсіздігіне әкеледі.

Кесте 5.1

Компанияның инвестициялау көздерінің артықшылықтары мен кемшіліктері

Артықшылықтары	Кемшіліктері
<i>Ішкі көздері</i>	
Тартудың жылдамдығы мен қарапайымдылығы	Тартылған қаражаттар көлемінің шектеулігі
Минималды шығындар	Шаруашылық айналымынан қаражаттардың аударуы
Төлем қабілетсіздік тәуекелінің төмендеуі	
Кәсіпорын меншігі мен басқаруын сақтауы	
<i>Сыртқы көздері</i>	
Инвестициялардың ауқымды көлемі	%-ды, дивидендтерді төлеумен байланысты жоғары шығындардың болуы
Инвесторлар компания басқаруына қатыспайды	Құжаттарды рәсімдеумен байланысты инвестицияны тарту күрделілігі мен ұзақтығы
Компанияның қаржылық мүмкіндіктерінің кеңеюі	Төлем қабілетсіздік тәуекелінің жоғарлауы
	Компания меншігін және басқаруын жоғалту мүмкіндігі

Тартылған қаражаттарға жатқызылады: тұрақты негізде тартылатын қаржыландырудың сыртқы көздері (бірақ дивидендтерді немесе проценттерді төлегеннен кейін).

5.3. Қазақстанның нақты инвестицияларын қаржыландыруда мемлекеттің орны мен рөлі

Елдің стратегиялық маңызды инвестициялық жобалары үшін абсолюттік шектеулер экономика, сала ауқымында қаржылық ресурстардың бар болуы (жоқтығы) анықталынады. Қазақстандағы инвестициялық жобаларды даму институттары, ұлттық компаниялар және "Бәйтерек" ҰБХ АҚ құрамына кіретін басқа да заңды тұлғалар қаржыландырады [16]. Оларға "Қазақстанның Даму Банкі" АҚ, "Қазақстанның инвестициялық қоры" АҚ, "Даму "кәсіпкерлікті дамыту қоры" АҚ, "Экспорттық кредиттер мен инвестицияларды сақтандыру жөніндегі мемлекеттік сақтандыру корпорациясы" АҚ және т.б. жатады. Қор мен компаниялар қызметінің негізгі бағыты Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауларын, Қазақстан Республикасының 2003-2015 жылдарға арналған индустриялық-инновациялық даму стратегиясын, "Қазақстанның 30 корпоративтік көшбасшысы" бағдарламасын, компаниялардың алдына қойылған мақсаттар мен міндеттерді іске асыру шеңберінде ұлттық экономиканы жаңғырту және әртараптандыру болып табылады [17].

"Бәйтерек" ҰБ Холдинг қызметінің негізгі мақсаттары:

- 1) ел экономикасының орнықты дамуын қамтамасыз етуге жәрдемдесу;
- 2) экономиканы жаңғырту мен әртараптандыруға жәрдемдесу;
- 3) компаниялар қызметінің тиімділігін арттыру болып табылады.

Холдингтің міндеттері:

- 1) қазақстандық экономиканы әртараптандыру бағдарламаларын әзірлеуге және іске асыруға қатысу;
- 2) ұлттық, салааралық және өңірлік ауқымдағы инвестициялық стратегиялық жобаларды әзірлеу және іске асыру;
- 3) Қазақстан Республикасының экономикасына инвестицияларды тартуға жәрдемдесу;
- 4) кәсіпкерлік қызметті дамытуға қолайлы жағдайларды мемлекеттік және жекеше мүдделерді шоғырландыру

арқылы қамтамасыз етуге қатысу, сондай-ақ тиісті өңірдің әлеуметтік жобаларын іске асыру есебінен халықтың өмір сүру деңгейін өсіруге жәрдемдесу және өңірлердегі іскерлік және инвестициялық белсенділікті өсіруге жәрдемдесу;

- 5) бәсекелестікке қабілетті қазақстандық тауар өндірушілерді құруға және дамытуға жәрдемдесу;
- 6) тауарларды, жұмыстарды және көрсетілетін қызметтерді отандық өндірушілермен өзара іс-қимыл жасау арқылы қазақстандық үлесті қамтамасыз етуге жәрдемдесу;
- 7) компаниялардың бәсекелестікке қабілеттілігін оларды корпоративтік басқаруды жетілдіру арқылы арттыру болып табылады.

«Қазақстанның инвестициялық қоры» АҚ-ның мақсаты – экономиканың нақты секторында қаржылық қолдау жүргізу. Ол Қазақстанның, шетелдің кәсіпорындарының жарғылық қорына үлестік, басқарусыз қатысуы арқылы жүзеге асырылады.

Бағалау критерийі ретінде экспортқа негізделуі немесе импортты ауыстыру жобасына бағытталуы. Талдау пәні экономиканың шикізат емес секторы болады. «Қазақстанның инвестициялық қоры» АҚ Қазақстанның Даму Банкісімен бірге қызмет атқарады. Екі институт жобаны қаржыландыру мен капиталды алғашқы орналастыру кезінде бір-біріне қолдау көрсетеді.

"Қазақстанның Даму Банкінің" негізгі міндеті – мемлекеттік және жеке кәсіпорындарды қаржылық қолдау, атап айтқанда инвестициялық жобаларды несиелеу. Ол ұзақ, орта мерзімді несиелер (пайыздық мөлшерлемелер нарықтыққа карағанда төмен) беру, басқа несие институттар тарапынан ұсынылған қарыз бен несие бойынша кепілдемелер беру арқылы жүргізіледі.

"Қазақстанның даму Банкінің" қызмет етуі коммерциялық банктерге төмен пайызды несиелерді беруге негізделген. Басыңқы бағыттарға инфрақұрылымдарды, әлеуметтік және аймақтық жобаларды несиелеу жатқызылады.

Қазақстанда инвестициялық қызмет ішкі, сыртқы қаржыландыру көздері арқылы ұдайы өндірісті жандандыруға бағытталған. Сондықтан да мемлекет венчурлық өндірісті

дамытуға атсалысады. Мақсаты – сыртқы нарыққа қазақстандық тауарларды және технологияларды өткізу, экспорттық әлеуетті ұлғайту, әртараптандыру, жекелей салаларда импортты алмастырушы өндірісті дамыту.

Ұлттық Инновациялық қор экономикаға венчурлық инвестициялық жобаларды ендіруге негізделген. Біріншіден, дайындалған инновацияны ендіру үшін қажет, екіншіден ғылыми зерттеу жұмыстарын қаржыландырумен байланысты.

Қордың басты мақсаты инновациялық белсенділікті жоғарылатуға әсер ету, ҚР-да жоғарғы технологиялар мен ғылыми сиымдылықты өндірістерді дамыту. Қазіргі таңда біздің еліміздің жоғарғы технологиялық салаларды құру мен дамыту маңызды. Жоғарғы технологиялық салалар - информациялық сектор, электроника, биотехнология. Сондықтан да, Инновациялық қорды құру инновацияны ендірудің тиімді, нарықтық механизмнің мәселесін шешеді.

Аталған мәселені шешу үшін Инновациялық қор Қазақстандағы венчурлық қаржыландыруды жеке кәсіпорындар тарапынан ынталандыруға және дамытуға, сондай-ақ инновациялық инфрақұрылымды құруға бағытталған. Инновациялық қор инновациялық жобаны қаржыландыруды отандық және шетелдік серіктестіктермен бірге венчурлық қор арқылы жүргізеді.

Тәуекел капиталы мен ғылыми-техникалық дамытуға инвестициялар венчурлық капитал деп атайды. Олар әлемдік экономикалық қауымдастықта, соның ішінде Қазақстанда маңызды орын алады.

"Экспорттық кредиттерді және инвестицияларды сақтандыру жөніндегі мемлекеттік сақтандыру корпорациясы» қазақстандық өнімдер үшін маркетингтік зерттеулер, нақты өткізу нарығы туралы ақпаратты жинақтау мен таратуды жүргізеді. Бұл құрал әлемде кеңінен таралған және экспорттық транзакция кезінде қаржылық пен әкімшілдік жағынан көмегі зор.

Бақылау сұрақтары

1. Ұйымның инвестициялық ресурстарын топтастыру механизімін сипаттап беріңіз.
2. Ұйым инвестиция көзі ретінде өзінің қаржылық ресурстары топтастырыңыз
3. Ұйымның амортизация саясатын сипаттаныз
4. Мемлекеттің инвестициялық ресурстарын топтастыруда елдімекен жинақ қорының орнын анықтаныз
5. Ұйымның инвестиция тартудағы жағымды және жағымсыз жақтарын атаңыз.

Бақылау тапсырмалары

1-тапсырма. Келесі ұғымдар дұрыс па?

1. Инвестициялық ресурстар бұл қаржылай инвестициялау объектісіне мемлекеттің, ұйымның қаржылық ресурстарын салуы.
2. Микро дәрежеде ұйымның өз қаржысынан, сонымен қатар тартылған және займдық қаржыдан топтастырылған мемлекеттің қаржысы маңызды орын алады.
3. Таза пайда бұл барлық міндеттемені өтегеннен кейінгі инвестиция көзі ретінде қолданатын компанияның негізгі кірісі.

2-тапсырма. Төменде келтірілген мәтінге жазылмай қалған сөзді қойыңыз.

1. Макроэкономикалық деңгейде инвестициялық қаражаттар құралады.
 - a) халықтың жинағынан
 - b) жеке және заңды тұлғалардың салықтарынан
 - c) кәсіпорындардың және ұйымдардың жинақ қорынан, сонымен қатар қаржы институттардың да жинақтарынан
 - d) шетел инвестициясынан
 - e) халықаралық қаржы ұйымдарының несиелерінен және қарыздарынан
 - f) бейрезидент тұлғалардың қайырымдылық аударымдарынан, гранттардан
2. Қарыздық қаражаттарға шектеулі пайызбен төленетін ақша қаражаттары жатады.

ТАРАУ 6. НАҚТЫ ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ӘДІСТЕРІ

6.1. Өзін-өзі қаржыландыру

Жұмсаудың көздеріне қатысты инвестицияны қаржыландырудың келесідей әдістерін (тәсілдерін) анықтайды:

- өзін-өзі қаржыландыру;
- бюджеттік әдіс;
- несиелік әдіс;
- акционерлік әдіс (портфельдік инвестициялау);
- ипотекалық несиелеу;
- лизингтік әдіс;
- басқа да қосарланған әдістер.

Өзін-өзі қаржыландыру кәсіпорын меншік көздері есебінен өзінің ағымдық және капиталдық шығындарын жабуды білдіреді. Бұл қағида өнім өндірісі және кәсіпорынның өндірістік-техникалық базаны кеңейту бойынша шығынның орнын толығымен өтеуге негізделеді.

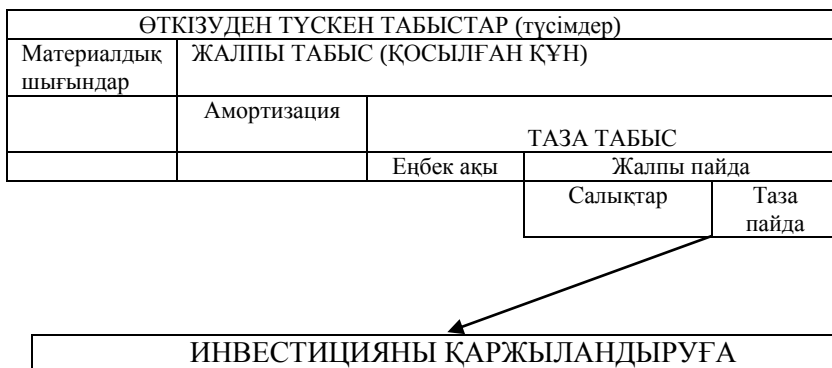
Тәжірибеде, өзін-өзі қаржыландыру коэффициенті 60%-дан төмен емес кәсіпорын табысты болып саналады.

$$\text{Өзін-өзі қаржыландыру коэф.} = \frac{\text{Меншік қаражаттар}}{\text{Инвестицияның жалпы көлемі}}$$

Өзін-өзі қаржыландыру түсінігі таза өзін-өзі қаржыландыру және амортизациялық аударымдар болып бөлінеді. *Таза өзін-өзі қаржыландыру* – өндірістің дамуына бағытталған пайданың бір бөлігі.

Шетелдік тәжірибеде, амортизация мен пайданың өзара қатынасы келесідей сипат алады – 60-70% амортизация және 30-40% пайда. Өз кезегінде, амортизация үлесінің өзгеруі көрініс табады.

Инвестицияны қаржыландыру көздерін қалыптастыру келесідей жүргізіледі (6.1 кесте) [18, 189 б.].

Сурет 6.1 - Кәсіпорын табысынан инвестицияны қаржыландыру көздерін қалыптастыру

Пайданы алу – әрбір кәсіпорын шаруашылық қызметінің табиғи мақсаты. Біз білетіндей, пайда келесідей көздерден қалыптасады:

- 1) *өнімді өткізуден табыс (түсім)* – өзіндік өндірістің тауарын (қызметін), мүлікті (соның ішінде бағалы қағаздарды) және мүлікті құқықтарды сату нәтижесіндегі ақшалай және ақшалай емес формасындағы түсімдер;
- 2) *операциондық қызметтен табыстар* – кәсіпорын активтерін уақытша пайдаланудан түскен түсімдер; патент, лицензияларды қолдану құқығын беруден түсімдер; кәсіпорынның басқа ұйымдардың жарғылық капиталына қатысудан түскен түсімдер (сонымен қатар бағалы қағаздар бойынша табыс); меншік салымнан пайыздар.
- 3) *өткізуден емес табыстар* – айыппұлдардан, төлемдерден түсімдер; шығындарды өтеу; гранттар; бағамдық айырмашылық; өткен жыл нәтижесіндегі есепті жылы анықталған пайда.
- 4) *төтенше табыстар* - төтенше оқиға нәтижесіндегі сақтандыру өтелімі немесе жарамсыз мүліктің құнын есептен шығару арқылы пайда болған түсімдер.

Пайда кәсіпорынның табысы мен шығынының арасындағы айырмашылықтан қалыптасады. Демек, әрбір кәсіпорынның негізгі міндеті – бұл инвестиция ретіндегі анықталған көлемде

ақша қаражаттарын қалыптастыру болып табылады. Бұл ақша қаражаттарды қордың уақытында жаңарту және ұдайы өндіріс үдерісін қамтамасыз ету үшін қажет.

Амортизациялық аударымдар мемлекет экономикасы, сондай-ақ кәсіпорын шеңберінде жай ұдайы өндіріс жағдайына әсер етеді. Кәсіпорынның амортизациялық сома көлемі үш фактормен анықталады: 1) негізгі қорлардың баланстық құны; 2) олардың қызмет ету мерзімі; 3) амортизация мөлшерін есептеу әдісі. Тәжірибеде амортизацияны есептеудің екі формасы қолданылады: *линиялық түзу және линиялық емес*. Амортизацияның түзу есептеуі негізгі қордың қызмет ету бойында оның құнын бірдей мөлшерде есептен шығаруды білдіреді.

Негізгі қорлардың жіктелімінде барлық қорлар амортизациялық топтарға бөлінген. Анықталған амортизациялық топқа (амортизацияны есептеу әдісін ескере отырып) амортизация нормасы есептеледі. *Амортизация нормасы* – бұл ай ішінде есептелетін негізгі қор құнының пайызы.

Түзу әдісті қолданғанда амортизация нормасы негізгі қордың қызмет ету мерзімі бойында бірдей мөлшерде анықталады. Ол келесідей формуламен есептеледі:

$$K = 1/n * 100\% ,$$

мұнда К - объектінің бастапқы құнына пайыз түріндегі амортизация нормасы; n - амортизацияланатын мүліктің қолдану мерзімі, айлармен сипатталады.

Линиялық емес есептен шығару негізгі қорлардың құнын бірдей мөлшерде емес есептен шығаруды білдіреді (жай құрал-жабдыққа немесе құралдың, қордың моральдік тозу қаупі болғанда қолданылады). Аталған әдісті қолданғанда қызмет ету мерзімі екі кезеңге бөлінеді:

- бірінші кезең құн жоғарланатын коэффициентпен (бірақ 2-ден жоғары емес) 20%-ға дейін амортизация есептеледі;
- екінші кезеңде қалдық құны бірдей көлемде амортизацияланады.

6.2. Нақты инвестицияларды қаржыландырудың бюджеттік әдісі

Бюджеттік ассигнациялар – бұл инвестициялық мақсатқа бөлінетін әр түрлі деңгейдегі бюджет қаражаттары. Бюджеттік қаражаттар жалпы ұлттық маңызы бар аялар мен өндіріске бөлінеді. Бұл аялар жоғары капитал сыйымдылығымен, жоғарғы тәуекелдермен, экономикалық табыстылықтың төмендігімен сипат алады.

Көбінесе, олар жеке бизнес үшін тартымдылығы төмен болып келеді. Бюджеттік ассигнациялар қаржылық және экономикалық саясаттардың құралы. Олар шаруашылық конъюнктурасына, экономикалық өсуге әсер етудің қоғамдық өндірістің дамуының маңызды факторы болып табылады.

Капитал жұмсалымына бағытталған бюджеттік ассигнациялар жариялығымен сипаттала отырып, келесідей ережелерге сүйенеді [11, 123 б.]:

- республикалық мақсаттық бағдарламаға енгізілген, қайтарымсыздық және ақысыз шартында беру мүмкіндігі;
- қаражатты бөлуде ұлттық экономика үшін маңыздылығы және әлеуметтік мақсаттылығы орын алады;
- қаражаттың орнықтылығы және мақсаттылық сипаты, яғни бюджетті бөлу кезінде нақты алушылар және оларды қолданудың бағыттылығы анықталады; егер қаражатты басқа мақсаттарда қолдану бюджеттік заңнаманы бұзу ретінде айқындалады;
- қаржыландыру процедурасында мемлекеттік қаржылық-несиелік институттардың қатысуы;
- бюджеттік қаражаттардың толық және уақытында түсуін, сондай-ақ қолдану тиімділігін өкілдік пен атқарушы үкімет тарапынан қаржылық бақылау жүргізуі;
- бюджеттік қаржыландырудың бағдарламаларын (инвестициялық бағдарламалар, мемлекеттік несиелер мен мемлекеттік кепілдемелерді беру бағдарламалары және т.б.) жасау мен орындау әйгілігі; міндетті түрде бағдарламалар және олардың орындалуы туралы ақпараттың (есебі) мерзімді басылымдарға жарыққа шығуы.

Бюджеттік әдіс республикалық бюджеттен қайтарымсыз немесе қайтарымды негізде қаражаттар бөлінуін білдіреді.

Қайтарымсыздық қаржыландыру нақты кәсіпорынның мемлекеттік маңыздылығы бар объектілер тізіміне енгізу кезінде қолданылады. Бұл өнімді шығару (қызмет көрсету) кезінде жоғарғы шығынмен және өз қызметінің ерекшелігіне байланысты рентабельділіктің қажетті деңгейін қамтамасыз етпейтін кәсіпорындарға тән. Мысалға, коммуналдық шаруашылық аясы, ауыл шаруашылық кәсіпорындары, әскери-өнеркәсіптік объектілер және т.б.

Қайтарымды несиелеу республикалық қаражаттардың жеткіліксіздігі кезіндегі мемлекеттік жеңілдікпен берілген несие. Ол Қаржы министрлігінің бұйрығымен, Ұлттық банктің коммерциялық банктер тарапынан жеңілдетілген пайыздық мөлшерлемеде несиені беруді қарастырады.

Бұл қаражаттар мақсаттық бағытқа ие және басқа мақсаттардағы басқа клиенттерге несие беруге болмайды. Қазақстанда қайтарымды несиелер «Инвестициялар туралы» ҚР Заңымен жойылды және тоқтатылды. Негізінен қайтарымды несиелер экономикалық дағдарыс және мемлекеттің қайтарымсыз қаржыландыруды жүргізе алмау кезеңдерінде қолданылады.

Барлық кәсіпорындар инвестициялық қызметпен байланысты болғандықтан, жобаны іске асыру бірқатар факторлардың әсерінен қиындауы мүмкін: инвестиция түрі, инвестициялық жоба құны, жетімді жобаның көп болуы, қаржылық ресурстардың жеткіліксіздігі, шешімді қабылдаумен байланысты тәуекелдер.

Сондықтан да инвестицияны қаржыландыру көздері туралы шешімді қабылдау жобаның болжаулы табыстылығына ғана байланысты емес, сондай-ақ ол абсолюттік пен қатысты сипаттағы шектеулермен байланысты болады.

Жеке кәсіпорындар үшін инвестицияны қаржыландырудың негізгі көздері ретінде кәсіпорынның меншік қаражаттары мен тартылған қаржылық ресурстар болады. Абсолюттік шектеулер ретінде:

- кәсіпорынның меншік қаражатының жоқтығы және жетіспеушілігі;
- кәсіпорынның жағымсыз қаржылық жағдайы салдарынан несиелік қаражаттарды беруден бас тарту;
- қор нарығында акция бағамының кенеттен түсуі.

Осыған орай, Қазақстанда отандық кәсіпорындар үшін инвестициялардың қол жетерлігі кәсіпорын-қарыз алушының қаржылық жағдайына, қаржы нарығы мен қаржылық институттардың жағдайына байланысты.

6.3. Қазіргі тәжірибеде нақты инвестицияларды қаржыландырудың әдістері

Несиелік әдіс қарыз қаражатын тартудың ыңғайлы формасы. Себебі инвестиция үшін ресурстарды аз уақыт ішінде шоғырландыруға болады. Уақытша жеткіліксіз қаражаттардың қажеттілігі келесідей несиелермен қамтамасыз етіледі:

- ағымдық қажеттіліктерге – қысқа мерзімді банктік несиелер мен коммерциялық несиелер арқылы;
- капиталдық жұмсалымдарға – ұзақ мерзімді банктік несиелер және Мемлекеттік Даму Банкінің жобалық несиелері арқылы. Көп жағдайларда инвестициялық мақсаттарға ұзақ мерзімді несиелер беріледі, сондықтан да инвестициялық несиелерді *жобалық несиелер* деп те атайды.

Лизингтік әдіс жаңа ашылған кәсіпорындар үшін тиімді әдіс. Лизинг арқылы әр түрлі мерзімге қажетті құрал-жабдықты, көлікті, жылжымайтын мүлікті тартуға көмектеседі.

Ипотекалық несиелеу тұрғын үй құрылысы аясында инвестициялық жобаларды жүзеге асыруда тиімді болып табылады.

Портфельдік инвестициялау (акционерлік әдіс) жобаның алғашқы кезеңдерінде қолданылады, себебі акцияның ашық жазылуы арқылы тартылған капиталдың өтелуі және сыйақысы кейіннен төленеді. Басқа бағалы қағаз түрлерін (артықшылығы

бар акциялар, облигациялар) шығару қаржылық капиталды көбейтуге мүмкіндік береді.

Ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелер ретінде - облигациялардың кірістерін қарастыруға болады. Облигацияның артықшылығы - бұл компания үшін қаржыландырудың ең арзан түрі, өйткені қарыз төлемдері салық салынатын пайдадан алынады және облигациялардың ұстаушылары талап ететін кіріс нормасы әдетте өте төмен, өйткені олар үшін облигациялар ең тәуекелсіз инвестициялар болып табылады.

Қаржыландырудың бұл түрінің кемшіліктері - облигациялар шығаратын компания өзін өте үлкен тәуекелге душар етеді және бұл оны банкроттыққа әкелуі мүмкін, өйткені облигациялар бойынша (акциялардан айырмашылығы) дивидендтер эмитенттің қаржылық жағдайына қарамастан төленуі керек.

Акционерлік капитал жай немесе артықшылықты акциялардың эмиссиясы есебінен алынуы мүмкін. Олардың арасындағы айырмашылық акционердің компанияны басқаруға қатысу мүмкіндігінде, сондай-ақ дивидендтерді төлеу схемасында жатыр.

Артықшылықты акциялар бойынша кірістер олардың номиналының белгіленген пайызын білдіреді және компанияның кірістілігіне қарамастан төленеді. Жай акциялар бойынша дивидендтер осы мақсаттарға жіберілетін таза пайданы акциялардың жалпы санына бөлу арқылы айқындалады.

Акционерлік капитал қаржыландырудың мүмкін көздерінің ішіндегі ең қымбаты болып табылады, сондықтан салыстырмалы түрде арзан несие болған жағдайда жобаларды осындай қарыздар арқылы қаржыландыруға деген өсіп келе жатқан үрдіс байқалады.

Қарапайым акциялар-көптеген фирмалар үшін бастапқы қаражат көзі. Акционерлер әдетте жаңа бизнесті оған өз қаражаттарын салу арқылы бастайды. Осылайша, қарапайым акциялар компанияның бүкіл мүлкін білдіреді және оның акционерлер алдындағы өмірлік міндеттемесі болып табылады. Эмитент үшін олардың артықшылықтары:

- дивидендтерді төлеу міндетті емес;
- нақты белгіленген өтеу мерзімі жоқ;
- қолайлы жағдайларда акциялардың бағамы, демек, фирма мүлкінің құны артады.

Артықшылықты акциялар жай акцияларға ұқсас (сонымен қатар өтеу мерзімі жоқ) және несиелік қаражат (жыл сайынғы міндетті төлемдерді қамтиды). Олардың эмитент үшін артықшылықтары келесіде:

- 1) дивидендтерді төлеу кейінге қалдырылуы мүмкін;
- 2) артықшылықты акция иелерінің фирма саясатына әсер ету мүмкіндігі жоқ (олардың дауыс беру құқығы жоқ);
- 3) артықшылықты акциялар-фирманың тәуекелсіз міндеттемелерінің бірі.

Эмитент үшін акциялар шығарылымының кемшіліктері:

- 1) акциялардың қозғалысын бақылау мүмкіндігі аз;
- 2) акцияларды шығаруға және орналастыруға байланысты шығындардың жоғары құны;
- 3) бұл несиелік қаржыландырудан гөрі қымбат капитал көзі, өйткені акционерлер өз қаражаттарын банктік депозитке салғаннан гөрі көп кіріс талап етеді, сонымен қатар дивидендтер төлемдерінің сомасы салық салынатын базадан алынбайды.

Басқа қосарланған әдістер:

1. *Инновациялық несие* – жаңа өнімді игеруге немесе жаңа технологияларды ендіруге бөлінетін жоба несиесі. Оның ерекшелігі: қарыз берушінің банкі қай уақытта болса да өтелмеген берешекті кәсіпорынның үлестік қатысуына конверсиялауға мүмкіндігі бар.
2. *Конверсияланатын акциялардың қосымша мақсаттық эмиссиясы* – жобаның сәтсіз жүзеге асыруы жағдайында компанияның облигацияларына айырбастай алады.
3. Жоба үшін *конверсияланатын облигацияларды шығару* – жоба сәтті жүзеге асырылған жағдайда жай акцияларға айырбастау мүмкіндігін білдіреді.
4. Исламдық қаржыландыру - Мудараба, Мушарака келісім-шарттар арқылы жобаның үлестік қатысуы.

Бақылау сұрақтары

1. «Өзін өзі қаржыландыру» түсінігінің мазмұны қандай, бұл әдістің кемшіліктерін атап беріңіз.
2. Қазіргі тәжірибеде кәсіпорында қаржыландырудың негізгі әдісін атап беріңіз
3. Қазақстанның коммерциялық қызметтерін сипаттап, олардың қазіргі қаржылық дағдарыс кезіндегі несиелеу белсенділігіне баға беріңіз.
4. ҚР-ң инвестициялау процесіндегі «Самрук-Қазына» АҚ-ң орны мен рөлін ашып көрсетіңіз.
5. Портфельді инвестицияның жағымды жағын айқынданыз

Бақылау тапсырмалары

1-тапсырма. Келесі ұғымдар дұрыс па?

1. Инвестициялық ресурстар бұл қаржылай инвестициялау объектісіне мемлекеттің, ұйымның қаржылық ресурстардың салуы.
2. Өзін өзі қаржыландыру кәсіпорынның ағымдағы және капиталды шығындарын өз қаржы көздерімен жабуды білдіреді.
3. Инвестор машина, құрал жабдықтар ала отырып, жал берушіні несиелейтін арнайы компаниялар жүзеге асыратын лизингті айналым қорын қаржыландырушы ретінде қарастыруға болады.

2-тапсырма. Сіздерге ұсынылған көптеген нұсқалардың ішінен дұрыс нұсқасын таңдаңыз.

1. Қаржылық инвестицияға кіреді..... а) бағалы қағазға қаржы салу, несие, займдар тарту; б) бағалы қағазға қаржы салу; в) материалдық емес активтерге инвестиция салу; г) материалдық активтерге инвестиция салу.
2. Кәсіпорын табысы құралы..... а) өнімді сатудан түскен табыстар; б) қызметтік операциядан түскен табыстар; в) болжанбаған табыс.

ТАРАУ 7. ҚЫСҚА МЕРЗІМДІ БАНКТІК НЕСИЕЛЕУ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ТӘСІЛІ РЕТІНДЕ

7.1. Банктік тәжірибедегі инвестициялық жобаларды қаржыландырудың тәсілдері

Қысқа мерзімді несиелеу арқылы клиентке ақша қаражаттар айналым активтерін (сонымен қатар еңбекақыны төлеу) құрумен және қозғалысымен байланысты мақсаттарға беріледі. Несиелер бір реттік несиелер, несиелік линиялар және қайта толтырылатын несиелік линиялары формасында беріледі. Несиені қолдану үшін пайыздар негізінен ай сайын есептеледі.

Несиені алушылар ретінде заңды тұлғалар және жеке кәсіпкерлер болуы мүмкін. Егер бейрезиденттер инвестор болса, олар несиелік алуы мүмкін, бірақ несиелік инвестициялық мақсаттарға ғана беріледі. Несиелік есебінен кәсіпорындар нақты келісім-шарттарды төлеуге мүмкіндігі бар. Қарыздық шоттан кәсіпорын өнім (тауар, қызмет, жұмыс) мердігеріне ақшаны аударуына болады.

Қаржыландырудың ерекше тәсілі ретінде факторинг болып табылады. Оның ерекшелігі 7.1 кестеден көруге болады [19, 118 б].

Факторинг – бұл банктің клиенттен төлемшілердің төлем тапсырмасын сатып алу мәмілесі. Банк клиенттің дебиторлық қарызын сатып алады. Төлем тапсырмалары дисконтпен сатып алынады. Яғни, егер банк төлем тапсырмаларын 10% дисконтпен 30 млн.-ға сатып алса, онда клиент 27 млн. теңге алады. Ал, банкке 30 млн. теңге көлемінде қаражаттар қайтарылады. Талаптар сатып алу кезеңі негізінен 2-3 айдан жоғары емес мерзімде бекітіледі.

Аталған құралды ұзақ мерзімге қолдану кезінде факторингтің бас келісім шартын жасауға болады. Онда нақты төлем тапсырмалары 2-3 ай кезеңділігімен іске асырылады. Банк клиенттік төлем тапсырмаларын сатып алғанда ақша қаражаттар факторингтік шоттан клиенттің есеп айырысу шотына аударылады.

Факторинг пен несиенің айырмашылық сипаттамасы

Несие	Факторинг
Қарыз алушы несиені банкке қайтарады	Факторинг клиенттің дебиторларының қаражаттары есебінен өтеледі
Несие бекітілген мерзімге беріледі	Факторингтік қаржыландыру төлем уақытын нақтылы ұзарту кезінде төленеді
Несие келісімде көрсетілген күнінде беріледі	Факторингтік қаржыландыру тауарды жеткізу күнінде төленеді
Несие кепіл негізінде беріледі	Факторинг үшін қамсыздандыру керек емес
Несие алдында қарастырылған сомада беріледі	Қаржыландыру көлемі шектелмеген және клиенттің сатылым көлемі өскенде жоғарлауы мүмкін
Несие анықталған уақытта өтеледі	Факторингтік қаржыландыру дебитордың жеткізілген тауарды төлеу уақытында өтеледі
Несиені алу үшін үлкен көлемдегі құжаттарды хаттауды міндеттейді	Жөнелтпе құжат және шот-фактуралар ұсынудан кейін автоматикалық түрде төлемдер жүргізіледі
Несиені өтеу жаңа несиені алуға кепілдеме берілмейді	Факторингтік қаржыландыру мерзімсіз жалғасады

Банктік тәжірибеде инвестицияны қаржыландырудың танымал әдістердің бірі *вексельдік несиелеу* болып табылады. Вексель – бұл бекітілген формасы бар, анықталған соманы вексельде көрсетілген уақытта төлеуді талап ету құқығын білдіретін қарыз алушының (вексель берушінің) қарыз берушіге (вексель ұстаушы) беретін жазбаша түрдегі қарыздық міндеттеме.

Вексельдің келесідей түрлері бар: - төлем уақыты созырылған вексельді сату;- вексельдік қарыз.

Бірінші жағдайда банк вексельді (өзінің немесе сатып алған) клиентке сатады. Клиент вексельдегі соманы анықталған уақыттан кеш төлеуге мүмкіндігі бар. Екінші жағдайда бекітілген уақытта қайтаруды қарастыратын вексель клиентке беріледі. Вексельдік несиелеудің артықшылығы:

- 1) Вексельдік құралдар бойынша пайыздар несиелік құралдарға қарағанда төмен;
- 2) Мерзім бойынша, вексельді қамтамасыз ету бойынша нормативтік шектеулердің болмауы.

Банктік вексельдермен операциялар жүргізген кәсіпорындар келесідей пайда көруі мүмкін:

- несиені банктік вексель түрінде алған кәсіпорын төлем қабілеттілік мәселесін жоюы мүмкін;
- банктік вексельдер кәсіпорынның төлемеу мәселесі ғана емес, сонымен бірге айналым капиталын өсірту мәселесін шешуі мүмкін.

7.2. Банктік несиелеудің негізгі түрлері

Банктік несие кәсіпорынның инвестицияны тартуда алдыңғы орынды иемденеді. Қазіргі экономикада кәсіпорындарға берілетін банктік несиелердің келесідей түрлері бар [20, 56 б].:

1. *Банктік (қамтамасыз етілмеген) несие* – жеке шаруашылық операцияларды жүргізуге беріледі. Негізінен, бұл несие кәсіпорынның есеп айырысу-кассалық қызмет көрсететін коммерциялық банкпен беріледі. Ресми түрде ол қамсыздандырылмаған сипатқа ие болса да, кәсіпорынның дебиторлық берешек көлемімен, есеп айырысудағы және басқа да шоттардағы қаражаттармен қамтамасыз етіледі. Аталған несие түрі қысқа мерзімге беріледі.

2. *Контокорренттік несие («овердрафт»)*. Аталған несиені ұсыну кезінде банк кәсіпорынға контокорренттік шот ашады. Бұл шотта несиелік және есеп айырысу операциялары ескеріледі. Контокорренттік шот несиелік келісім шартында бекітілген, максималды теріс қалдықтан аспайтын (контокорренттік лимит) мөлшерде несие көзі ретінде қолданылады. Контокорренттік шоттың теріс қалдығы бойынша кәсіпорын банкке бекітілген несие пайызын төлейді; бірақ, келісім шартында оң қалдық кезінде банк кәсіпорынға депозиттік пайызды аударуын қарастыруы мүмкін.

Кәсіпорынның контокорренттік шоты бойынша түсімді және төлемді есептеу келісім шартта көрсетілген уақыт аралығында жүргізіледі.

3. Әр айдағы қарыздың амортизациясымен *маусымдық несиелер*. Несиенің бұл түрі кәсіпорынның маусымдық қажеттіліктермен байланысты айналым активтерінің ауыспалы бөлігін қалыптастыру кезінде беріледі. Несиенің ерекшелігі: несиені қызмет көрсетуімен қатар, келісім шартында қарыздың негізгі сомасының ай сайынға амортизациясы (өтелуі) қарастырылады. Бoryштың амортизация кестесі кәсіпорынның ақша қаражатқа деген маусымдық қажеттіліктердің төмендеу көлемімен байланысты.

4. Ашық несиелік *линиялар*. Келісім шартында мерзімі, шаттары және нақты қажеттілігі туындағанда банктік несие берілетін максималды сомасы қарастырылады. Кәсіпорын үшін қарыз қаражаты нақты қажеттіліктерге сәйкес қолданылуы осы несиенің артықшылығын сипаттайды. Көбінесе несиелік линия бір жылға дейін ашылады. Ол келісім шарттық сипатқа ие емес, бірақ клиент-кәсіпорынның қаржылық жағдайы төмендеген жағдайда линия жабылуы мүмкін.

5. *Револьверлік (автоматикалық қайта толатын) несие*. Несиe анықталған кезеңге беріледі; кезең аралығында несиe қаражаттардың кезеңділік «тандауына» рұқсат, сондай-ақ несиe бойынша жекелей не толықтай өтеліміне мүмкіндік беріледі. Ашық несиелік линияға қарағанда осы несиенің артықшылығы – бұл банк анықтайтын минималдық шектеулер. Алайда, пайыздық мөлшерлемелер негізінен жоғары сипатқа ие.

6. *Онкольдік несиелер*. Оның ерекшелігі – несиe берілгенде қарыз алушыға оны қолдану мерзімін (негізінен қысқа мерзімді) анықтамайды, бірақ қарыз алушының бірінші талап етуімен қайтару міндеттілігі. Несиені өтеуде несиe жеңілдетілген кезеңге беріледі (үш күнге дейін).

7. *Ломбардтық несиелер*. Бұл несиені кәсіпорынның жоғарғы өтімді активтерін (вексельдер, мемлекеттік қысқа мерзімді облигациялар) кепілге беру арқылы алуға болады. Өтімді активтер несиелеу кезеңінде банкке беріледі. Несиe көлемі кепілге берілген активтер құнының анықталған (барлық

емес) бөлігіне сай келеді. Негізінен бұл несиесіе қысқа мерзімді болып келеді.

8. *Ипотекалық несиесіе*. Несиесіенің бұл түрі кәсіпорынның негізгі құралын немесе мүлігін кепілге ала отырып, банктің («ипотекалық банктер») ұзақмерзімді қарызы. Кәсіпорын банк пайдасына кепілге беретін мүлігін толық көлемде сақтандыруы қажет. Мұнда, кепілге берілген мүлік кәсіпорынның пайдалануына қала береді.

9. *Ролловерлік несиесіе*. Ол кезең аралығында пайыз мөлшерлемесін қайта қарастыратын ұзақ мерзімді несиесіе түрі.

10. *Консорциумдық* (консорциалдық) несиесіе. Кәсіпорынға қызмет көрсететін банк өз клиентін қаржыландыруға басқа банктерді тартуы мүмкін (мұндай несиелік операцияларды жүргізу үшін банктердің одағын «консорциум» деп атайды). Кәсіпорын-клиентпен несиелік келісім шарттына қол қойғаннан кейін банк басқа банктердің қаражаттарын жинайды және қарыз алушыға береді. Бoryшты басқару кезінде пайыз сомасын сәйкесінше бөледі.

7.3. Несиесіені беру үшін қажетті құжаттар

Қазақстандық банктік тәжірибеде несиесіені беру тартылатын несиесіені пайдалану мақсатымен және қарыз алушының несиелік қабілетін анықтаумен байланысты. Шарттардың дифференциациясы жағдайында клиенттің несиелік қабілетін бағалау екі негізгі критерийлерге негізделеді: 1) кәсіпорынның қаржылық жағдайының деңгейі; 2) кәсіпорынның алдында алған несиесіені өтеу сипаты (негізгі қарыз және пайыздар бойынша).

Банк клиентке несиесіені беру мүмкіндігін қарастыру несиесіені беру үшін қажетті құжаттарды талдаумен жүргізіледі. Мұндай құжаттарға жатқызылады:

1. *Несиелік өтініш*. Ол ерікті формада, несиесіе сомасы, мерзімі, пайдалану мақсаты, қамтамасыз етуі және өтеудің жоспарланатын көздерін (жетекшінің, бас бухгалтердің қолдары және ұйым мөрі болуы шарт) көрсете отырып жазылады.

2. *Құрылтайшылық және тіркеушілік (заңдық) құжаттар*, олар бекітілген тәртіппен (нотариуспен немесе тіркеген органмен) расталады:

- құрылтай келісім шарты;
- жарғы (Ереже);
- мемлекеттік тіркеу туралы құжат (куәлік, шешім);
- лицензиялауды талап ететін қызмет түріне арнайы рұқсат (лицензия);
- бас директор және бас бухгалтерді тағайындау туралы бұйрық;
- қолдардың үлгілері және ұйым мөрінің бедерлемесі (оттиск) бар карточка (нотариуспен және қызмет ететін банкпен расталған);
- келісімсөзді жүргізу және келісім-шартқа қол қою кезінде ұйымның (қарыз алушының) мүддесін қорғауға құқығы бар тұлғаны тағайындау туралы құжат немесе сәйкесінше нотариуспен расталатын сенімхат.

3. *Бухгалтерлік есептеме* (соңғы 3 жылдың):

- Бухгалтерлік баланс;
- «Пайда мен шығын туралы есеп»;
- «Ақша қаражаттардың қозғалысы туралы есеп»;
- Аудиторлық қорытынды.

Банкке ұсынылатын бухгалтерлік есептеме келесідей баптардың мағынасы ашылуы керек: негізгі құралдар, аяқталмаған құрылыс, ұзақ мерзімді салымдар, дебиторлық және кредиторлық берешек.

4. Ай сайынға айналымдар туралы және ай сайынғы міндетті төлемдер туралы *қызмет көрсететін банктен анықтамалар*.

Қызмет көрсететін банктен анықтамалар келесідей ақпарат болуы керек: есеп айырысу, валюталық және басқа да шоттардан соңғы 3-6 айдың әр айдағы айналымдары (кіріс пен шығыс сомалары); 2-ші картотеканың болуы (болмауы); қарыздық берешектің болуы (болмауы).

5. Жобаның *техника-экономикалық негіздемесінде* келесідей жағдайлар қарастырылады: - клиент қызметінің негізгі түрлері; - сұранатын несиенің мақсаты; - өндірістің не өнімді сатып алудың не көрсететін қызметтің есептелген мерзімі және құны

(өнім не қызмет бірлігіне бағаны көрсетумен қатар); - өткізу нарығын талдау; - несиелетін мәміленің толық қаржылық есебі; - несиелік жобаны жүзеге асырудан күтілетін пайданың есебі және төленетін барлық салықтардың есебі.

6. Несиеленетін мәміленің *келісім шарттары* (қажетті жағдайларда):

- несиеленетін тауарлық-материалдық құндылықтарды сатып алу және жүзеге асыруға келісім шарттар;
- тауарлық-материалдық құндылықтарды сақтау, жеткізу, сақтандыру мақсатындағы қарыз алушының келісім шарттары;

7. *Несиенің қамтамасыз етуі*. Несиенің қамтамасыз етумен (кепілзат, кепілдік, кепілдеме, банктік кепілдеме) байланысты құжаттардың (сонымен қатар қарастырылатын кепіл түріне құқықты бекітетін құжат) толық жиынтығын ұсыну керек.

Кепіл беруші ретінде клиент те (қарыз алушы), сондай-ақ несиелік келісім шартының міндеттерін орындамаған жағдайда клиенттің міндеттемелеріне жауап бере алатын үшінші тұлға да бола алады.

8. Клиенттің *несиелік тарихын сипаттайтын құжаттар*. Сонымен қатар, есептелген пайыздарды (тұрақсыздық айыбы) ескергендегі алдыңғы ұсынылған несиенің алуын және өтеуін растайтын құжаттардың көшірмесі болуы тиіс.

9. *Басқа да ақпарат*. Қысқа мерзімді несиені беру туралы сұрақты қарастыру үшін банктің және/немесе клиенттің пікірінше қажетті ақпарат.

Бакылау сұрақтары

1. Несие мен факторингті салыстыра отырып жағымды және жағымсыз жағын салыстырыңыз
2. Қазіргі тәжірибеде қолданылатын банктік несиенің негізгі түрлерін сипаттаныз
3. Қарыз алушыға несие алғанда қойылатын негізгі талаптарды атап беріңіз.
4. Несие беруге шешім қабылдау үшін қажетті құжаттар тізімін айқынданыз.
5. Жобаның техника-экономикалық негіздемесінде көрсетілген негізгі жағдайын түсіндіріңіз

Бақылау тапсырмалары

1-тапсырма. Есепті шығарыңыз

1. Фирма банктен жылына 50%-бен 3 жылға 1 млн теңге банктен несие алды. Несие мен пайыздар 3 жыл бойы бірдей көлемде жыл сайын төленіп тұруы қажет. Жай және күрделі пайыздарды қолданғанда жыл сайынғы төлем көлемін анықтау керек.
2. Фирма банктен жылына 40%-бен әр жылға 20 млн теңге банктен несие алды. Несие мен пайыздар 2 жыл бойы бірдей көлемде тоқсан сайын төленіп тұруы қажет. Күрделі пайыздарды қолдана отырып тоқсан сайын төленетін төлем көлемін анықтаңыз.
3. Кәсіпорын банктен 15 млн теңге қайтаратын шартпен 10 млн тенге несие алды. Күрделі және жай пайыздық ставкаларын есептеңіз.
4. Банке жылына 15% күрделі ставкасымен 1,5 млн теңге қоюға болады. 5 жылдан кейін екі еселейтін шартпен инвестициялық жобаға осы ақшаны салуға бола ма?
5. Банке жылына 10%-бен 3 жылға 2 млн тенге салынды. Жай және күрделі пайыздық ставка сызбасы бойынша соманың уақыты аяқталуындағы көлемін анықтаңыз.
 - а) Жыл сайынғы
 - б) Жарты жыл сайынғы
 - в) Тоқсан сайынғы
6. Кәсіпорынға 3 жыл ішінде кемінде 20 млн-нан тұратын қор құру қажет. Банкте 30%-қ күрделі ставка қолданылады. Жыл басында беріліп тұратын жыл сайынғы аударым көлемін анықтаңыз.
7. Клиент 2 жылға жылына 30% ставкамен 10000 тенге салуды жоспарлады. Инфляция жылына 20% болады деген болжам бар. Клиенттің 2 жылдан кейін ала алатын соманы және жыл сайынғы пайыздық ставканы есептеңіз.
8. Депозитке 10%-қ ставкамен 3 жылға 500 млн тенге салынған жағдайда оның пайыздық ставкасы мен соманы анықтаңыз.
9. 60 күнге жылына 12 % (жай ставка) ставкамен қарызға алынған ақшаны 5000 доллар беріп құтылу қажет. Қарыздың алғашқы сомасын табыңыз (360 күндік уақыт базасымен).
10. Жылына 15% жай ставкамен берілген қарыз 1,5 есеге өсу үшін қанша уақыт қажет?
11. Қарыздың алғашқы сомасы 200 млн теңге. Қарызды өтеу үшін 80 күннен кейін 250 млн қылып қайтару қажет. Бұл операцияның кредитор үшін табыстылығын анықтаңыз (360 күндік уақыт базасымен).

ТАРАУ 8. ИНВЕСТИЦИЯНЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ТӘСІЛІ РЕТІНДЕГІ ЛИЗИНГ

8.1. Лизингтің жалпы түсінігі

Лизинг – ағылшын тілінің сөзі және *Lease* («мүлікті уақытша алу және беру») етістігінен туындайды.

Лизинг – бұл бір ұйымның (пайдаланушы-лизинг алушы) екінші ұйымға (лизингтік компания) қажетті мүлікті сатып алып, оны қолдануға беру өтінішімен байланысты мүлктік қатынастар.

Лизинг – уақытша бос немесе тартылған қарыз қаражаттарын инвестициялауға бағытталған инвестициялық қызмет түрі; қаржылық жал (лизинг) келісім шарты бойынша жал беруші (лизинг беруші) анықталған сатып алушыдан мүлікті сатып алуға және осы мүлікті кәсіпкерлік мақсаты үшін ақы негізінде жал алушыға (лизинг алушы) уақытша пайдалануға беруді қарастырады [20, 63 б].

Лизинг объектісі ретінде негізгі қордың жіктеліміне жататын жылжыма және жылжымайтын мүлік бола алады. Тек, лизинг объектісіне жер учаскілері, табиғи объектілер, сонымен қатар нарықты еркін айналысқа тиым салынған объектілер жатқызылмайды.

Лизингке берілген мүлік лизинг келісім шартының мерзім бойы лизинг берушінің меншігіне жатқызылады. Тек бюджеттік қаражаттар есебінен сатып алынған мүлікке мұндай шарт қолданылмайды.

Лизинг алушының немесе лизинг берушінің балансына лизингтік мүлікті есепке алу шарты лизинг келісім шартымен анықталынады.

Лизинг келісім шартында келісім шарт мерзімінің аяқталуынан кейін немесе оған дейін лизинг алушы лизингтік мүлікті сатып алу құқығы қарастырылуы мүмкін.

Егер лизинг келісім шартына қайшы болмаса, онда лизинг беруші лизингтік мүлікті кепіл ретінде қолдануға болады.

Лизинг беруші лизинг алушы үшін мүлікті сатып алған кезде мүлік сатушысына осы мүліктің анықталған тұлғаға жалға

(лизингке) беруі туралы хабардар етуі тиіс. Лизинг алушыға мүлікті жеткізгеннен бастап, оған мүліктің сапасына, жинақталуына, құрылымына, жеткізілімі уақытына қатысты, сонымен қатар сатушы мен лизинг беруші арасындағы сату-сатып алу келісім шартын орындамаған жағдайларында талап ету құқығы да аударылады.

Лизингтік келісім шартына қайшы келмесе, онда лизинг беруші лизинг алушы алдында мүлік сатушысының талаптарын орындауына жауап бермейді. Бірақ, егер сатушыны таңдау жауапкершілігі лизинг берушіде болса, онда сату-сатып алу келісім шартының сәйкессіздігі туралы мүлік сатушыға да, лизинг берушіге де талап етіледі.

Лизингтік қызмет нарығы лизингтің әр түрлі нысандарымен, лизингтік келісім-шартының әр түрлі үлгілерімен және лизингтік операцияларды реттейтін заңдық нормалармен сипат алады.

Лизингтің түрлері келесідей белгілері арқылы анықталады: жалға алынған мүлікке қатысы; лизингтік операцияны қаржыландыру түрі; лизингтік мүліктің түрі; лизингтік мәміле қатысушылар құрамы; лизингке берілетін мүлік түрі; лизингтік мүлікті өтеу деңгейі; лизингтік операциялар жүргізілетін нарық секторы; салықтық, кедендік және амортизациялық жеңілдіктер мен преференцияларға қатысы; лизингтік төлемдердің тәртібі.

Жалға алатын мүлікті есепке алғанда келесідей мүмкіншіліктер туады. Атап айтқанда:

- 1) жал алушы төлейтін лизингтік төлемдер өзіндік құнда ескеріледі, яғни оны төлеу үшін қаражаттар пайда салынатын салыққа дейін қалыптасады;
- 2) жал алушының балансында лизинг борышты жоғарлатпайды және меншік пен қарыздық қаражаттардың қатынасына араласпайды. Осыған сәйкес, қосымша қарызды тарту бойынша мүмкіндіктерді төмендетпейді;
- 3) лизингтік мүліктің есебі мен амортизациясы лизинг берушінің балансында жүргізіледі. Лизингтің мерзімі лизинг пәнін амортизациялау кезеңіне сай келеді, бірақ лизингтік келісім-шарт мерзімі төмен болады. Лизинг мерзімі жоғары

болған сайын, соғұрлым мүлікті жою және оны ары қарай қолдану шарттары жоғары болады.

8.2. Лизинг түрлері

Жалға берілген мүлікке қатысы (немесе қызмет көрсету көлемі бойынша) лизинг жіктеледі [21, 143 б.]:

1. *Таза лизинг*, мұнда мүліктің қызмет етуі бойынша барлық шығындар лизинг алушы төлейді. Лизинг алушы лизинг берушіге таза немесе нетто төлем аударады. Отандық нарықта негізінен таза лизинг көрініс табады.

2. *Толық*, немесе «ылғалды» лизинг. Лизинг беруші мүлік бойынша барлық шығындар өзіне алады. Мұндай әдісте негізінен мүліктің өндірушілері қолданады. Құны бойынша толық лизинг ең қымбат қызмет түрі. Себебі, лизинг берушіде техникалық қызмет көрсету, білікті мамандарды тарту, жөндеу, қажетті шикізат пен құрылғы бұйымдарды сатып алу бойынша шығындар жоғарлайды.

3. *Жекелей (жеке қызмет түрі)*, лизинг берушіге мүліктің қызмет етуі бойынша жекелей қызметтер аударылады.

Мәміленің қатысушылар (субъектілер) *құрамына байланысты* лизингтің келесідей түрлері бар:

1. *Тура лизинг* – мүліктің меншік иеленушісі (жеткізуші) объектіні лизингке (екі жақты мәміле) береді. Аталған мәмілені дәстүрлі лизингтік мәміле деп айту қиын, себебі мұнда лизингтік компания қатыспайды.

2. *Жанама лизинг* – лизингке мүлікті беру делдал арқылы жүргізіледі. Аталған мәміле дәстүрлі лизингтік мәмілеге жатқызылуы мүмкін, себебі мұнда жеткізуші, лизинг беруші және лизинг алушы қатысады.

3. *Бөлінген лизинг* (көп жақтың қатысуымен лизинг) — «леввердж лизинг». Лизингтің түрі күрделі, ірі масштабты объектілерді қаржыландыруда танымал болып келеді: авиатехника, теңіз бен өзен кемелері, теміржол, бұрғы тұғырнамасы және т.б. Мұндай лизингті топтық немесе акционерлік лизинг деп те атайды. Оның сипаты – бірнеше компаниялардың (жеткізуші, лизинг беруші) қатысуы,

бантерден несие қаражаттарын тартуы, лизингтік мүлікті сақтандыру және сақтандыру пулдары арқылы лизингтік төлемдердің қайтаруы. Лизингтің бұл түрі күрделілігімен тән. Сонымен қатар, бөлінген лизингтің ерекшелігі ретінде лизинг беруші лизинг объектісін сатып алу үшін тек соманың бір бөлігін қамтамасыз етуін атап өтуге болады. Бұл қаражаттар акциялар шығару, оларды мәмілені қаржыландыруға қатысатын лизинг берушілер арасында тарату арқылы тартылады және шоғырландырады.

Тура лизингтің *қайтарымды лизинг* түрі бар. Қайтарамды лизинг – өзара байланысты келісім-шарттар жүйесін білдіреді; фирма (ғимараттың, құрылыстың немесе құрал-жабдықтың меншік иеленушісі) өз меншігін қаржылық институтқа сату және осы мүлікті лизинг шартымен өзіне ұзақ мерзімді жалға алуын рәсімдейді. Қаржылық институт ретінде банк, сақтандыру компаниясы, инвестициялық қор, лизингтік операцияларды жүргізетін арнайы мекемелер болып табылады. Қайтарымды лизинг бұл жағдайда кепілдік операцияның балама әдісі ретінде көрініс табады. Меншік сатушысы (мәміле қорытындысы бойынша жал алушы болады) сатып алушыдан келісілген қаражатты алады, өз кезегінде сатып алушы жал беруші ретінде операцияға қатысады.

Қаржылық (капиталдық, тура) лизинг келісім уақытына сәйкес тараптардың өзара байланысын білдіреді. Оның ерекшелігі – мүліктің толық құнын немесе оның үлкен бөлігін амортизациясын жабатын лизингтік төлемдерді төлеу; қосымша шығындарды жабатын лизингтік төлемдерді төлеу; лизинг берушінің пайда алуы. Аталған лизингтің негізгі белгілері:

- лизинг беруші мен лизинг алушыдан басқа үшінші тараптың (мәміле объектісінің өндірушісі немесе жеткізушісі) қатысуы;

- жалдың негізгі мерзімі ішінде (яғни жал берушінің шығындарын өтеуге қажетті мерзімі бойынша) келісім-шартты тоқтату мүмкіндігінің болмауы;

- лизингтік келісім мерзімінің ұзақтығы (көбінесе мәміле объектісінің қызмет ету мерзіміне жақын).

Лизингтік келісім-шартының мерзімі аяқталғаннан кейін лизинг алушы мәміле объектісін қалдық (нарықтық емес) құны бойынша сатып алуға болады; аз уақытқа және жеңілдік мөлшерлемесімен жаңа келісімге отыру; лизингтік компанияға мәміле объектісін қайтару. Өзінің шешімін лизинг алушы лизинг берушіге хабарлауы керек. Егер келісімде мәміле пәнін сатып алу (опцион) қарастырылса, онда тараптар лизингке берілетін объектінің қалдық құнын алдын ала анықтайды.

Жедел лизинг – лизинг берушінің объектіні сатып алумен және ұстаумен байланысты шығындар бір келісім-шарт бойында лизингтік төлемдермен жабылмаған жал қатынастары. Мұндай лизинг түрі 2-5 жылдарға келісімге отырады. Жылдам лизингте объектінің сыну немесе жоғалту тәуекелі лизинг берушінің мойнында. Жылдам лизингтік келісім-шартының аяқталуы кезінде лизинг алушыда келесідей құқықтық таңдау бар: тиімді шартымен келісім-шартты ұзарту, лизинг берушіне мүлікті қайтару, келісім-шарт (опцион) болған жағдайда лизинг берушіден нарықтық құны бойынша мүлікті сатып алу.

Лизинг жүргізілетін *нарықтың секторына байланысты* келесідей жіктелім сипат алады:

- ішкі лизинг – мәміленің барлық қатысушылары бір мемлекеттен болғанда;

- сыртқы (халықаралық) лизинг – мәміленің кем дегенде бір қатысушысы басқа мемлекеттен болғанда. Бұл лизинг түріне сондай-ақ бір қатысушы (не лизинг беруші, не лизинг алушы) өз қызметін шетелдік фирмамен жүргізгенде және біріккен капиталды иемдегенде де жатқызылады. Өз кезегінде сыртқы лизинг импорттық және экспорттық түрлері ажыратылады. Лизинг беруші шетелден болса, онда бұл импорттық лизинг. Ал лизинг алушы шетел компаниясы болғанда бұл экспорттық лизингке жатқызылады.

8.3. Лизингтің артықшылықтары мен кемшіліктері

Активке меншік құқығы және активті пайдалану құқығының бөлінуі – лизингтік операцияның келесідей элементтерін қамтитынын сипаттайды: несие, жал және

инвестициялар. Лизинг басқа қаржыландыру формаларына салыстырғанда бірқатар артықшылықтар бар екенін дәлелдейді. Әдебиеттерде көрсетілген лизингтің артықшылықтары жөнінде пікір-талас бар. Төменде әдебиеттерде сипатталған артықшылықтар тізімі келтірілген.

Жал алушылар үшін лизингтің артықшылықтары.

Лизинг 100% қаржыландыруды қарастырады және борыштың барлық сомасын тез қайтаруды талап етпейді. Жал қаржылық активтер қажеттілігіне сәйкес жал алушының қаржыландыруын қамтамасыз етеді. Бұл әсіресе кішігірім қарыз алушылар үшін тиімді. Себебі, олар ірі компаниялар сияқты несие арқылы қаржыландыру ыңғайсыз, икемсіз. Лизингтік келісім жал алушының ерекшеліктері ескеріле отырып жасалуы мүмкін.

Көптеген жал алушыларда ұзақ мерзімді қаржылық жоспарлары бар. Олар жоспарды орындау бойы қаржылық мүмкіндіктері шектелген. Лизинг осындай шектеулерді жеңуге көмектесе отырып, инвестициялық пен қаржылық жоспарлауда жоғарғы жылдамдықпен жүргізуге мүмкіндіктер береді.

Лизинг кезінде активтерді иемдену мен қаржыландыру сұрақтары бірге шешіледі. Лизинг арқылы активтерді иемдену кезінде лизинг алушы «қаржыландырудың алтын ережесін» орындайды. Ережеге сәйкес, қаржыландыру активті қолдану мерзімі бойы жүргізілу қажеттілігін анықтайды. Егер активті сатып алса, онда қарыз капиталы қолданылады. Ал бұл активтің жойылу мерзіміне қарағанда қарызды жылдам өтеуді талап етеді.

Лизинг жал алушының шешім қабылдауының икемділігі жоғарлайды. Өз кезегінде сатып алу кезінде тек бір балама шешім – «сатып алмау» бар. Ал лизинг кезінде таңдау нұсқалары бар.

Лизингтік компаниялар үшін лизингтің артықшылықтары:

- 1) лизингке берілген мүліктің меншік құқығына салықтық жеңілдіктер беріледі;
- 2) лизингке берілген мүлік лизинг беруші меншігінде қалғандықтан, лизинг беруші осы мүлікті өндірістік емес мақсаттарда (мысалға, несие ресурстарын қайтарудың

қосымша қамтамасыз ету кепіл ретінде) қолдануға мүмкіндігі бар;

- 3) лизинг қаржылық ресурстарды материалдық активтерді сатып алуға тікелей бағыттайды, осыдан несиелік қаражаттарының мақсатсыз қолдану мәселесін шешеді;
- 4) лизинг арқылы өндірістік құралдарға инвестициялау лизинг бойынша міндеттемелерді жабатын табыстарды генерациялау, табысты жинауға көмектеседі.

Лизингтік мүлікті сатушы үшін лизингтің артықшылықтары:

- лизинг пәнінің сатушысы өз өнімін өткізудің қосымша мүмкіндігін алады;
- сатушы үшін мәміле тәуекелі төмен, себебі лизинг беруші лизингтік төлемдер арқылы мүлік құнын қайтару тәуекелін өзіне алады.

Лизингтік операцияларға қатысатын банктер үшін келесідей артықшылықтар бар.

Ең біріншіден, мәміле құнын төмендетуге әкелетін салықтық артықшылықтардың болуы. Осы фактор батыс мемлекеттерде лизингтің дамуына үлес қосты. Мәміле құнының төмендеуі – жобаны жүзеге асырудың ықтималдылығын жоғарлатуға мүмкіндік береді, қарыз алушылар үшін борыш ауыртпалығын төмендетеді, ұсынылған қарыздардың сапасын жоғарлатады.

Лизинг - біздің еліміз үшін қаржыландырудың жаңа түрі. Лизинг ұйымдарға (банк клиенттеріне) айналым қаражаттарынан ақша ресурстарын алмай, өндірістің қайта ұйымдастыруына көмектеседі.

Жал алушының мемлекеті үшін лизингтің артықшылықтары:

- лизинг қаржыландыру көздері арасында бәсекелестікті жоғарлатады;
- лизинг капитал жұмсалым деңгейін жоғарлатады;
- лизингтік мәмілелер сомасы ұлттық берешекті есептеуде ескерілмейді, яғни жекелей мемлекеттер үшін Халықаралық валюта қоры бекіткен несиелік берешек лимитінен асыруға мүмкіндік бар.

Артықшылықтармен қатар, лизингте бірқатар кемшіліктер бар. Ұзақ мерзімді несиеге қарағанда қатысушылар санының көп болуына байланысты лизинг ұйымдастырудың күрделілігімен сипатталады.

Жал беруші үшін лизинг келесідей кемшіліктер беруі мүмкін:

1. Моральдік тозуға (ФТП-тің садарынан ескіруі) қарамастан, қаржылық лизинг кезінде жал төлемдері келісім-шарттың аяқталуына дейін тоқтатылмайды.
2. Жал алушы мүліктің қалдық құнының жоғарлануынан ұтпайды.
3. Салықтық негізге негізделген қайтарымды халықаралық лизинг лизинг беруші мемлекет үшін шығынға ұшыратады.
4. Халықаралық мульти валюталық лизингтік мәмілелерді жүргізуде валюталық тәуекелдің толық кепілдеменің жоқтығы.

Негізгі артықшылықтары мен кемшіліктерін қарастыра отырып, лизингті инвестицияның тиімді формасы деп тұжырымдауға болады.

Бақылау сұрақтары

1. Лизингке анықтама беріңіз.
2. Лизингтің түрлерін сипаттай отырып, олардың айырмашылығын айқынданыз
3. Басқа несиелерге қарағанда лизингтің айырмашылығын табыңыз
4. Лизингтік келісім-шартқа қатысушылар көзқарасы тарапынан лизингтің артықшылығы мен кемшілігін нақтыланыз
5. Қазақстан экономикасының дамуына лизингтің қатысына баға беріңіз

Бақылау тапсырмалар

1 тапсырма. Келесі мәліметтер дұрыс па?

1. Сатушы мен лизинг алушы арасындағы сату-сатып алу келісім-шарты дұрыс орындалмағанда, мүлікті уақтылы жеткізу, сапасына байланысты лизинг алушыға шағым ұсынуға құқық береді.
 2. Тура лизингті топтық және бірнеше компания қосылған акционерлік лизинг деп те атауға болады. Сақтандыру көмегімен лизингтік төлемдері қайтару және лизингтік мүлікті сақтандыру банктен лизинг алушыға несие қаражатын беру жүргізіледі.
- 2 тапсырма.* Лизинг алушы мен лизинг берушінің артықшылығы мен кемшілігін салыстырып, кесте ретінде көрметіңіз.

ТАРАУ 9. ИНВЕСТИЦИЯНЫ ҰЗАҚ МЕРЗІМДІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ӘДІСІ РЕТІНДЕГІ ИПОТЕКАЛЫҚ НЕСИЕЛЕУ

9.1. Ипотекалық несиелеудің ерекшелігі және артықшылықтары

Банктен қарыз алу кезінде жылжымайтын мүлікті кепілге беру, ал қарыз беруші борышкерден кепілдендірілген мүлік құнына талаптарды қанағаттандыру құқығын беруі ипотекалық несиелеудің ерекшелігіне жатады.

Ипотекалық несиелеудің келесідей белгілерін анықтайды:

1. Несие берушінің талаптары жылжымайтын мүлікпен қамтамасыз етілуі.
2. Кепіл берушінің жеке меншік құқығында ипотека пәнін иемденуі кезінде ғана ипотека пайда болады.
3. Ипотека анықталған мерзімде және талаптар көлемінде болады.
4. Ипотека ұзақ мерзімді сипатқа ие (несие негізінен 10-25 жылға беріледі).
5. Берілетін қарыз ауқымдылығымен сипатталады.

Ипотекалық бизнестің қалыптасуы экономиканың нақты секторының дамуына, әлеуметтік тұрақсыздықты жоюға жағымды әсер етеді; банктік және мемлекеттің жалпы несиелік жүйе тұрақтылығы мен тиімділігінің жоғарлануына маңызды рөл атқарады.

ҚР-да ипотекалық несиелеу экономиканың даму факторы ретінде көрініс табады [22, 131 б]. Ол тұрғын үй құрылысының дамуына, өз кезегінде бұл құрылыс материалдардың, арнайы техникалардың шығарылуына, сәулет жобаларын жетілдіруге ықпал етеді. Сонымен қатар, экономиканың іргелес салаларының жылдам дамуына үлес қосады.

Бұдан басқа, несиелеу үшін ішкі инвестициялар тартылады. Олар – халық жинақтары, институционалды инвесторлардың қаражаттары. Осының нәтижесінде экономиканың нақты секторын (атап айтқанда, құрылыс және оған іргелес салалар) жанама қаржыландыруы жүргізіледі. Жылжымайтын мүлік

қорын ауыстыру мен қайта қалпына келтіру, инфрақұрылымды дамыту мәселелері мемлекеттің қатысуынсыз шешіледі. Бұл салық салынатын базаның өсуіне және салықтар, алымдар түрінде бюджет түсімдерінің жоғарлауына әсер етеді. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, ипотекалық несиелеудің дамуы жалпы мемлекет экономикасын дамытудың негізгі факторы ретінде саналады.

Қазақстанда ипотекалық несиелеуді дамытудың негізгі алғышарттары – мүлікке сұраныстың болуы, миграциялық үдеріс, экономиканың тұрақтануы, банктік операциялар құрылымының өзгерісі.

Несиелік қызметтің бұл түрі *несие берушілерге бірқатар артықшылықтар* береді.

1. Несиелеу кезінде салыстырмалы төмен тәуекелдік, себебі ипотекалық несиелер сенімді, әрі өтімді активпен қамтамасыз етілген, ол – жылжымайтын мүлік.
2. Несиелердің ұзақ мерзімді болуы несие берушілер үшін қаржылық жоспарлау тарапынан ыңғайлы болып келеді.
3. Жылжымайтын мүлікті қаржыландырудың дамыған жүйесі кезінде ипотекалық несиелерді және кепіл қағазын екінші нарықта сатуға болады.
4. Ипотекалық бағалы қағаздарды шығару арқылы қосымша қаржылық ресурстарды тарту.

Сонымен қатар, жылжымайтын мүлікті сатып алу кезінде қарыз қаражаттарын пайдалану мүмкіндігі *қарыз алушы үшін де бірқатар артықшылықтар* береді.

- 1) жылжымайтын объектінің құны меншік қаражаттарынан асуы кезінде объектіні бөліп өтеу сатып алу мүмкіндігі.
- 2) шектелген меншік қаражаттарын аралас қаржыландыруымен әр түрлі жобаларға орналастыру мүмкіндігі. Осыған сәйкес, инвестициялық портфельдің диверсификациясын жоғарылатуға мүмкіндік береді.
- 3) инвестициялық кезең аяғында, жылжымайтын мүлікті қайта сату жағдайында меншік капитал құнының өтелген борыш мөлшерінен асуы тән.
- 4) жылжымайтын мүлікпен байланысты операциялардың болашақта дамуы сипат алады.

- 5) жылжымайтын мүлікке қаражат жұмсау инфляцияға қарсы құрал ретінде орын алады.

9.2. Ипотека нарығындағы Қазақстандық қаржылық ұйымдардың қызметі

Қазақстанда Малайзия үлгісіне жақын ипотекалық несиелеу жүйесі қабылданған. Үлгінің негізінде нарықтың екі деңгейлі құрылымы жатыр. Осы жүйеге сәйкес банктер ипотека үшін бағалы қағаздар нарығында «ұзақ» мақсатты ақша-қаражаттарды жинақтайды. Сөйтіп, «ұзақ» және «жұмсақ» тұрғын үй несиесін беруге мүмкіндігі туады. Бірінші деңгей – бұл несиелер, ал екінші – арнайы ипотекалық бағалы қағаздар (облигациялар).

2000 жылы ҚР Ұлттық банк ЖАҚ «Қазақстандық ипотекалық компания» (ҚИК) құрды [23]. Компания “Кагамас Берхард” малайзиялық ипотекалық компания үлгісіне негізделді. Ол ипотекалық бағалы қағаздар нарығын қалыптастыру үшін құрылған болатын. Компания банк-серіктестіктер атынан ипотекалық облигацияларды сату арқылы халықпен жұмыс істеуді ұйғарды. Жиналған ақшаға банктерден ипотекалық несиелерді сатып алып, оларды халыққа ұсынуды қарастырды.

Қазақстандық ипотекалық компания алғашқы нарықта коммерциялық банктер арқылы қызмет атқарады. Ал екінші нарықта – банктерді қайта қаржыландыру институты ретінде орын алды. Ол екінші деңгейлі банктерден стандарттық ипотекалық несиелерді сатып алу және аталған несиелердің қамтамасыз етуі негізінде, ипотекалық облигацияларды шығаруды жүргізді.

Ипотекалық ұсыныстардың жоғарлауына байланысты қаржылық институтты құру қажеттілігі туындады. Аталған институт елдің ішкі инвестициялық әлеуетін қолдана отырып, ұзақ мерзімді несиелеу кезіндегі банктердің өтімділік мәселесін шешуге көмектесті. ҚИК осы мәселелерді шешуге атсалысты. Мемлекет бағдарламаны тікелей қаржыландыра алмаған кезде ипотеканың дамуына қаржыландырудың басқа көздерін іздеу

сипат алды. Нарықтық экономикада – бұл қор нарығына тартылатын институционалды инвесторлардың қаражаттары болып табылады.

Қазақстандық ипотекалық компания ипотекалық несиелер бойынша талаптардың құқығын кепілге ала отырып, ипотекалық бағалы қағаздарды шығару арқылы қажетті қаражаттарды тартуын ұйғарады. Аталған құрал көптеген мемлекеттерде дәстүрлі болып келеді. Ипотекалық облигациялар шетелдік инвесторлар арасында танымал құрал, себебі ол – сенімділік, табыстылық пен өтімділік белгілерін сипаттайды.

2013 жылдан бастап компания дамудың жаңа үлгісіне назар аудардып, алдымен өңірлерді дамыту бағдарламасы қабылдап, содан кейін ол "Нұрлы Жолға", "Нұрлы жерге" көшті. ҚИК әкімдіктерде кезекте тұрғандар үшін жалға берілетін тұрғын үй операторы болды.

"Қазақстанның тұрғын үй құрылыс жинақ банкі" АҚ-еліміздегі тұрғын үй құрылыс жинақ жүйесін жүзеге асыратын бірден-бір банк [24]. Салымшылардың ақшасын тұрғын үй құрылыс депозиттеріне тарту және оларға тұрғын үй қарыздарын беру арқылы халықтың тұрғын үй жағдайын жақсартуға бағытталған. 2003 жылдың шілде айында «Қазақстанның тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ заңды тұлғаны мемлекеттік тіркеу туралы куәлік алды. 2005 жылы банк алғашқы қарызды берді - бұл аралық қарыз болды. 2006 жылы банк шығынсыз қызметке шығып, алғашқы тұрғын үй заемын берді. Сондай-ақ, тұрғын үй құрылыс жинақ банкі қазақстандық банктердің алғашқысы болып ISO9001:2000 сапа менеджменті жүйесіне сәйкестік сертификатын алды. Сертификат жыл сайын сыртқы тәуелсіз сертификаттау органымен расталады.

Бұдан әрі "Қазақстанның тұрғын үй құрылыс жинақ банкі" АҚ-ның мемлекеттік және салалық бағдарламаларға қатысу ауқымы едәуір кеңейді. Бұдан басқа, банк тұрғын үй құрылыс жинақтары жүйесі арқылы тұрғын үйді сату бойынша жеке құрылыс салушылармен ынтымақтастыққа кірісті "Қазақстанның тұрғын үй құрылыс жинақ банкі" АҚ өз қызметі барысында өз қызметтерін және оларды ұсыну сапасын үнемі жетілдіріп отырады.

Жинақтау мерзімі бойынша банктің депозиттік бағдарламалары 3 жылдан 15 жылға дейін, ал тұрғын үй заемын беру мерзімдері — 6 жылдан 25 жылға дейін түрленеді. Мемлекет тұрғын үй құрылыс жинақ жүйесіне қаржылық қолдауды тұрғын үй құрылыс жинақ банкінің депозиттері бойынша салымшыларға сыйлықақы төлеу арқылы қамтамасыз ететінін атап өту қажет.

"Қазақстанның тұрғын үй құрылыс жинақ банкі" АҚ сенімділік, сенім, ашықтық және клиенттермен және серіктестермен өзара қарым-қатынастың жоғары сапасы қағидаттарын сақтай отырып, тұрғын үй құрылыс жинақ жүйесіне қатысу үшін елдің экономикалық белсенді халқын кеңінен қамтуды қамтамасыз етуге ұмтылады.

Бақылау сұрақтары

1. Ипотекалық несиеге анықтама беріңіз.
2. Ипотеканың түрлеріне сиппатама беріңіз
3. Несие алушы және несиелеушіге ипотекалық несиенің артықшылығын айқынданыз.
4. Қазақстандағы ипотеканың даму рөлін анықтаныз.
5. Қазақстандағы ипотекалық компаниялардың орның нақтылап, олардың қызметтерін түсіндіріңіз

Бақылау тапсырмалары

1 тапсырма. Келесі мәліметтер дұрыс па?

1. Лизингтік және жеке мүліктік құқығы бар кезде ипотека алуға болады.
2. Ипотека дегеніміз жылжымайтын мүлік нарығын қамтитын пәтерлер, ғимараттар, құрылыс алаңдары, кәсіпорындар, жер учаскелерін жалға қою.
3. Ипотека арнайы бір уақытқа ғана және талабына байланысты болады.

2 тапсырма. Төмендегі мәтіндегі қалып қалған сөзді қой

1. ашылуының көмегімен даму факторы ҚР ипотекалық несие қолданылады.
2. Қазақстандағы ипотекалық компаниялар нарығында коммерциялық банк арқылы жұмыс істейді.
3. Қазақстандағы ипотекалық несие талабын жалға қою құқығын қамтамасыз ететін қажетті шығару жолдарын жоспарлайды.

ТАРАУ 10. ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАР, ОНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ ЖӘНЕ ӨМІРЛІК ЦИКЛІ

10.1 Инвестициялық жоба түсінігі мен негізгі типтері

Инвестициялық жоба – жаңа өндірісті құруға, әрекет ететін өндірісті қайта қаруландыруға, кеңейтуге инвестицияларды жұмсаумен байланысты шаралар жиынтығы; сондай-ақ стратегиялық мақсаттарға жету бойынша экономикалық мақсаттылық тәжірибелік іс-әрекеттерді сипаттау (бизнес-жоспар) болып табылады. [25, 225 б.].

Аталған анықтамаларды ескере отырып, келесідей тұжырымдарға келеміз:

1. Жобаны жасаудан бастап жобаны іске асырғанға дейін шараларды орындаудың дәйекті жүргізілуі.
2. Жобаны іске асыру мерзімін бекіту, негіздеу. Жобаның уақытша интервалы: жоба жасаушысы жобаны қарастыру уақыт интервалын, болжамдалатын кезеңді немесе жобаның өмірлік циклін негіздеуі мен анықтауы тиіс. Аталған интервалды анықтау тұрғысынан келесідей факторлар ескеріледі – қымбат жобалық құрал-жабдықтың қызмет ету мерзімі, нарықта жобалық өнімнің (қызметтің) болжамдалатын өмірлік кезеңі, осы бизнесте болудың жоспарлану уақыты, несиені қайтару мерзімі және т.б.
3. Жоба бюджеті. Жоба бюджетіне шығындар мен табыстар, сонымен қатар оларды жүзеге асыру уақыты көрсетіледі.

Әрбір жоба алдын ала қарастырылған мақсаттарды көздейді. Экономикалық теорияда инвестициялық жобаға қатысты мақсаттар жіктелемі бар.

1. Инвестордың қажеттілігін қанағаттандыруын жоғарлануына қатысты мақсаттар.
2. Фирманың мүліктік жағдайын оңтайландырумен байланысты мақсаттар.

Аталған мақсаттар құндық сипатқа ие: 1) пайданың максимизациясы; 2) сату көлемінің өсімі; 3) тауар айналымының жоғарлауы; 4) ағымдық шығындарды төмендету; инвестициялық шығындарды қысқарту және с.с.

Сонымен қатар нақты инвестициялық жобаның кейбір мақсаттары ақшалай нысанда болмауы мүмкін. Оған жататындар: - беделдікке және әйгілікке жету; - нарықтың белгілі бір сегментін жаулап алу; - тәуелсіздікке ұмтылу; - әлеуметтік бағдардамаларды жүзеге асыру; - экологиялық шарттарды жақсарту.

Аталған жағдай инвестициялық жобаның тиімділігін бағалауға әсер етеді және нақты жобаны іске асырудың бастапқы кезеңінен бастап ескеріледі. Өз кезегінде, жоба алдында бірнеше қатар мақсаттар тұруы мүмкін. Жобаның тұжырымдалған мақсаты жобаның өмірдік циклі бойында сақталуы тиіс. Себебі оның өзгерісі жобадан бас тартуына және жаңа жобаның бастауына әкеледі.

Инвестициялық жобалар сыртқы ортамен өзара әрекеттесу арқылы жүзеге асырылады. Сыртқы орта – экономиканың нақты шарттарын, институционалдық ортаны, құқықтық жағдайларды, әлеуметтік пен демографиялық ортаны, қаржы нарығының дамуын, өнім мен ресурстар нарығының дамуын сипаттайды. Жобаның соңғы нәтижелерінің әсер етуіне әкелетін сыртқы факторларды ескере отырып жобалар қарастырылады және жоспарланады.

Әрбір жоба әр түрлі ресурстардың жұмсалуды талап етеді: материалдық, техникалық, еңбектік, қаржылық және т.б. Олар шектеулі, сондықтан да нақты жағдайларда талап ететін ресурстардың шектеулері енгізіледі.

Инвестициялық жобалардың ең танымал типтеріне келесілер жатады [18, 239 б.]:

1. *Ескірген құралды ауыстыру.* Құралды ауыстыру өндірістік үдерістің үзіліссіздігін қамтамасыз етудің кезеңі болып табылады. Сондықтан да осындай жобалар ұзақ мерзімді негіздеуді талап етпейді. Бірақ, егер құрал әр түрлі жоспарда болса, онда жобаны негіздеу қиынға соғады. Бұл жағдайда бекітілетін құралдың артықшылықтарын дәлелдеу қажет.
2. *Ағымдық өндірістік шығындарды төмендету мақсатында құралды ауыстыру.* Мұндай типтегі инвестициялық жобалар өндірістің жаңаруымен, ескірген құралды ауыстыру есебінен тиімділікті қамтамасыз етумен

байланысты. Сондықтан да аталған жобалар жекелей әрбір жобаның түпкілікті талдауын қажет етеді. Себебі, техникалық тұрғыдан жетілдірілген құралдың болуы қаржылық жағынан тиімді болуын дәлелдемеуі мүмкін.

3. *Өнім шығарылымын жоғарылату және/немесе қызмет нарығын ұлғайту.* Бұл жобаларда мақсатқа жетудегі жоғарғы тәуекелдер тән. Сондықтан да жобаны іске асыру бойынша кәсіпорын жетекшісі тарапынан мағыналы және жауапты шешімді қабылдауы талап етеді. Осыдан, жоба бағалауы келесідей бағытталуды қарастырады: нарықтың ойықша деңгейін кеңейтуді негіздеу арқылы жобаның коммерциялық орындалуын анықтау және қосымша пайданы алу үшін жобаның қаржылық тиімділігін анықтау.
4. *Жаңа өнімді шығару мақсатында кәсіпорынды кеңейту.* Аталған жобалар өте тәуекелді. Алайда, жобаның тиімді асырылуы бизнестің жағымды өзгірісіне әкеледі. Яғни осындай сипаттағы жобалар үшін талдау кезеңдері бірдей деңгейде маңызды болады.
5. *Экологияға залал әкелетін жобалар.* Әрбір жоба экологиялық талдауды қарастырады. Бірақ кейбір жобаларда экологиялық талдау критикалық сипатқа ие. Қаржылық критерийлер арқылы пікір-таластық сұрақты негіздеу мен шешу керек. Яғни жобаның қандай нұсқасын таңдау: (1) капиталдық шығындарды жоғарлатып, жетілдірілген және қымбат құралды сатып алу, немесе (2) ағымдық шығындарды жоғарлата отырып, қымбат емес құралды сатып алу.
6. *Жобаларды қабылдау жауапкершілігі тұрғысынан маңыздылығы төмен болатын жобалардың басқа типтері.* Оларға жаңа офисті құру, жаңа көлікті сатып алу және с.с. жобалар жатады.

10.2. Инвестициялық жобалардың жіктелімі

Инвестициялық жобаларды талдау олардың жіктеліміне тоқталуын қажет етеді. Инвестициялық жобаларды критерийлер

арқылы жіктеуге болады. Инвестициялық жобаларды басқару тұрғысынан келесідей белгілері бойынша жіктелінуі мүмкін:

- талап ететін инвестициялар мөлшері;
- жобаны іске асыру мерзімі;
- тәуекелге қатысы;
- ақша ағынының типі;
- жобалар арасындағы қатынастардың типі.

Белгілі бір қатысушылар шеңберінде жобаны іске асыру мүмкіндігі және аталған жобаны қаржыландыру жолдарын іздеу *талап ететін инвестициялар мөлшеріне* тәуелді. Аталған критерийді *жобаның масштабы* деп те атайды. Талап ететін инвестициялар мөлшері бойынша жобаларды ірі (мега жобалар), дәстүрлі және кіші түрлерге жіктеледі.

Қазақстандық тәжірибеде масштаб бойынша жобаларды бөлу қарастырылмайды. Мұндай бөлу шартты түрде болады және инвестициялауды жоспарлайтын компанияның көлеміне байланысты. Мысалға, ірі кәсіпорын және кіші кәсіпорынға қатысты критерийді қолдану, талданатын жобаның іріге немесе кішіге жатқызылуы ерекшелінеді.

Тәуекелге қатыстығы бойынша жобалар *тәуекелді* және *тәуекелсіз* болып жіктеледі. Бұл инвестициялық жобалардың тиімділігін анықтау және әлеуетті инвесторлар үшін олардың қолайлығын анықтау мақсатында жіктеледі. Жаңа өндірістің құрумен және жаңа технологияларды жасаумен байланысты жобалар ең тәуекелі жоғары болып саналады.

Жобаның қатысушылар тұрғысынан келесідей қатысушылар анықталады: мемлекеттік кәсіпорындар, біріккен кәсіпорындар, шетел инвесторлар.

Ақша ағынының типі, жоба арасындағы қатынастар типі инвестициялық жобалардың тиімділігін бағалауға әсер етеді. Мұнда Бағалау критерийлерін таңдау кезінде ординарлық пен ординарлық емес ақша ағындарын бөлуі қарастырылады. Себебі, ординарлық емес ақша ағындарымен жобаларды бағалау үшін барлық критерийлер қолайлы емес.

Жобалар арасындағы қатынастар типі бойынша тәуелсіз, өзара болдырмау, өзара әсер етуші, өзара қосыша жобалар ажыратылады. Аталған жіктелім екі жобаларды салыстырумен

байланысты. Оларды салыстыру жобаның рентабельділігі негізге алынады.

Егер бір мақсатқа жетуге арналған екі жобаны *өзара шығару(баламалық)* деп атайды. Оларды бірге қабылдауға және тиімді іске асыруға мүмкін емес.

Дербес қызмет ете алатын жобаларды *тәуелсіз* деп атайды. Олардың біреуін қабылдау не бас тарту екіншінің рентабельділігіне әсер етпейді.

Егер бір жобаны жүзеге асыруы кезінде қосымша тиімділік бере отырып, жекелей жобаны жүргізуде мұндай тиімділік анықталмаса, онда оларды *өзара әсер етуші жобалар* дейді.

Егер екі жоба бірге қабылданса немесе олардан бас тартылса, онла оларды *өзара толықтырушы жобалар* деп атайды.

Инвестициялық жобалардың әртүрлі жіктелімдері бар. Жіктеуге негізделген белгілерге байланысты инвестициялық жобалардың келесі түрлерін ажыратуға болады:

- бір-біріне қатысты;
- бір уақытта және бөлек жүзеге асыруға тәуелсіз мүмкіндік беретіндер және оларды жүзеге асыру сипаттамалары бір-біріне әсер етпейді;
- қарама-қарсы, яғни рұқсат етпейтін бір мезгілде жүзеге асыру. Іс жүзінде мұндай жобалар көбінесе бірдей функцияны орындайды. Баламалы жобалардың жиынтығынан тек біреуі ғана жүзеге асырылуы мүмкін;
- бір-бірін толықтырады, оны жүзеге асыру тек бірге жүруі мүмкін.

Іске асыру (құру және жұмыс істеу) мерзімдері бойынша инвестициялық жобалардың келесі түрлерін ажыратуға болады:

- қысқа мерзімді (3 жылға дейін);
- орта мерзімді (3-5 жыл);
- ұзақ мерзімді (5 жылдан жоғары).

Қысқа мерзімді жобалар қысқа мерзімді іске асыруды қамтиды. Қысқа мерзімді жобаның құны оны жүзеге асыру барысында өсуі мүмкін. Тапсырыс беруші өткізу нарығындағы бәсекелестік күрестегі басымдықты сақтау уақытын ұтысқа салу үшін жобаның құнын ұлғайтуға барады. Қысқа мерзімді (жылдам) жобалар, әдетте, тез жаңартылатын өнім ассортименті

бар кәсіпорындарға, қалпына келтіру жұмыстарына, тәжірибелік қондырғылар құру кезінде және т. б. тән.

Ұзақ мерзімді, әдетте, капиталды қажет ететін инвестицияларды жүзеге асыратын жобалар (мысалы, жылжымайтын мүлік объектілерін салуға және қайта құруға қаражат салу).

Ауқымы бойынша (көбінесе жобаның ауқымы инвестиция көлемімен анықталады):

- 1) шағын жобалар, олардың әрекеті жобаны жүзеге асыратын бір шағын компанияның шеңберімен шектеледі. Олар негізінен өндірісті кеңейту және өнім түрлерін ұлғайту жоспарларын ұсынады. Олар салыстырмалы түрде қысқа мерзімдермен ерекшеленеді. Шағын жобалар, әдетте, техникалық-экономикалық негіздемені және онымен байланысты мәселелерді ерекше пысықтауды талап етпейді. Сонымен қатар, жобаларды қалыптастыру кезінде жіберілген қателіктер олардың тиімділігіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Шағын жобаларға әлеуметтік-мәдени сала объектілерін құруды да жатқызуға болады.
- 2) орташа жобалар көбінесе қолданыстағы өнім өндірісін қайта құру және техникалық қайта жарактандыру жобалары болып табылады. Олар жекелеген өндірістер бойынша, қаржылық ресурстарды қоса алғанда, ресурстардың барлық түрлерінің түсуінің алдын ала әзірленген кестелеріне қатаң сәйкестікте кезең-кезеңімен іске асырылады;
- 3) ірі жобалар - ішкі және сыртқы нарықтардағы сұранысты қанағаттандыру үшін қажетті өнім өндірудің прогрессивті "жаңа идеясына" негізделген ірі кәсіпорындардың жобалары;
- 4) мегапроекттер-бұл көптеген өзара байланысты жобаларды қамтитын мақсатты инвестициялық бағдарламалар. Мұндай бағдарламалар халықаралық, Мемлекеттік және аймақтық болуы мүмкін. Мегапроекттердің келесі ерекшеліктері бар – олардың құны \$1 млрд-тан жоғары; мұндай жобаларды жүзеге асыру үшін қаражат әдетте қаржылық резервтерден асып түседі, қосымша қаржыландыру көздері қажет, мысалы, банктік несиелер, экспорттық несиелер, аралас

несиелер. Мегапроекты талап етеді үлкен Жалпы жұмыс көлемі адам-сағат: 2 млн. адам-сағат – жобалау, 15 млн. адам-сағат-объектілер салу үшін; ал іске асыру мерзімі 5-7 жыл және одан да көп жылды құрайды. Мегажобалар аймақтың, тіпті ол жүзеге асырылатын елдің әлеуметтік-экономикалық салаларына әсер етеді.

10.3. Инвестициялық жобаның өмірлік циклі, сатылары және кезеңдері

Қандай да болмасын инвестицияны қаржыландыру әр түрлі тәуекелдермен байланысты. Сондықтан да инвестицияларға жұмсағанға дейін жоба алдындағы жұмыстар жасау керек. Инвестициялық жобаларды негіздеу оның құрылымдық тәртіпке бағынуын қарастырады. Инвестициялық жобаларды қаржылық басқару тұрғысынан, өмірлік (жобалық) циклдің жекелей сатылары (фазалары) бойынша және олардың бөлімдерін қызмет ету бағыттылығы бойынша құрылымдау өзекті.

Инвестициялық жобаның өмірлік циклі – бұл жоба туралы ойдың пайда болуынан бастап стратегиялық мақсаттарға жетуге дейінгі кезең. Өмірлік циклдің келесідей жекелей сатылары анықталады [25, 177 б]:

- 1) инвестиция алдындағы (жасау, сараптау, жобаны қабылдау);
- 2) инвестициялық (жобаны жүзеге асыру);
- 3) пайдалану (объектіні пайдалану, нәтижені бағалау).

Инвестициялық жобаның кезеңдері:

1. *Жобаны жасау (дайындау).* Бизнес-ой келгеннен бастап ол туралы қатаң шешімді қабылдауға дейін бастапқы тексеруден өтеді. Шешім оң да, теріс те болуы мүмкін. Бұл кезеңде барлық жағынан (коммерциялық, техникалық, экономикалық, қаржылық, институционалдық және с.с.) жобаның жоспары бірте-бірте нақтылануы мен жетілдірілуі талап етіледі. Жобаны жасау кезеңіндегі негізгі сұрақ ретінде жобаның жекелей міндеттерін шешу үшін ақпаратты іздеу мен жинау болып. Жобаның іске асыру сәттілігі алғашқы ақпараттың дәлдігіне және оны дұрыс қолдануына байланысты. Жобаны жасау келесідей үдерістерді

камтиды: 1) техникалық-экономикалық негіздемені жасау – жобаның артықшылықтары мен кемшіліктерін бағалауға көмектесетін жоба алдындағы құжат; 2) инвестициялық жобаның бизнес жоспарын жасау, ол жобаның артықшылықты жақтарын дәлелдейді.

2. *Жобаның сараптамасы.* Бизнес-жоспардың дәйектілігі біліктілік сараптамамен дәлелденеді. Егер жоба қаржылануы стратегиялық инвестордың (несиелік немесе тікелей инвестор) үлесімен жүргізілсе, онда инвестор консалтингтік фирма арқылы сараптаманы өзі жүргізуі мүмкін. Инвесторға жобаны іске асыру кезіндегі қаражатты жоғалтуға қарағанда осы кезеңде шығынды жұмсағанды қалайды. Ал, егер кәсіпорын инвестициялық жобаны негізінен меншік қаражаттары есебінен жүргізілуін жоспарласа, онда да жобаның негізгі тұжырымдамаларын тексеру үшін сараптама жүргізу керек.

3. *Жобаны қабылдау.* Бұл кезең несиені алумен байланысты келісім-шартты, бизнес бойынша тараптармен (мердігерлер, жеткізушілер) келісімдерді жасасумен байланысты; сондай-ақ құрылыс-монтаж жұмыстарының көлемі, жұмыс бағасы нақтыланады.

4. *Жобаны жүзеге асыру.* Ол ойды нақты дамытудан бастап объектіні пайдалануға беруге дейін уақытты қамтиды. Мұнда барлық қызмет түрлерін тексеруі мен талдауы, ішкі нарықтағы бақылайтын органдар және/немесе шетел және отандық инвесторлар тарапынан бақылауы жатады. Аталған кезең жобаны іске асырудың негізгі бөлігі қамтылады. Алғашқы инвестицияларды жабу үшін және инвестордың жұмсалған қаражатына қайтарымдылық мөлшерін қамтамасыз ету үшін ақша ағындарының жеткіліктілігі анықталады.

5. *Нәтижелерді бағалау.* Нәтижелерді бағалау жоба аяғында да, оны орындау үдерісінде де жүргізіледі. Оның мақсаты – бұл жоба енгізілген ойдың оны нақты іске асырылуы арасындағы нақты байланысты алу. Мұндай салыстыру жоба жасаушылары үшін қажетті тәжірибе болады және оны басқа жобаларды іске асыру кезінде қолдануға мүмкіндігі болады.

Бақылау сұрақтары

1. Инвестициялық жобаға анықтама беріңіз.
2. Инвестициялық жобаның классификациясын түсіндіріңіз.
3. Инвестициялық жобаның нақты түрлерін атаңыз.
4. Инвестициялық жобаның өмірлік циклы деген ұғымды түсіндіріңіз
5. Инвестициялық кезеңдегі іс-шаралардың мақсатын айқынданыз.

Бақылау тапсырмалары

1 тапсырма. Келесі мәліметтер дұрыс па?

1. Инвестициялық жобаның өмірлік циклы – жоба жайлы ой туындағаннан бастап стратегиялық мақсатқа жеткенше.
2. Егер екі жобаның да мақсаты бір болса оларды бір уақытта қабылдап, екеуін бір мезгілде аяқталуы ыңғайлы. Сондықтан осы екі жоба балама болып аталады.
3. Техничко-экономикалық негіздемелер инвестициялық жобаның жағымды жақтарын анықтау үшін, ол жобаның іске асуының қажеттілігін есептейді.

2 тапсырма. Сізге берілген нұсқалардан дұрысын табыңыз.

1. инвестиция алдындағы сатысы келесілерді өзіне қоспайды;
..... а) жобаны бағалау б) ТЭН құру в) кәсіпорынның мониторингісі, мәліметтер мен нақты салыстыру г) бизнес-жоспар сараптамасы д) ойдағы жобаны іске асыру
2. Инвестициялық сатыда қандай іс-шаралар қолданылмайды;..... а) құқықтық қаржылық және ұйымдық негізіндегі жобаны іске асыру үшін б) құрылыс жұмысын жүргізу в) ойдағы жобаны іске асыру г) келіссөздер жүргізу және келісім шартқа қол қою д) жер алу және құралды монтаждау
3. Инвестициялық жобаның өмірлік циклы- бұл..... а) жобаның қаржыландыру уақыт кезеңі б) жобаның аяқталу уақыт кезеңі в) жобаның іске асу уақыт кезеңі г) инвестициялық үздіксіз қайталанатын үрдісі.

ТАРАУ 11. ЖОБАЛЫҚ ТАЛДАУ, МӘНІ ЖӘНЕ МАЗМҰНЫ

11.1. Жобалық талдаудың түрлері

Нақты жобаларға инвестициялар – уақыт жағынан ұзақ үрдіс. Сондықтан да оларды бағалауда келесідей факторлар ескеріледі:

а) жобаның тәуекелдігі: шығындарды өтеу уақыты ұзақ болған сайын, инвестициялық тәуекел соғұрлым жоғары болады;

б) ақшаның уақыттық құны – уақыт аралығында инфляция нәтижесінде ақша өз құндылығын түсіреді;

в) балама нұсқалармен салыстыру арқылы жобаның тартымдылығы, яғни минималды тәуекел деңгейімен табысты алу, акцияның бағамдық құнының өсуі.

Аталған ережелерді тәжірибеде қолдана отырып, инвестор өзінің стратегиялық мақсаттарына жауап беретін шешім қабылдай алады.

Жобалардың әртүрлігіне қарамастан, олардың талдауы белгілі нұсқаға сәйкес орындалады. Жобалық талдаудың түрлері:

- техникалық талдау;
- маркетингтік талдау;
- институционалдық талдау;
- әлеуметтік талдау;
- экологиялық талдау;
- қаржылық талдау;
- экономикалық талдау.

Олардың кейбірін қарастырайық.

Техникалық талдауды, әдетте, тар мамандарды тарту мүмкіндігі бар кәсіпорынның жеке сарапшылар тобы жүргізеді. Техникалық талдаудың стандартты процедурасы қолданыстағы технологияларды талдаудан басталады. Бұл жағдайда келесі критерийлерді басшылыққа алу керек: технология бұрын өзін жақсы көрсетуі керек, яғни стандартты болуы керек, технология импорттық жабдықтар мен шикізатқа бағытталмауы керек. Егер

өз технологиясын пайдалану мүмкін болмаса, мүмкін болатын схемалардың біріне сәйкес шетелдік технологиялар мен жабдықтарды тарту мүмкіндігіне талдау жасалады [26, 410 б]:

- шетелдік фирмамен бірлескен кәсіпорын-ішінара инвестициялау және барлық технологиялармен толық қамтамасыз ету;
- технологиялық ноу-хауды жүзеге асыратын жабдықты сатып алу;
- жабдық сатып алу, зауыт салу, технологиялық процесті баптау;
- өндіріске лицензия сатып алу;
- шетелдік технологтың техникалық көмегі.

Технологияны таңдау ережесі кейбір балама технологияларды жан-жақты талдауды және кез-келген біріктірілген өлшем негізінде ең жақсы нұсқаны таңдауды қамтиды. Балама технологиялар арасындағы таңдаудың негізгі факторлары технологияны қолданудың келесі аспектілерін талдауға дейін азаяды. Бұрын таңдалған технологияларды ұқсас масштабта қолдану (масштаб белгілі бір нарық үшін тым үлкен болуы мүмкін). Шикізаттың қол жетімділігі (қанша әлеуетті жеткізуші, олардың өндірістік қуаты, шикізат сапасы, басқа шикізат тұтынушыларының саны, шикізат құны, жеткізу әдісі мен құны, қоршаған ортаға қауіп төндіреді).

Жобалар қолданыстағы нарықтармен жүзеге асырылатындықтан, жобада оларға сипаттама берілуі керек. Маркетингтік талдау тұтынушылар мен бәсекелестерді талдауды да қамтуы керек. Тұтынушыларды талдау тұтынушылық сұраныстарды, нарықтың әлеуетті сегменттерін және сатып алу процесінің сипатын анықтауы керек. Ол үшін жобаны жасаушы нарықты егжей-тегжейлі зерттеуі керек. Бұдан басқа, нарықтық құрылым мен оған әсер ететін институционалдық шектеулер шеңберінде негізгі бәсекелестерге талдау жүргізу қажет. Маркетингтік талдау нәтижелері негізінде маркетингтік жоспар жасалады. Онда өнімді әзірлеу, баға белгілеу, өнімді нарыққа шығару және сату стратегиялары анықталуы керек. Маркетингтік қоспаның бұл элементтері

өнімге нарықтағы ең қолайлы бәсекелестік позицияны камтамасыз ететін біртұтас тұтасқа біріктірілуі керек.

Маркетинг жоспары сонымен қатар компанияның ассортимент жиынтығында басқа өнімдердің болуын, сондай-ақ оның қызметінің ұйымдастырушылық, қаржылық, өндірістік және жабдықтау аспектілерін ескеруі керек. Маркетинг жоспары аясында бәсекелестердің реакциясын және оның маркетингтік жоспарды орындау мүмкіндігіне кейінгі әсерін болжаған жөн. Қорытындылай келе, маркетингтік бөлім жобаларды талдауда шешуші мәнге ие екенін атап өтеміз, өйткені ол жобаның өміршеңдігін бағалау үшін қажетті нарықтық ақпаратты алуға мүмкіндік береді. Көбінесе компания маркетингтік талдаудың нашарлығынан жоғалған күтілетін пайданы ешқашан алмау үшін барлық өсіп келе жатқан жабдықтау және сату операцияларын жүзеге асыруға айтарлықтай қаражат пен күш жұмсайды.

Институционалдық талдау ұйымдық, құқықтық, саяси және әкімшілік жағдайды ескере отырып, инвестициялық жобаның табысты орындалу мүмкіндігін бағалайды. Инвестициялық жобаның бұл бөлімі сандық емес және қаржылық емес. Оның басты міндеті — инвестициялық жобаны сүйемелдейтін ішкі және сыртқы факторлардың жиынтығын бағалау.

Әлеуметтік талдау. Жобаны іске асыру үшін тарту жоспарланып отырған еңбек ресурстары жобада пайдаланылатын технологиялар деңгейіне сәйкес келуге тиіс. Бұл мәселе кәсіпорын үшін түбегейлі жаңа шетелдік немесе отандық технологияны қолданған жағдайда өзекті болады. Кәсіпорындағы өндіріс мәдениеті дамыған жобаға сәйкес келмейтін жағдай туындауы мүмкін, содан кейін жұмысшыларды оқыту немесе жаңаларын жалдау қажет.

Ұйымдық құрылымды талдау. Инвестициялық жобаның бұл бөлімі украиндық кәсіпорындарда бұл мәселеде тәжірибенің мүлдем жоқтығын ескере отырып, ең қиын болып табылады. Кәсіпорында қабылданған Ұйымдық құрылым жобаның дамуына кедергі келтірмеуі керек. Кәсіпорында шешім қабылдау процесі қалай жүретінін және олардың орындалуы үшін жауапкершілікті бөлу қалай жүзеге асырылатындығын

талдау қажет. Өзірленген инвестициялық жобаны іске асыруды басқаруды иерархиядан тұтастай алғанда кәсіпорын үшін басқарудың матрицалық құрылымына ауыса отырып, жеке басқару құрылымына бөлу қажет болуы мүмкін.

11.2. Қаржылық талдау негіздері. Ақша ағындарын модельдеу

Жиынтық қаржылық талдауды жүзеге асыру кезінде бірқатар қағидаларды ұстауды талап етеді. Негізгі қағидаларына:

- 1) жобаның өмірлік циклі бойы жобалық талдауды жүргізу
- 2) инвестициялық жобалардың ақша ағындарын модельдеу
- 3) уақыт факторын, инфляция факторын және тәуекелдердің әсерін есепке алу
- 4) «жобамен – жобасыз» әдісті қолдану

Ақша ағындарын модельдеу «cash-flow» («кэш-фло») жобаны іске асыруды қамтамасыз ету үшін ақша ағындары мен төлемдерін қадағалауға қажеттілігімен байланысты болып келеді (кесте 11.1) [27, 149 б]. Жобаны іске асырудан оның аяқталуына дейінгі аралық уақытты инвестициялық жобаның *есептік кезеңі* деп аталады. Есептік кезең *есептік қадамдардан* құрылады және олардың ұзақтығы 1 ай, 1 тоқсан, 1 жыл құрайды. Бұл модельдеуге байланысты: бірінші жыл модельдеу әр ай сайын, екінші жылы – әр тоқсан сайын, ал кейіннен жыл сайын жүргізіледі.

Ақша қаражаттарының қозғалысын модельдеу кезінде келесідей ерекшеліктерді ескеру керек:

1. Несиенің болжаулы сомасын білу.
2. Несиенің мақсатына сәйкес несие сомасын бөлу (инвестицияларға, айналым қаражаттарына және с.с.).
3. Қарастырылатын бизнестің маусымдылығын ескере отырып, болжамдалатын түсім алдыңғы жыл деңгейінде консервативті (минимум бойынша) құрылады.
4. Болжамдалатын шығыстар алдыңғы кезең деңгейінде консервативті (максимум бойынша) ескеріледі.

5. Ақша қаражаттар қозғалысын талдаудың басты нәтижесі – бұл анықталған кезеңде клиентте ақша қаражаттардың болуы.
6. Cash-flow құру кезінде касса және есеп айырысу шоты бойынша тек нақты ақшалардың қозғалысына көңіл аудару қажет.

Кесте 11.1.

Инвестициялық жоба ақша ағынының мысалы («cash-flow»)

Түсімдер мен төлемдер баптары		Есептік кезең		
		Есептеу қадамы	Есептеу қадамы	Есептеу қадамы
		1-шы жыл	2-ші жыл	3-ші жыл
+	Сатудан түскен түсім		+500	+1000
-	Өндірістік, әкімшілдік шығындар және салықтар	- 50	-330	-700
=	Өндірістік қызметі бойынша «Cash-flow»	-50	+170	+300
+	Активтерді сату			+200
-	Активтерді сатып алу	-1000	-200	
=	Инвестициялық қызметі бойынша «Cash-flow»	-1000	-200	+200
-	Меншік капиталы	+1000		+500
+	Несилер	+500	+200	
-	Төлемдер			
	Несіені, қарызды қайтару	-	-100	-200
=	Қаржылық қызметі бойынша «Cash-flow»	+1500	+100	+300
1.	Кезең басындағы қалдық	0	+450	+520
2.	Кезең аяғындағы «Cash-flow»	+450	+70	+800
3.	Кезең аяғындағы «Cash-balance» (3=1+2)	+450	+520	+1320

Өрқашанда есте ұстау керек: Пайда – бұл тек қана ақша ғана емес (өтімді актив). Кәсіпорындар пайданы ақша қаражатқа (жинаққа) ғана емес, сонымен қатар ақшаны тауарға (айналым капиталына) жұмсайды, жаңа құрал жабдықты немесе ғимаратты (негізгі капитал) сатып алады, пайданы өзінің әлауқатын жақсарту үшін пайдаланады (кесте 11.2) [27, 151 б.].

Кесте 11.2.

Қызмет түрі бойынша ақшалай түсімдер мен шығындар баптары

Қызмет түрі	Ақшалай түсімдер	Ақшалай төлемдер
1. Өндірістік қызмет	1. Өткізуден түскен түсім 2. Алынған аванстар 3. Дебиторлық қарызды өтеу 4. Басқа да түсімдер	1. Мердігерлермен, жеткізушілермен есеп айырысу 2. Кредиторлық қарызды өтеу 3. Төленген аванстар 4. Еңбекақы бойынша есеп айырысу 5. Салықтар және міндетті төлемдер бойынша аударымдар 6. Тартылған несиелер бойынша %-дарды төлеу 7. Басқа да төлемдер
2. Инвестициялық қызмет	1. Негізгі қорларды сату 2. Материалдық емес активтерді сату 3. Қаржылық инвестицияларды сату 4. Дивидендтерді алу 5. Басқа да түсімдер	1. Негізгі қорларды сатып алу 2. Материалдық емес активтерді сатып алу 3. Қаржылық инвестицияларды сатып алу 4. Басқа да төлемдер
3. Қаржылық қызмет	1. Акцияларды және басқа бағалы қағаздарды шығару 2. Банктік несиелерді алу 3. Басқа да түсімдер	1. Банктік несиелерді өтеу 2. Өз акцияларын сатып алу 3. Дивидендтерді төлеу 4. Басқа да төлемдер

Сондықтан да *жоба бойынша шығындарға* барлық өндірістік және әкімшілдік шығындар (тауарды не шикізатты сатып алу, бизнес бойынша жөнелтпе құжаттар), инвестициялық шығыстар (негізгі қорды сатып алу, жөндеу), несиені өтеу кіреді.

Ақша қаражаттардың түсімі кәсіпорынның өндірістік, инвестициялық, қаржылық қызметінен барлық түсімдер (мысалға, тауарды сатудан, өнімді өткізуден түскен түсім, несиелер, қарыздар және т.б.) кіреді

Ақша қаражаттардың түсуі мен шығындалуы арасындағы айырмашылық ақша қаражаттардың қалдығы немесе таза ақша ағынын білдіреді. Бұл айырмашылық келесі кезеңнің басына ауысатын қалдық болады.

«Cash-balance» («кэш-баланс») инвестициялық жобаның міндетті формасы. Себебі әрбір жоба капиталды жұмсаусыз мүмкін емес. «Кэш-баланс»-тың көлемі оң болса, онда бұл қаражаттардың жеткіліктігін көрсетеді.

Сондықтан да ақша ағынын модельдеу кәсіпорынның қаржылық жағдайын және жобаны жүзеге асыру тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді.

Уақыт факторын, инфляция факторын, тәуекелдердің ықпал етуін есепке алу қағидалары ақшаның уақыт құнының тұжырымдамасы негізінде қарастырылады. Бұл тұжырымдама «бүгін ертеңге қарағанда ақшаның құны жоғары» дегенді білдіреді. Сол үшін нақты ақшалардың болашақ құны және қазіргі құны есептелінеді.

11.3. Ақшаның уақыттық құн тұжырымдамасын қолдану. «Жобамен - жобасыз» әдісті қолдану

Инвестициялық жобаның қаржылық бөлімінің жалпы схемасы қарапайым дәйектілікпен жүреді.

1. Кәсіпорынның алдыңғы үш (бес жылдан жақсы) жылдағы қаржылық жағдайын талдау.
2. Инвестициялық жобаны дайындау кезеңіндегі кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау.
3. Өнімнің негізгі түрлерін өндірудің шығынсыздығын талдау.

4. Инвестициялық жобаны іске асыру процесінде пайда мен ақша ағындарының болжамы.

Инвестициялық жобаның тиімділігін бағалау. Ақшаның болашақ құны – бүгінгі жұмсалған қаражаттың белгілі бір уақыттан кейін айналатын қаражаттар сомасын білдіреді.

Ақшаның қазіргі құны – бұл жоғалтып алған табыс көлемін (инфляция, тәуекелдерді және уақытты факторлары) ескеретін пайыздық мөлшерлемесі қосылған ақшаның болашақ құны. Сондықтан да қазіргі құн дисконттау арқылы анықталынады. Дисконттау – пайыздық мөлшерлеме негізінде болашақ мәнді ағымдық уақытта ақшаны анықтау үдерісі.

$$PV = FV (1 + r)^{-n}$$

мұндағы PV- жобаның ағымдық құны;

FV – жобаның болашақтағы құны;

$(1 + r)^{-n}$ – жіберілген табыстың көлемі;

r – пайыздық мөлшерлеме; n – жылдар

«Жобамен-жобасыз» әдісті қолдану – кәсіпорынның қаржылық жағдайын келесідей нұсқалар кезінде салыстыруды білдіреді:

1) егер жоба қабылданса;

2) егер жоба қабылданбаса.

Кәсіпорын стратегиясын таңдау туралы шешімді қабылдау жоба бойынша ақшалай түсімдер мен шығындарды салыстыру, сонымен қатар істі жүргізудің екі нұсқалары кезіндегі ақшалай ағындардың моделін жасау негізінде жүргізіледі.

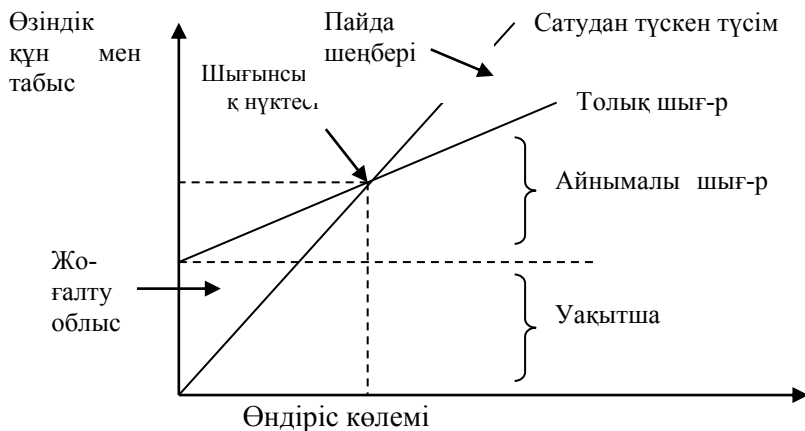
«Жобамен-жобасыз» әдісті қолданудың соңғы нәтижесі ретінде жоғары табыстың төмен шығына сәйкес келетін нұсқаны таңдау болып табылады. Өз кезегінде, инвестициялық жобаның эффектісі қалыптасады: «жобамен» нұсқада «жобасыз» нұсқаға қарағанда «cash-balance» өсімі; жобаны жүзеге асырудан бас тарту кезінде пайда болатын залалды алдын алуы.

Инвестициялық жобалардың шығынсыздығын талдаудың мақсаты – бұл пайда да әкелмейтін, шығынға да ұшырынбайтын, кәсіпорынның шығыстарын жабуын

камтамасыз ететін сату көлемін анықтау. Бұл шығын, өндіріс көлемі мен пайда арасындағы балансталған қатынасты анықтау үшін жасалады; сонымен қатар, шығынды өтеу үшін қажетті өткізу көлемін табуды білдіреді.

Шығынсыздықты талдау өнімнің негізгі түрлерін өндіру мен сатудың өзіндік құнының құрылымын талдау бойынша жүйелі жұмысты және барлық шығындарды айнымалыларға (өндіріс пен сату көлемінің өзгеруімен өзгертін) және тұрақтыларға (өндіріс көлемінің өзгеруімен өзгеріссіз қалатын) бөлуді қамтиды. Шығынсыздықты талдаудың негізгі мақсаты – үзіліссіз нүктені, яғни нөлдік пайда мәніне сәйкес келетін өнімді сату көлемін анықтау.

Шығынсыздық нүктесін талдау графикалық формасында болуы мүмкін (сурет 13.1) [29, 118 б].

Сурет 11.1. Инвестициялық жобаның шығынсыздық нүктесі

Мұндағы шығынды өтеу үшін қажетті өткізу көлемі ерекше нүктені сипаттайды. Ол – *өндірістің критикалық көлемінің нүктесі (шығынсыздық нүктесі)*. Ұдайы өндіріс көлемі кезінде кәсіпорын пайда да, шығын да алмайды. Яғни өнімді сатудан түскен түсім оның өзіндік құнына тең.

Шығынсыздықты талдаудың маңыздылығы инвестициялық жобаны іске асыру процесінде нақты немесе жоспарланған кірісті үзіліссіз нүктемен салыстыру және кәсіпорынның пайдалы қызметінің сенімділігін кейінгі бағалау болып табылады.

Бақылау сұрақтары

1. Жобалық талдаудың қағидаларын атап түсіндіріңіз.
2. Операциондық шығындарға қандай төлемдеріне сипаттама беріңіз
3. Кәсіпорынның инвестициялық қызметінің ақшалай қаражаты неден құралатынын ашыңыз
4. «Ақшаның болашақ құны», «ақшаның қазіргі құны» терминдерін қолдану мақсатын нақтыланыз
5. «Жобамен» және «жобасыз» деген көрсеткіштердің қолданатын тәртібін айқынданыз

Бақылау тапсырмалары

1 тапсырма. Келесі талаптарды қолданып, өзіндік ақша ағынының моделін құрастырыңыз.

- 1) «cash-flow» мәнінің бірінші жылдың кезең соңында – 10 мың теңге құрайды;
- 2) «cash-flow» мәнінің екінші жылдың кезең соңында 50 мың теңге құрайды;
- 3) «cash-flow» мәнінің үшінші жылдың кезең соңында 200 мың теңге құрайды.

2 тапсырма. Кәсіпорынның қызмет түрлері бойынша төмендегі баптарды қолданып кесте құраңыз.

- Түсімдерді іске асыру
- Бастапқы ақшаны іске асыру
- Материалдық емес активтерді іске асыру
- Банктік несиелерді өтеу
- Өзіне акциялар сатып алу
- Дивиденттерді төлеу
- Қаржылық инвестицияның іске асырудағы басқа да төлемдер
- Дивидендтерді алу
- Басқа да түсімдер
- Акцияларды және басқа да бағалы қағаздарды шығару
- Банктік несие алу
- Басқа да түсімдер
- Тапсырыс беруші және тапсырыс алушымен есептесу
- Несиелік қарызды төлеу
- Аванс беру

- Еңбек ақы мен есептесу
- Міндетті төлемдер және салық төлемдері
- Несие, алуудағы пайыздарды төлеу
- Қажетті құралдарды сатып алу
- Материалдық емес активтерді сатып алу
- Қаржылық инвестицияларды сатып алу
- Басқа да төлемдер
- Алынған аванстар

ТАРАУ 12. ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАНЫҢ БИЗНЕС-ЖОСПАРЫ

12.1 Инвестициялық жобаның техника-экономикалық негіздемесінің құрылымы

Инвестициялық жобаның техника-экономикалық негіздемесі (ТЭН) жобаны іске асыру немесе одан бас тарту шешімін қабылдаған кезде жобаның оң және теріс жақтарын анықтауға бағытталған. Сондықтан да жобаның ТЭН негізінде жекелей бизнес-жоспар жасалатын жоба алдындағы құжат деп анықтауға болады. ТЭН құрамына төмендегідей шарттар қарастырылған [29, 115 б].

1. Жобаның жалпы алғышарттары мен тарихы:

- жобаның ұйымдастырушылары туралы мәлімет – аты-жөні, мекен-жайы, меншік формасы, қаржылық мүмкіндіктері;
- жобаны құру алғышарттары;
- жоба мақсаты;
- жобаның маркетингтік стратегияның жалпы белгілері;
- жобаның орны (жобаның жергілікті не сыртқы ресурстарға, жергілікті не сыртқы нарыққа бағытталуы);
- жобаның іске асырылуына мемлекеттік немесе аймақтық экономикалық пен өнеркәсіптік саясаттың әсер етуі.

2. Нарықтың жалпы талдауы және маркетинг тұжырымдамасы :

- бағыттар бойынша маркетингтік зерттеулердің талдауы: 1) іскерлік орта; 2) мақсаттық нарық және нарықтың сегментациясы; 3) өткізу каналдары; 4) бәсекелестік; 5) өнімнің өмірлік циклі; 6) нарық сегментінің циклділігі;
- сұраныс көрсеткіштерінің (сұраныс көлемі, баға деңгейі) және жеткізілімнің жылдық көрсеткіштерін талдау;
- маркетингтік стратегияларды негіздеу;
- маркетингтің жалпы тұжырымдамасын анықтау;
- маркетингтік шығындарды есептеу;
- бюджеттік көрсеткіштерді – сатылым және түсімдерді есептеу (саны, бағасы, нарық үлесі);

- жобаның өндірістік бағдарламаға, кәсіпорынның өндірістік қуатына, өндірістің технологиялық деңгейіне әсерін анықтау.

3. Шикізат пен жеткізушілер:

- материалдық ресурстарға деген жылдық қажеттілікті есептеу;
- қажетті материалдық ресурстардың болуын бағалау (шикізат, жартылай фабрикаттар, қосымша материалдар);
- алынған нәтижелерді талдау және жеткізілім бойынша стратегияларды (маркетинг стратегиялары) жасау;
- нақты жеткізушілермен ұзақ мерзімге ынтымақтасу мүмкіндігін анықтау.

4. Орналасу орны, қоршаған орта:

- орынның идентификациясы және таңдалған орынның сипаты, яғни:
- аймақтағы экологиялық жағдайдың әсері;
- жергілікті үкіметтің әлеуметтік-экономикалық саясаты;
- инфрақұрылым;
- табиғи шарттар;
- орналасуға және жер учаскісіне жататын негізгі шығындарды есептеу;
- орналасу жерін таңдауын негіздеу мен критикалық талдау жүргізу.

5. Жобалау және технологиялар:

- кәсіпорынның өндірістік бағдарламасын және өндірістік қуатын есептеу;
- технологияны сипаттау және таңдауын негіздеу (технологияның өнімге және өндіріс үдерісіне сәйкестігі; негізгі артықшылықтары мен кемшіліктері технологияның өмірлік циклі, игеру, оқыту, тәуекелдерді сақтандыру бойынша шығындар; шығындарды есептеу; технологияны иемдену және берудің заңдық негіздері);
- азаматтық құрылыс бойынша шығындарды есептеу.

6. Басқару және жөнелтпе құжаттық шығындар:

- ұйымдастырушылық құрылым, басқару кестесі, басқару қағидалары;
- басқару шығындарын есептеу.

7. Еңбек ресурстары:

- әлеуметтік-экономикалық және мәдени орта, оның жобаға сәйкестігі;
- бос еңбек ресурстардың болуы;
- білім және біліктілік талаптар;
- негізгі мамандар;
- штаттық кесте;
- еңбекақы бойынша шығындарды есептеу.

8. Жобаны іске асыру кестесі:

- құрылыстың және құралдың монтаждаудың ұзақтығын есептеу;
- өндірістің басталу мен аяқталу кезеңдерінің ұзақтығы;
- өз уақытында жобаны іске асыру бойынша шаралардың жоспарын жасау.

9. Қаржылық талдау және инвестицияларды бағалау:

1) инвестициялық бағалауды анықтайтын критерийлердің сипаты; толық инвестициялық шығындарды есептеу, атап айтқанда:

- жер учаскісін сатып алу немесе жалға алу шығындары;
- учаскіні дайындау шығындары;
- ғимарат пен құрылысты жобалау мен құрылыс шығындары;
- негізгі құралдарды сатып алу шығындары;
- қосымша және қызмет көрсету құралдарды сатып алу шығындары;
- негізгі акционерлік капитал;
- өндіріс алдындағы және капиталдық шығындар;
- жаңа айналым капиталына қажеттілік;

2) сатылған өнімнің толық шығындары:

- ағымдық шығындар;
- амортизациялық аударымдар;
- маркетинг шығындары;
- транспорттық шығындар;
- айналым шығындары;
- қаржыландыру шығындары;
- жөнелтпе құжаттық шығындар;

3) жобаны қаржыландыру:

- қаржыландыру көздері;

- жобаның тиімділігіне қаржыландыру шығындарының және қарызды өтеу бойынша шығындардың әсер етуі;
- инвестициялық жобаның салықтық, амортизациялық, кедендік және басқа да жеңілдіктердің болуы (қаржыландыру мен инвестициялауға қатысты мемлекеттік саясат);

4) инвестицияларды бағалау;

- дисконттық ақша ағынын және онымен байланысты көрсеткіштерді (таза ағымдық құн, жоба табыстылықтың ішкі пайда нормасы) есептеу;
- қайтарымдылық уақытын есептеу;
- алғашқы инвестицияланатын капиталдың және акционерлік капиталдың рентабельділігі;
- аймақты және мемлекеттік экономикалық ортаға жобаның қаржылық пен экономикалық әсері;
- белгісіздікті талдау: сезімталдылығын талдауда критикалық айнымалыларды анықтау; тәуекелдерді анықтау; тәуекел жағдайында басқарудың іс-әрекеті мен құралдарын мүмкін жағдайларын анықтау; дағдарысқа қарсы стратегиялар; жүйелі тәуекелдерге жобаның сезімталдылығын талдау; ұлттық экономиканың талдауы.

10. Қорытындылар:

- 1) жобаның негізгі артықшылықтары;
- 2) жобаның негізгі кемшіліктері;
- 3) жобаны іске асыру ықтималдылығы;
- 4) жобаны іске асырудың пайдалығын бағалау.

12.2. Бизнес-жоспардың мәні және мағынасы

ТЭН жасау кезінде үлкен көлемде есептемелік-аналитикалық құжаттар қолданылады, жоба алдындағы кезеңдегі техникалық, жоспарлық, табиғатты сақтау және басқа да шешімдер нақтыланады, қаржылық және коммерциялық тиімділік, әлеуметтік нәтижелік және жобаланатын объектінің қауіпсіздігі анықталынады. Жобаның оң негізделуі жағдайында қысқаша қорытынды құжат қажет. Құжат нақтыланған шешімді қабылдауға, сондай-ақ жобаның тиімді іске асуына іс-әрекетті

бағыттауға мүмкіндік береді. Инвестициялық жоба бизнес-жоспар түрінде хатталады.

Бизнес-жоспар — инвестициялық жоба мүмкіндіктерін негіздеуге және бағалауға, табыс пен шығынды анықтауға, нақты ақшалардың ағынын есептеуге, шығынсыздықты, қайтарымдылықты және басқа да көрсеткіштерді есептеуге мүмкіндік беретін негізгі құжат [30, 160б]. Бизнес-жоспарда белгілі бір тәртіппен жобаның басты сипаттамалары баяндалады. Олар жоба мүмкіндіктерін анықтауға және инвесторды инвестицияның тиімділігін дәлелдеуге мүмкіндік береді.

Бизнес-жоспар келесі қатысушыларға арналған және келесідей сұрақтарға жауап береді:

1) Не үшін? - жаңа өндірісті құру үшін; - әрекет ететін объектілерді жөндеу, кеңейту, қайта қаруландыру үшін; - қаражаттарды тарту үшін; - жаңа техника мен технологияларды ендіру үшін.

2) Кім үшін? – кәсіпорын меншік иеленушілері және олардың менеджерлері үшін; - нақты инвесторлар үшін; - бизнес бойынша әріптестер үшін.

Кәсіпорын меншік иеленушілер үшін бизнес-жоспар – бұл кәсіпорын жұмысын ұйымдастыру бойынша, анықталған мақсатқа жетуде команданы құру бойынша жетекшілік ететін құжат. Бизнес-жоспардың нақты инвесторлары кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалауға және капитал жұмсаудың қайтарымдылық нәтижесін бағалауға көмектеседі. Бизнес бойынша әріптестерге бизнес-жоспар әріптестің тұрақтылығын бағалауға мүмкіндік береді.

Бизнес-жоспарды жасаудың анықталған техникасы бар:

- міндетті баяндауды талап ететін сұрақтар;

- бизнес-жоспарда қарастыруға болмайтын сұрақтар.

Бизнес-жоспарда нақты өнім немесе қызмет түрі нарықта сұранысы барын міндетті растау керек. Өнімнің (қызметтің) қажеттілігін дәлелдеу деректері көп болған сайын, жоба соғұрлым тиімді. Осыдан басқа инвесторлардың қызығушылықтарының қадағалауын растау қажет. Мұнда, инвестордың басты мақсаты – бұл жобаның қайтарымдылық

уақытын анықтау және жақын арада пайданы алу екендігін ұмытпаған жөн. Тәжірибеде пайда сомасы жұмсалған қаражаттың 45%-ынан төмен емес құрайды, ал жобалар 3-4 жыл арасында өтеледі.

Өнімге (қызметке) меншік құқығын растау міндетті қарастыруды талап ететін сұрақтардың бірі. Яғни, нақты өнімнің патенті немесе тауар белгісі бар екендігін дәлелдеу керек.

Бизнес-жоспарда келесідей сұрақтар қарастырмауы қажет:

- инвесторды жобаның тиімділігіне көз жеткізу үшін ұзақ уақыт өнімді, оның сипаты мен ерекшелігіне тоқталудың қажеті жоқ. Инвесторға өнімнің қажеттілік сұрақтары қызығушылық танытады;
- бизнес-жоспар мұқият сараптамадан өтеді – болжанатын мәліметтер мен нормалар саланың болжауы мен нормаларынан өте ерекшеленбеуі керек;
- бір жобада әр түрлі сала үшін әр түрлі өнімді шығармау керек, бір салаға арналған өнімдерге назар аудару қажет.

Осылайша, бизнес-жоспарды құру келесідей мақсаттарды көздейді: 1) кәсіпорынның қаржылық мүмкіндігін нақтылау мен талдау; 2) инвесторды жобаның дамуына максималды көңіл аудару.

Инвестицияны тарту үшін бизнес-жоспар келесідей талаптарға сай болуы қажет:

- инвестор жобаның пайдалылығын анықтау үшін жоспардың мазмұны нақты, айқын және түсінікті болуы;
- бизнес-жоспар қаржылық есептеулердің болуы;
- тәуекелдің пайда болуы жағдайында істі жүргізудің бірнеше нұсқалардың болуы.

12.3.Бизнес-жоспардың құрылымы

Бизнес-жоспардың құрылымы аталған бөлімді қайталауды қарастырмайды. Бизнес-жоспарлаудың нақты стандарттары жоқ. Инвестициялық жобаның бизнес-жоспары ең алдымен инвестициялық қызмет субъектінің (жобаны қабылдаған) талаптарын қанағаттандыруы тиіс.

Бизнес-жоспардың құрылымы пехнико-экономикалық негіздеме жүйесінің келесі баптарына негізделген [27, 167 б]:

1. Жобаның мақсатталуын бағалау
2. Мерзімдік сатып алу төлем ақысын бағалау
3. Еңбек төлемін есептеу
4. Жабдықтардың монтажы және құрылыс уақытын есептеу
5. Жобаның басты кемшіліктері
6. Кәсіпорынның бастапқы және алғашқы кезеңдерінің уақытын есептеу
7. Жер учаскісін сатып немесе жалға алу
8. Жер учаскісін даярлау
9. Құрылыс жабдықтар және ғимараттар құрылысын жобалау
10. Қажетті жабдықтарды сатып алу
11. Қызмет көрсету және көмек көрсететін жабдықтарды сатып алу
12. Бастапқы акционерлік қаражат
13. Жоба мақсаты: жобаның маркетингтік стратегиясының жалпы мінездемесі
14. Жобаның орналасуы және (жергілікті және сыртқы ресурстарға қолайлылығы. Жергілікті және нарықтық қолайлылық).
15. Мемлекеттік және жергілікті экономикалық және өндірістік саясат жобасының іске асуына ықпал етуі.
16. Маркетингтің тұжырымдамасының жалпы сипаттамасы.
17. Маркетингтік ұстанымдарды есептеу.
18. Сату және түсудің бюджетте есептелуі (саны, бағасы, нарықтық бөлігі).
19. Кәсіпорынның техникалық сатысының күшін және кәсіпорынның бағдарлама жобасын анықтау.
20. Шикізат ресурстарының қажеттілігін және жылдық қажеттілігін есептеу.
21. Шикізат ресурстарының қажеттілігін бағалау.
22. Аймаққа экологиялық жағдайлардың әсер етуі.
23. Жергілікті әкімшіліктің әлеуметтік-экономикалық саясаты.
24. Қолда бар инфрақұрылым.
25. Әлеуетті мердігерлермен ұзақ мерзімдік серіптестікте болу мүмкіндіктерін қарастыру

26. Жобаның орындалу мүмкіндігі
27. Маркетингтік ұстанымдар
28. Көліктік ұстанымдар
29. Басқада ұстанымдар
30. Акционерлік қаржының бір қалыптылығы және бастапқы инвестицияның қаржының бір қалыптылығы.
31. Қаржының және экономиканың жергілікті және мемлекеттік қоршаған ортаға ықпал етуі.
32. Жобаны ұйымдастырушылар туралы мәліметтер - есімдері, мекен-жайы, қаржылық жағдайы.
33. Жобаны құрастырудағы алдын алу.
34. Кәсіпорынды орналастыру үшін мекен-жайы мен мінездемесін анықтау
35. Кәсіпорындық шығындар мен қаржылық төлемдер
36. Таза айнаымалы қаржының қажеттілігі
37. Ағымдық ұстанымдар
38. Амортизациялық аударымдар
39. Табиғи жағдайлар
40. Орналасқан мекен жайына байланысты негізгі шығынды есептеу
41. Жер учаскісінің орналасу аспектісін сараптауды түсіндіру
42. Жобаның жалпы схемасының және шектеулігін бейнелеу
43. Кәсіпорынның шығарылған өнім құнын есептеу
44. Қаржыландыру көзі
45. Жобаның тиімділігінің қызмет көрсету ұстанымдарының және қаржылық ұстанымдарының ықпалы
46. Ұйымдастыру құрылымы, басқару схемасы, басқару қағидалары
47. Басқару қағидаларын есептеу
48. Әлеуметтік-экономикалық, мәдени орта, оның жобалық талаптарға сай болуы
49. Еңбек ресурстарының бос болуы
50. Білім және біліктілік талап
51. Кадрларды қайта дайындау қажеттілігі
52. Қажет болған жағдайда шетел мамандарын шақыру
53. Негізгі бөлімдер
54. Штаттық кесте

55. Іс-шаралар жоспарын құрастыру
 56. Жобаның басты артықшылығы
 57. Кәсіпорынның қуаттылығы
 58. Қаржыландыру ұстанымдарын жаңа технология таңдаған кездегі түсіндіру және сипаттау
 59. Ұстаным құжаттары
 60. Ақша ағынындағы дисконтты есептеу
- Бизнес-жоспарды құрудың әр түрлі әдістемелері орын алады. Инвестициялық жобаның бизнес-жоспар құрылымы:
1. Жалпы бөлім (резюме)
 2. Кәсіпкерлік объектінің сипаты
 3. Саланы сипаттау
 4. Нарықты талдау
 5. Ұйымдастырушылық жоспар
 6. Инвестициялық жоспар
 7. Өндірістік жоспар
 8. Маркетингтік жоспар
 9. Қаржылық жоспар
 10. Тәуекелдерді талдау
 11. Қорытынды
 12. Қосымшалар.

Бақылау сұрақтары

1. Жобаның техникалық-экономикалық негіздемесі не үшін жасалатынын түсіндіріңіз
2. Инвестициялық жобаның бизнес-жоспарының мақсатын ашыңыз
3. Инвестициялық жобаның бизнес-жоспарының типтік құрылымы, жасау әдістемесі жарияланыз
4. Инвестициялық жобаның бизнес-жоспарының негізгі баптарына сипаттама беріңіз.
5. Бизнес жоспарды жүзеге асыру кестесін түсіндіріңіз.

Бақылау тапсырмалары

Тапсырма 1. Төмендегі ТЭН құрылымы мен инвестициялық жобаның төменгі баптарын қолданып, кеңейтілген ТЭН құрастырыңыз.

Технико-экономикалық жүйе құрылымының жобасын негіздеу

1. Жобаның тарихы және алдын ала шолуы
2. Маркетингтің тұжырымдамасы және нарыққа жалпы сараптама
3. Шикізат және жабдықтаушылар
4. Қоршаған орта және жер учаскісі
5. Технология және жобалау
6. Басқару және шығындар
7. Еңбек ресурстары
8. Жобаның жүзеге асу кестесі
9. Қаржылық сараптама және инвестициялық бағалау
10. Қорытындылар

ТАРАУ 13. ЖОБАЛАРДЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТАЛДАУЫ

13.1 «Ақша қаражаттар қозғалысының талдауын» құру

Инвестициялық жобаларды несиелеудің негізгі қағидасы: несие маманына оң шешім қабылдауға мүмкіндік беретін қарыз алушының өзі және өз бизнесі туралы ақпарат беру. Қаржылық талдау нәтижесіндегі негізгі қорытынды – бұл несие сомасын және клиенттің төлем қабілеттілігін нақтылау.

Қаржылық талдау кәсіпорынның қаржылық есебінің мәліметтеріне негізделеді:

1. Бухгалтерлік баланс – клиент бизнесінің көлемі мен оны қаржыландыру көздері есептеледі.
2. Пайда мен шығындар есебі – бизнестің пайдалылығын нақтылайды.
3. Ақша қаражаттардың қозғалысы туралы есептеме – бизнестің өтімділігін анықтайды.

Кәсіпорынның активтері мен пассивтерінің болжамдық балансы әрбір жылдың басында мен соңында жасалады. Ол әлеуетті инвесторлар мен қарыз берушілерге өте маңызды. Себебі, активтердің өсім қарқынын (және қай қаражаттар есебінен) бағалауға мүмкіндік береді. Құрылған баланс негізінде жоспарланатын кезеңнің жылдары бойынша кәсіпорынның қаржылық жағдайының болжамы жасалады.

Несиелік талдаудың мақсаты – клиенттің бизнесі және оның қызметі туралы толық және нақты ақпарат алу. Сондықтан да қаржылық талдау нәтижесінде несиелеу мүмкіндіктері мен несиенің оңтайлы шарттары (сомасы, мерзімі, пайыздық мөлшерлеме) туралы шешім қабылданады.

Несие бойынша шарттарға бірқатар факторлар әсер етеді:

- қаржылық талдаудың нәтижелері;
- несие мақсаты;
- қаржыландыру көздері;
- бизнесті ұйымдастыру;
- әлеуметтік факторлар;
- борышкердің психологиялық сипаттамасы.

Ақша қаражаттар қозғалысын талдау борышкердің бизнес жағдайын қаржылық талдаудың негізгі бөлігі. Сонымен қатар, бизнестің өтімділігі жағынан несиенің қабілеттілігін анықтауға көмектеседі. Ақша қаражаттардың қозғалысы туралы есептеме клиенттің анықталған уақытта ақша қаражаттардың болуын көрсетеді (кесте 13.1) [31, 186 б].

Кесте 13.1.

Инвестициялық жобадағы ақша ағынының мысалды құрылымы

Түсімдер мен төлемдер баптары		1 жыл	2 жыл	3 жыл
+	Өткізуден түскен түсім		+500	+1000
-	Өндірістік, әкімшілік шығындар және салықтар	- 50	-330	-700
=	Өндірістік қызмет бойынша қалдық	-50	+170	+300
+	Активтерді сату			+200
-	Активтерді сатып алу	-1000	-200	
=	Инвестициялық қызмет бойынша қалдық	-1000	-200	+200
-	Меншік капитал	+1000		+500
+	Несиелер	+500	+200	
-	Төлемдер			
	Қарыздарды, несиелерді қайтару	-	-100	-200
=	Қаржылық қызмет бойынша қалдық	+1500	+100	+300
=	Жыл басындағы сомалық қалдық	0	+450	+520
=	Жыл аяғындағы жиынтық қалдық	+450	+520	+1320

шығындарды (тауарды немесе шикізатты сатып алу, бизнес бойынша жүк құжаттық шығындар, инвестициялық шығындар (НҚ сатып алу, жөндеу), несиені өтеу, клиенттің жеке шығындары) қамтиды.

Ақша қаражаттардың қозғалысын болжау кезінде келесідей ерекшеліктерді ескеру керек:

1. Жоспарланатын несие сомасын көрсету.
1. Несиенің мақсатына қарай алынатын несие сомасын бөлу (инвестицияларға, айналым қаражаттарға).
2. Болжамдалатын түсімді қалыпты, қарастырылатын бизнестің маусымдылығын ескерумен алдыңғы кезеңнің деңгейінде (минимум бойынша) құру.
3. Болжамдалатын шығындар алдыңғы кезеңнің деңгейінде (максимум бойынша) қалыпты ескеріледі.
4. Ақша қаражаттардың қозғалысын талдауының басты нәтижесі – анықталған кезеңдерде клиенттің ақша қаражаттардың болуы. Cash-flow («кэш-фло») құру кезінде касса және есеп айырысу шоты бойынша нақты ақшалардың қозғалысы алынады.
5. Барлық жинақтар, салымдар, инвестициялар және шығындар баланста, пайда мен шығындар туралы есептемеде, ақша қаражаттар қозғалысы туралы есептемеде сипат алады. Cash-flow құру кезінде қалыпты болжау қарастыру қажет: жобаның ақша қаражаттардың түсімі минимум бойынша ескеріледі немесе толығымен ескерілмейді, ал жаңа жобаға ақша қаражаттар шығыны міндетті түрде ескеріледі және ең жоғарғы деңгейде. Яғни, әрекет ететін бизнес ағымдық шығындарды және жаңа жоба бойынша шығындарды жабу мүмкіндігі қарастырылады.

13.2. Бухгалтерлік баланс активтеріндегі шоттары

Бухгалтерлік баланс клиенттің талдау жүргізген күніне бизнестің қаржылық жағдайын көрсетеді. Онда нақты кезеңге барлық қаржылық-шаруашылық операциялар сипатталады. Баланстың оң жағында келесідей операциялар қарастырылады: клиенттің иемдену объектілері, оның саны. Ал сол жағында – қызметті қаржыландыратын көздер.

Баланс активінің негізгі баптары – ақшалар, тауарлар, құрал-жабдықтар. Ал олар меншік немесе қарыз қаражаттары есебінен қаржыландырылады. Ақша мен тауар клиент

бизнесінің айналым капиталын қалыптастырады, құрыл-жабдық және жылжымайтын мүлік – негізгі капитал болып табылады.

Баланс – бұл анықталған уақытқа жалпыланған шоттардың дебеттік пен кредиттік қалдықтардың тепе-теңдігі. Дебет бойынша сома кредит сомасына тең, яғни сома теңгеріледі.

Баланс активіндегі барлық шоттар активтік шоттар, ал пассивтегі – пассивтік шоттар дейді. Активтік пен пассивтік шоттардағы ақша қаражаттардың ережесі бір-біріне қарама-қарсы.

Активтік шоттар. Несиелеу қағидасына сәйкес активтер минимум бойынша есепке алынады, ал пассивтер максимум бойынша қабылданады. Оларға келесілер жатады.

1. *Касса, есеп айырысу шоты* – бұл бапқа талдау күніндегі клиент қолындағы немесе шоттағы ақшалар жатады. Несиелік сарапшы (НС) осы ақшалардың болуы туралы өзі көз жетуі керек: қолма-қол ақшаны санау, шоттың көшірмесін тексеру. Орташа күндік түсімді нақтылып, оның талдау уақытындағы түсіммен салыстыруды қажет етеді.

Меншік капиталын жоғарлатуға тауарды өткізумен байланысты касса бойынша операциялар жүргізіледі. Меншік капиталын төмендетуге бизнес бойынша ағымдық шығындарды төлеумен байланысты касса операцияларын жүргізеді.

2. *Жинақтар* – бұл борышкердің жинақталған ақша қаражаттары. Жинақтардың көзі түсім немесе таза пайда болады.

Талдау кезінде жинақтардың пайда болу кезеңін ескерту керек. Қандай мерзімде жинақталған сома құрылды? Егер жинақтар жоқ болса, онда неге?

3. *Ағымдық шоттар* – айналым қаражаттардың құрамдас бөлігі. Бұл бапта дебитордың клиент тауарын сатқанын, бірақ әлі төлемеген сомасы қарастырылады, сонымен қатар консигнацияға берілген тауар сомасы да қарастырылады. Ағымдық шоттар сату бағасында ескеріледі.

Алуға шоттардағы төлемнің кешігуі 30 күннен асса, онда ол балансты құруда ескерілмейді. Борышкердің бизнесін жүргізудегі пайда болатын шығындар меншік капитал есебінен жабылады.

Дебиторлық берешекті өтеу мерзімі барлық дебиторлардың сомалары 30-ға көбейтіп соңғы айдың түсіміне бөлу арқылы анықталады. Ол дебиторлық берешектің қанша уақыттан кейін өтелетінін көрсетеді.

*ДБ өтеу мерзімі = (Дебиторардың барлық шоттарының сомасы *30) / соңғы айдың түсімі*

Дебиторлық берешекті өтеу коэффициенті – бұл талданатын айда түсімнің барлық дебиторлық берешек сомасына қатынасы. Ол дебиторлардың өз берешегін ай ішінде қанша өтейтінін анықтайды.

ДБ өтеу коэф. = соңғы айдың түсімі / Дебиторлардың барлық шоттардағы сома

4. *Тауар үшін алдын ала төлеуде* талдау күніне клиенттің тауар үшін төленген ақшалары немесе басқа мемлекеттегі таныс тұлғаға (досына, серіктесіне) тауарды сатып алу үшін жіберілген ақшалар ескеріледі (қашан және қанша ақша берілгені, қашан тауар клиентке жететіні, клиент қанша шығындалатыны туралы нақтылау керек). Мұнда жеткізушінің тұрақсыздығы немесе кедендік бақылау кезіндегі мәселелер туындауы мүмкін.
5. *Тауарлық-материалдық запастар* – сату және өндірісте қолдану үшін бағытталған кәсіпкердің активтері. Олар тұрақты шығындалады және жаңартылады. ТМЗ-ды тауарлық пен өндірістік (шикізат, материалдар, дайын өнім) запастарға бөлуге болады. ТМЗ түсімі мен шығындалуы сатып алу бағасында ескеріледі. ТМЗ қалдығы баланста есептеледі, ал сатылған өнімнің өзіндік құны пайда мен шығындар есебінде (сатудың өзіндік құны бабында) ескеріледі.

Бизнесті толық сипаттау үшін тауарларды олардың орналасу жеріне қарай жіктеген дұрыс. Егер тауар консигнацияға немесе сатуға алынған болса, онда ол баланс активінде «сатуға алынған тауарлар» бабында, ал пассивте

«тауарлық несие» бабында көрсетіледі. Баланс валютасында маусымдық емес тауарларды көрсетуге болады. Қосымша талдауда мұндай ақпарат иемдену пайдалы. Себебі ол айналым капиталының өзгіріс көздерін анықтауға мүмкіндік береді. Баланста ескерілетін ТМЗ сипаттамасы үшін негізінен сатылатын тауарлар тобын және олардың маржаларын көрсету қажет. Пайда мен шығындар есебінде талданатын кезеңнің сатылған тауарлары бойынша маржа қолданылады. Тауарлардан басқа ТМЗ-да дайын өнім, өзіндік құн бойынша жартылай фабрикаттар, сатып алу бағасы бойынша шикізат пен материалдар есептеледі.

Тауарлық-материалдық қаражаттарды талдау үшін тауар айналым жылдамдығы және ТМЗ айналымдылық коэффициенті анықтау керек. Тауар айналым жылдамдығы тауар запасының сауда үшін қанша күнге жететінін анықтайды. Бұл көрсеткіш ТМЗ мөлшерін айда сатылған тауардың өзіндік құнына бөліп, 30 күнге көбейту арқылы анықталады. Айналымдылық коэффициенті ТМЗ бір айда қанша айналым жасайтынын көрсетеді.

Айналым қаражаттары және қысқа мерзімді міндеттемелер баланста негізгі қорлар мен ұзақ мерзімді міндеттемелерден бөлек көрсетіледі. Себебі, айналым қаражаттары мен қысқа мерзімді міндеттемелер кәсіпорынның ағымдық берешегін жабу мүмкіндігін сипаттайды. Осы мүмкіндіктердің көрінісі ретінде айналым қаражаттардың қысқа мерзімді міндеттемелерге қатынасы (*ағымдық өтімділік коэффициенті*) болып табылады. Егер ағымдық өтімділік коэффициенті 2-ден кем болмаған жағдайда бизнес несиеге қабілеттілігі бар деп саналады.

Айналым қаражаттарына бір жыл ішінде ақшаға айналдыру құралдарын атайды: ақшалар, берешек (дебиторлық), алдын ала төлем, тауар/дайын өнім, жартылай фабрикаттар, шикізат. Қысқа мерзімді міндеттемелер – бұл бір жыл ішінде өтеуге тиіс міндеттемелерді атайды. Қысқа мерзімді міндеттемелермен жабылмаған айналым қаражаттардың бір бөлігі *меншікті айналым қаражаттары* деп аталады. Меншік айналым қаражаттардың мөлшері айналым қаражаттар және қысқа мерзімді міндеттемелер сомаларының айырмашылығы

ретінде қарастырылады. Сауда үшін ереже: несие сомасы меншік айналым қаражаттардан аспауы тиіс.

Негізгі капитал. Негізгі қорлар құрамына бизнес мақсаты үшін пайдаланатын, кәсіпкердің атына немесе оның туыстарына рәсімделген кәсіпкердің мүлігі жатады. Клиентке немесе оның жанұясына жататын, бизнесте қолданылмайтын жеке мүлік балансқа жатқызылмайды. Негізгі қорларды бағалауда нақты құралдың нарықтық құнына негізделу керек. Яғни талдау күніне нақты құралдың сипаттамасымен қатар, оның нарықтық құны анықталады. Демек, негізгі қорларды бағалау кезінде келесідей ереже ұстану керек: активтер құны оның нарықтық құнынан аспауы керек. Сонымен қатар, баланста мүлік ескеріледі, егер:

- нақтылы түрде кәсіпкердікі болса;
- бизнес мақсаты үшін сатып алған;
- бизнесте қолданылса;
- нақты нарықтық құны бар.

Инвестициялар – кәсіпкердің бизнесте таза пайданың қолданылуы. Инвестициялар бабында капиталдандырылған пайда (яғни, бизнесте қалатын және тұрақты активтердің құнын жоғарлататын пайда) көрсетіледі. Инвестициялар бір реттік сипатқа ие және таза пайдадан төленеді. Инвестициялар – бұл баланс активінде көрініс табатын, кәсіпорындағы негізгі қорлардың немесе сатып алынған негізгі қорлардың құнын өзгертуге жұмсалған меншік немесе қарыздық қаражаттар.

13.3. Бухгалтерлік баланс пассивтеріндегі шоттары

Шаруашылық-қаржылық қызметті жүзеге асыру үшін фирмаға активтерді сатып алу үшін қызмет ету көздері керек. Кәсіпкердің шаруашылық операцияларын қаржыландырудың көздері меншік қаражаттар және/немесе қарыз қаражаттары болуы мүмкін. Әрбір кредиторлық берешек баланстың пассивінде ескерілуі керек.

1. Несиелер – банк пайызына алынған ақша қаражаттары. *Қарыздар* – бұл жеке тұлғалардан пайызға борышқа алынған ақша қаражаттар. Баланста тек несие ойынша берешек көрініс табады. Талдау кезінде негізгі мәселе ретінде ресми емес

көздерден алынған қарыздар болады. Бизнес үшін (айналым қаражаттарын толтыру, негізгі қорларды сатып алу, инвестициялар) алынған несиелер кезінде несие соммасы баланс активі мен пассивінде тіркеледі.

2. *Төлеуге шоттар.* Бұл үшін тұлғалар алдында міндеттемелер көрсететін бап. Несиелік берешекті және оның себептерін анықтау, клиенттің жеткізушілер алдында келісімде көрсетілген шарттар бойынша міндеттемелердің орындалуын салыстыру қажет.

3. *Тауарлық несие* – төлеу мерзімі қарастырылмаған және төлем тауарды сатудан кейін ғана жүргізілетін тауар сомасы көрсетіледі. Пассивтегі көрсетілген тауар несиесімен қатар сатуға арналған тауар активте де көрініс табуы керек. Әйтпесе, активте бекітілмеген, бір жақты пассивтік көрініс меншік капиталының азаюына әкеледі. Егер клиент тауарды сатса, бірақ ол бойынша төлемесе, онда аталған берешек төлеу шотының бабында көрсетілуі керек.

4. *Сатып алушылардан алдын ала төлем.* Бұл бапта сатып алушылардан тауар үшін түскен ақша қаражаттар болады. Оны ТМЗ-пен және/немесе шикізатпен және/немесе жартылай фабрикаттармен салыстыруды талап етеді. Сонымен қатар клиенттің сатып алушы алдында өз міндеттемелерін орындау шарттарын (жеткізілім мерзімі, міндеттемелерді орындамаған жағдайдағы айыппұл) нақтылау қажет.

Несиелік берешекті өтеу мерзімі анықталады – кредиторлардың барлық шоттардағы сома 30-ға көбейтіп, оны соңғы айдың түсіміне бөлу. Ол несиелік берешектің қанша күннен кейін өтелетін көрсетеді.

Несиелік берешекті өтеу коэффициенті – бұл талданатын айда түсімнің төлеуге шоттар сомасына қатынасы ретінде анықталады. Ол клиенттің кредиторлар алдында берешекті айына қанша рет өтейтінін сипаттайды.

Меншік капиталын қалыптастырудың көздері ретінде бастапқы капитал және оның қызметі нәтижесіндегі алынған пайда. Меншік капитал ағымдық қызметінің қорытындысы бойынша жинақталған пайданы көрсетеді және ол барлық ақша қаражаттар сомасына тең емес. Баланстың пассиві капитал

көздерін көрсетеді. Өз кезегінде капитал баланс активінің мазмұны туралы ақпаратты беретін қаражаттар түрінде көрініс табады. Қарыз капитал мен меншік капиталы мөлшерінің арасындағы пропорцияны бағалау – қарыз капиталдың меншік капиталға қатынасы ретінде есептеледі.

$$\text{Қарыз қаражаттары/меншік капитал} < 1$$

$$\text{Қарыз қаражаттары} / \text{баланс валютасы} < 0,3$$

Несие сомасы меншік пен қарыз капиталдар арасындағы айырмашылыққа қарағанда аз болуы тиіс. Бұл өндіріс аясына негізінен қолданылады.

$$\text{Несие сомасы} < \text{Меншік капитал} - \text{Қарыз капитал}$$

Несие сомасы айналым мен қарыз қаражаттар айырмашылығына қарағанда аз болуы қажет. Әдетте, бұл шарт инвестицияларды қаржыландыру кезінде қолданылады.

$$\text{Несие сомасы} < \text{айналым қаражаттары} - \text{қарыз капитал}$$

Несие сомасы айналым капитал көлемінен асса, онда

- таза пайда тұрақты болы тиіс;
- таза пайда несие бойынша жарнаға қарағанда кем дегенде екі есе көп болуы керек;
- несие бойынша шешім тек бар бизнеске негізделуі керек;
- қаржыланатын жобаларда тек қосымша шығындар ғана ескеріледі;

Қабылданатын шешімдерде меншік капитал міндеттеме сомасын жабуы керек (талдау күніне де және несиені төлеуден кейін де).

$$\text{Меншік капитал} > \text{Қарыз капитал} + \text{Несие сомасы}$$

Меншік капиталы мөлшерінің төмендеуіне әсер етеді:

1. Шығын.

2. Күмәнді ретінде дебиторлық берешекті есептен шығару, яғни дебиторлық берешектің мөлшері баланс активінен есептен шығарылады.
3. Қайталамалы талдау кезіндегі негізгі қорлардың құнын қайта бағалау (төмендету).
4. Алдында қарастырылмаған (бірінші талдауда) кредиторлық берешектің өтеуі.
5. Қайталамалы талдауда клиент өз сөзіне қарағанда толық жинақтардың көрсетілмеуі.
6. ТМЗ-та барлық тауарлардың ескерілмеуі.

Меншік капитал бойынша өзгерістер резюмеде нақтыланады.

Меншік капиталы мөлшерінің өсуіне әсер етеді:

1. Пайда
2. Алдында есептен шығарылған күмәнді дебиторлық берешекті өтеу
3. Бірінші талдауда жинақ балансының енгізілмеуі
4. Бірінші талдауда ескерілмеген, қайталама талдауда ТМЗ балансқа енгізуі
5. Ұқсас өнімнің нарықтық бағасының өсуі есебінен негізгі қор құнын қайта бағалау (жоғарлату)
6. Тауар несиесің ескерілмеуі

Меншік капитал бойынша өзгерістер резюмеде нақтыланады.

Пайда мен шығындар туралы есеп пайданың қалыптасу мен өзгерту үрдісін сипаттайды және қаржылық нәтижелердің болжамы болып табылады. Пайда көлемі және оны алу әдістері туралы мәлімет клиент бизнес туралы маңызды ақпарат береді. «Пайда мен шығындар есебі» анықталған уақытта кәсіпкердің табыстары туралы ақпарат бар. Сондықтан да осы есепті жасаудың мақсаты – клиенттің негізгі қызметінің пайдалығын талдау.

Қызмет түріне байланысты осы есепті құруда бірқатар ерекшеліктер бар. Сауда мен өндіріс үшін құрылған есептемені қарастырайық.

Сауда – тауарды өткізу мақсатындағы тауарларды сатып алу бойынша қызмет түрі. Пайда мен шығындар есебінің мақсаты – бұл негізгі қызметтің пайдалығын анықтау болғандықтан, демек талданатын кезеңнің сату пайдалығын

талдаймыз. Кассалық әдіс бойынша сатудан түскен түсім табыс болып саналады. Есептеу әдісіне сәйкес, тауардың сатып алушыға тауарды жіберу уақытын айналым дейді. Айналым – тауарлардың қозғалысы, ал түсім – ақшаның түсуі. Қызметін атқару барысында кәсіпкер шығындалады.

Сатудан түскен түсім – Сатудың өзіндік құны = Жалпы пайды – Бизнес бойынша шығындар = Бизнес бойынша пайда + Бизнесмен тыс табыстар – Бизнесмен тыс шығыстар = Таза пайда

Бизнес бойынша шығыстарды мұқият есептеуді талап етеді және «орынды максимум бойынша шығыстар» атты ережені ұстау керек. Бизнес бойынша шығыстарға анықталған кезеңнің төленген шығыстары жатады. Бұл шығыстар ағымдық та, болашақтағы да кезеңге жатуы мүмкін. Бизнесмен тыс шығыстарды шегергеннен кейін, клиентте таза пайда қалады. Оны бизнеске жұмсайды немесе жеке мақсаттарға бағытталуы мүмкін. Несие мөлшері және оның мерзімі туралы шешімді қабылдауда бизнестің шаруашылық қызметті жүргізу нәтижесіндегі таза пайда ескеріледі.

Бақылау сұрақтары

1. Несиелік талдау кезінде қарыз алушы кәсіпорынның қаржылық есептілігінің деректерін анықтаныз
2. Қарыз алушының төлем қабілеттілігі қандай қаржылық көрсеткіштеріне баға берініз
3. Қарыз алушы кәсіпорынның іскерлік белсенділігін қаржылық коэффициенттерін атаныз
4. Несиелік талдау жүргізудегі бухгалтерлік баланстың рөлін анықтаныз

Бақылау тапсырмалары

Тапсырмалар 1-2. Үш жылдық инвестициялық жобаның ақша ағынының моделін келесі кестені толтыра отырып,

- 1) теріс нәтижемен жасаңыз;
- 2) оң нәтижемен жасаңыз

Түсімдер мен төлемдер баптары	1 жыл	2 жыл	3 жыл
-------------------------------	-------	-------	-------

+	Өткізуден түскен түсім			
-	Өндірістік, әкімшілдік шығындар және салықтар			
=	Өндірістік қызмет бойынша қалды			
+	Активтерді сату			
-	Активтерді сатып алу			
=	Инвестициялық қызмет бойынша қалдық			
-	Меншік капитал			
+	Неселер			
-	Төлемдер			
	Қарыздарды, несиелерді қайтару			
=	Қаржылық қызмет бойынша қалды			
=	Жыл басындағы сомалық қалдық			
=	Жыл аяғындағы жиынтық қалдық			

ТАРАУ 14. ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫ БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІ

14.1. Инвестициялардың тиімділік көрсеткіштері. Жобаның өтеу мерзімі (PP)

Инвестициялардың тиімділігі көрсеткіштер жүйесімен сипатталады. Олар инвестициялардың экономикалық артықшылықтарын анықтауға болатын шығындар мен нәтижелердің қатынасын қарастырады.

Инвестициялардың тиімділік көрсеткіштерін келесідей белгілері бойынша жіктеуге болады:

1. Инвестициялардың экономикалық тиімділік критерийі ретінде сипат алатын жалпылай көрсеткіштер бойынша:

- *абсолюттік*, жобаны жүзеге асырумен байланысты нәтиже мен шығындардың құндық бағасының айырмасы ретінде анықталады;
- *қатысты*, нәтиженің құндық бағасының жобаның нәтижесіне қатынасы ретінде анықталады;
- *уақытша*, инвестициялық шығындардың өтеу мерзімі бағаланады.

2. Әр түрлі уақыттағы ақшалай шығындар мен нәтижелердің салыстыру әдісі бойынша [32, 152 б]:

- *статикалық*, әр түрлі уақытта пайда болған ақша ағындары бірдей деңгейде бағаланады;
- *динамикалық*, әр түрлі мерзімдегі ақша ағындарын салыстыруды қамтамасыз етеді. Жобаны жүзеге асырумен байланысты ақша ағындары дисконттау арқылы эквиваленттік негізге келтіріледі.

Статикалық әдістерді есептік бағалауға негізделген әдістер, ал динамикалық әдістерді – дисконттық бағалауға негізделген әдістер деп те атайды.

Инвестициялық жобаларды бағалаудың статикалық көрсеткіштердің ішінен өтеу мерзімі (PP) ең танымал. Жобаның өтеу мерзімі жобаны жүзеге асырудан бастап объектіні қолдану мерзімі арасындағы кезеңді білдіреді. Мұнда пайдаланудан

түскен табыстар алғашқы инвестициялармен (капиталдық шығындар мен пайдалану шығындары) бірдей болады.

Аталған көрсеткіш жұмсалған капиталдың толық қайтарымы қашан сұраққа жауап береді. Осы көрсеткіштің экономикалық мәні ретінде инвестор өз жұмсалған капиталын қайтару уақытын анықтау болады.

Өтеу мерзімін есептеу үшін төлем қатардың элементтері өспелі қорытындысымен жинақталады, сөйтіп жинақталған қалдық «cash-flow» қалыптасады. Сома оң мәнге дейін айналмайынша есептеледі. Жинақталған қалдық «cash-flow» оң мәнге келген интервалдың тәртіптік нөмірі өтеу мерзімін көрсетеді.

PP көрсеткішінің жалпы формуласы келесідей көрініс табады:

$$PP = \min n, \quad \sum P_k \geq I_0$$

мұнда P_k — жинақталған ағынның қалдық шамасы;

I_0 — бастапқы инвестициялардың шамасы.

Өтеу мерзімінің бөлшек санын алған кезде ол алдыңғы бүтінге дейін дөңгелектенеді. Кейбір жағдайларда PP көрсеткіші нақты есептеледі. Яғни интервалдың (жылдың) бөлшек бөлігі де қарастырылады; бір қадам (есептік кезең) шеңберінде жинақталған қалдық «cash-flow» сызыққа дейін өзгереді. Онда қадам басынан өтеуге дейінгі мерзімнің x «қашықтығы» келесідей формуламен анықталады:

$$X = \frac{|P_{k-}|}{|P_{k-}| + P_{k+}}$$

мұнда P_{k-} — өтеуге дейінгі қадамдық жинақталған ағын қалдығының теріс шамасы;

P_{k+} — өтеуден кейінгі қадамдық жинақталған ағын қалдығының оң шамасы.

Егер табыс жылдарға бірдей бөлінсе, онда өтеу мерзімі жылдық табыстың шамасына бірдей уақыттағы шығындарды бөлу арқылы есептеледі.

Бірдей уақыт аралығындағы тұрақты табысы бар (мысалға, тұрақты мөлшердегі жылдық табыс – аннуитет) жобалар үшін өтеу мерзімінің келесідей формуласын қолдануға болады:

$$PP = I_0/A,$$

мұнда PP — жоспарлау интервалындағы өтеу мерзімі;

I_0 — бастапқы инвестициялар сомасы;

A — аннуитет көлемі.

Төлеу қатарындағы элементтер белгілер бойынша бір тәртіпке келуін есте ұстау керек. Яғни қаражаттардың кетуі, ал кейіннен түсімі қарастырылады. Әйтпесе, өтеу мерзімі дұрыс есептелмеуі мүмкін.

«Өтеу мерзімі» өлшеуші құрал ретінде қарапайымды және түсінуге оңай. Алайда, оның кемшіліктері де бар. Ақшаның уақыттағы құнын ескермейді. Яғни, әр түрлі мерзімге бөлінген бірдей ақша ағындарын ажыратпайды.

14.2. Таза ағымдық құн (NPV)

Инвестициялық жобаны бағалаудың динамикалық әдісіне таза ағымдық құн, инвестициялардың рентабельділік индексі, ішкі пайда нормасы, модифицияланған ішкі рентабельділік нормасы, дисконтталған өтеу мерзімі жатады.

Таза ағымдық құн - NPV . Қазіргі тәжірибеде аталған критерийді атаудың келесідей терминдері қолданылады: таза дисконтталған табыс, таза келтірілген табыс, таза ағымдық құн, таза дисконтталған құн, жобаны іске асырудан жалпы қаржылық қорытынды, ағымдық құн.

NPV таза ағымдық құнның мөлшері болжамдалатын кезеңде инвестицияларды жүзеге асыру үдерісіндегі табыс пен шығынның ақшалай ағындарының айырмасын дисконттау арқылы есептеледі.

Критерийдің мәні: жобаны жүзеге асырудан түсетін болашақ ақшалай түсімдердің және инвестициялық шығыстардың ағымдық құндарын салыстыру болып табылады.

Аталған әдісті қолдану бірқатар кезеңдерді қамтиды.

1. Инвестициялық жобаның ақша ағынын есептеу.
2. Балама жұмсалымдардың табыстылығын және жобаның тәуекелін ескеретін дисконттау мөлшерлемесін таңдау.
3. Таза дисконтталған табысты анықтау.

Тұрақты дисконт нормасы және бір реттік бастапқы инвестициялар үшін NPV келесідей формуласы бар [31, 182 б]:

$$NPV = -I_0 + \sum C_t / (1+i)^t,$$

мұнда I_0 — бастапқы инвестициялардың көлемі;

C_t — t уақытына инвестицияны жүзеге асырудың ақшы ағындары;

t — есептеу қадамы (жыл, тоқсан, ай);

i — дисконттау мөлшерлемесі.

Жылдар бойынша табыстарды болжау кезінде жобаға қатысты өндірістік, өндірістік емес сипаттағы түсімдерді ескеру керек. Аталған әдіс бойынша есептеу негізінде уақыттағы ақшаның әр түрлі құны жатыр. Болашақ ақша ағындарын ағымдық құнға қайта есептеу үдерісін дисконттау (ағыл. *discount* — төмендеті) дейді.

Дисконттау жүргізілетін мөлшерлемені дисконттау (дисконт) мөлшерлемесі, ал көбейткішті $F = 1/(1 + i)^t$ — дисконттау факторы деп атайды.

Егер жоба бір реттік инвестицияны емес, ал бірқатар жылдар бойы қаржылық ресурстардың инвестициялауы қарастырылса, онда NPV есептеу формуласы келесідей сипат алады:

$$NPV = - \sum_{t=1}^T I_t (1+i)^{-t} + \sum_{t=1}^T C_t (1+i)^{-t} ,$$

мұнда I_t — бастапқы инвестициялардың ақша ағыны;
 C_t — t уақытына инвестицияны жүзеге асырудың ақша ағындары;
 t — есептеу қадамы (жыл, тоқсан, ай);
 i — дисконттау мөлшерлемесі.

14.3 Инвестициялардың рентабельділік индексі (PI). Рентабельділіктің ішкі нормасы (IRR)

Рентабельділік (табыстылық) индексі ақша түсімінің таза ағымдық құнының ақша шығысының таза ағымдық құнына қатынасы ретінде анықталады (алғашқы инвестицияларды қоса алғанда):

$$PI = \frac{\sum_{t=1}^T C_t \cdot (1+i)^{-t}}{I_0}$$

мұнда I_0 — бастапқы инвестициялардың көлемі;
 C_t — t уақытындағы кәсіпорынның ақша ағыны;
 i — дисконттау мөлшерлемесі.

Рентабельділік индексі — инвестициялық жоба тиімділігінің қатысты көрсеткіші. Ол шығынның бірлігіне табыс деңгейін сипаттайды, яғни жұмсалым тиімділігін анықтайды. Бұл көрсеткіштің мәні жоғары болған сайын, осы жобаға инвестицияланған ақша бірлігінің қайтарымдылығы да жоғары болады. NPV мәнін максимизациялау мақсатында инвестициялар портфелін жинақтау кезінде осы көрсеткішке көңіл айдару керек.

Аталған инвестициялық критерий бойынша жобаны қабылдау шарттары келесідей:

егер $PI > 1$, онда жобаны қабылдау қажет;
 $PI < 1$, онда жобадан бас тарту қажет;
 $PI = 1$, жоба пайдалы да, шығынды да емес.

Қажет ететін инвестициялар әр түрлі көлемі жағдайында, NPV мәні бірдей балама жобалардың біреуін таңдауға PI критерийі көмектеседі. Мұнда жұмсалудың жоғарғы тиімділігін көрсететін жобаны қабылдау қажет. Осыған байланысты аталған көрсеткіш шектелген инвестициялық ресурстар кезінде жобаларды рангілуге мүмкіндік береді.

Әдістің кемшілігіне жекелей ақша түсімдері мен шығындарын дисконттау кезіндегі біркелсіздік сипатын айтуға болады.

Рентабельділіктің ішкі нормасы немесе инвестициялардың ішкі пайда нормасы (IRR) деп NPV жобасы нөлге тең кезіндегі дисконттау мөлшерлемесінің мәнін түсінеді.

$$IRR = i, \text{ мұндағы } NPV = f(I) = 0.$$

Жоспарланатын инвестициялардың тиімділігін талдаудағы аталған коэффициентті есептеудің мәні келесідей: *IRR нақты жобамен байланысты шығындардың қатысты максималды мақұлданатын деңгейін көрсетеді.* Егер жоба толығымен коммерциялық банктің несиесі есебінен қаржыландырылса, онда *IRR мәні банктік пайыздық мөлшерлеменің жоғарғы шегін көрсетеді; одан жоғары болуы кезінде жоба шығынды екендігін анықтайды.*

Тәжірибеде әрбір кәсіпорын өз қызметін әр түрлі көздерден қаржыландырады. Кәсіпорын қызметінде авансталған қаражатты қолданғаны үшін ақы ретінде кәсіпорын пайыздарды, дивидендтерді, сыйақыларды төлейді. Осындай табыстардың қатысты деңгейін сипаттайтын көрсеткіш *капитал құны* деп атайды. Бұл көрсеткіш компания қызметінде жұмсаған капиталдың қайтарымдылық минимумын, оның рентабельділігін сипаттайды және орташа безбендерілген арифметикалық формуласымен есептеледі.

Көрсеткіштің экономикалық мәні мынада: егер рентабельділік деңгейі CC (осы жобаға қатысты капитал құны) көрсеткішінің мәнінен төмен болмаған жағдайында, кәсіпорын инвестициялық сипаттағы қандай да болмасын шешімдерді

қабылдай алады. Осы көрсеткішпен IRR көрсеткіші салыстырылады. Олардың байланысы:

егер $IRR > CC$, онда жобаны қабылдайды;

$IRR < CC$, жобадан бас тарту қажет;

$IRR = CC$, жоба пайдалы да, шығынды да емес.

Сонымен бірге, ішкі пайда нормасы мүмкін болатын дисконт нормасы ретінде қарастыруға да болады (NPV критерий бойынша жоба оң болса). IRR –ді нормативтік рентабельділікпен салыстыру негізінде шешім қабылданады; егер *ішкі пайда нормасының мәні жоғары болған сайын, сондай-ақ оның мәні таңдалған дисконт мөлшерлемесі арасындағы айырмашылық жоғары болған сайын, соғұрлым жоба тұрақтылыққа ие*. Бұл инвесторлардың шешім қабылдауындағы негізгі критерий саналады.

Есептеудің нақтылығы интервал ұзақтығына (i_1, i_2), кері пропорционал. Ал дисконттау коэффициенттері (i_1 және i_2) бір-біріне жақын болғанда ең ұтымды аппроксимацияға жетеді.

IRR мәнінің нақты есебі компьютер арқылы анықтауға мүмкін.

Аталған критерийдің *артықшылықтары* – объективтілік, инвестиция көлемінен тәуелсіздік, ақпараттылық. Сонымен қатар, әр түрлі тәуекел деңгейлері бар жобаларды салыстыру үшін қолайлы болып келеді (тәуекелі жоғары жобаларда жоғары ішкі пайда нормасы болуы тиіс). Бірақ критерийдің *кемшіліктері* де бар: «компьютерлік емес» есептеудің күрделілігі, болашақ ақша ағынын бағалаудың нақтылығына тәуелділігі, бірнеше түбірлік теңдеулер кезіндегі қолдану мүмкінсіздігі.

Пайдалылық тұрғысынан ішкі пайда нормасы әдісін қолдану қажеттілігі жоқ. Одан гөрі айырмашылықтарды анықтау үшін инвестицияларды талдау керек. Сондай-ақ, табыстылықты салыстыру мақсатында ішкі пайыз мөлшерлемесін есептік мөлшерлеменен салыстыруға болады. Егер табыстылықты салыстырылатын инвестициялар жиынтық сипатқа ие болса, онда рентабельділік әдісін қолданудың қажеттілігі жоқ.

Таза дисконтталған табысқа қарастырған ішкі пайда нормасының артықшылықтары – оның интерпретациялау мүмкіндігі болып табылады. Ол жұмсалған капиталға пайыздарды есептеумен сипатталады (жұмсалған капиталдың рентабельділігі).

Сонымен қатар, ішкі пайыздық мөлшерлемені критикалық пайыздық мөлшерлеме ретінде қарастыруға болады. Ол инвестициялық баламалардың абсолюттік пайдалылығын анықтауда қолданылады.

Жоба шығынсыз болумен қатар, дисконттау мөлшерлемесінің максималды мәнін анықтау негізінде аталған әдіс арқылы инвестицияны бағалау жүргізіледі.

NPV, *IRR* және *PI* критерийлері инвестициялық талдауда қолданылатын танымал көрсеткіштер. Олар бір-бірімен өзара байланыста. Бір жоба үшін келесідей математикалық қатынастарда анықтауға болады:

егер	$NPV > 0$	онда	$IRR > CC(r)$	$PI > 1$
	$NPV < 0$		$IRR < CC(r)$	$PI < 1$
	$NPV = 0$		$IRR = CC(r)$	$PI = 1$

Стандарттық емес жағдайларда *IRR* әдісін қолдану үшін әдістемелер бар. Солардың ішінен модификацияланған ішкі пайда норма (*M IRR*) әдісін жатқызуға болады.

14.4 Инвестициялардың дисконтталған өтеу мерзімі (*DPP*)

Инвестициялардың дисконтталған өтеу мерзімі (*DPP*) инвестициялардың статикалық өтеу мерзімінің кемшіліктерін жоя отырып, ақшаның уақыттағы құнын ескереді. Оның формуласы келесідей [27, 205 б]:

$$DPP = \min, \sum P_k \frac{1}{(1+r)^k} \geq I_0.$$

Дисконттау жағдайында өтеу мерзімі жоғарлайды, яғни $DPP > PP$ болады.

Дисконттаудың төменгі мөлшерлемесі жағдайында нәтижені жақсартарды. Ал дисконттау мөлшерлемесінің жоғарғы деңгейінде сипат алуы өтеу мерзімінің мөлшерін есептеуге өзгеріс береді. Басқаша айтқанда, PP критерийіне қолайлы жоба DPP критерийіне сай болмауы мүмкін.

Инвестициялық жобалардың шешімін бағалауда PP және DPP критерийлерін қолдану келесідей шарттардың болуын қажет етеді: а) егер өтеу сипат алса, онда жоба қабылданады; б) егер өтеу мерзімі нақты компания бекіткен шекті уақыттан аспаған жағдайда жоба қабылданады.

Өтеу мерзімін анықтау таза ағымдық құнды немесе ішкі рентабельділік нормасына қарағанда қосымша сипатқа ие. Сондай-ақ, осы көрсеткіштің кемшілігі – кейіннен түсетін ақша ағындарын ескермейді. Сондықтан да жобаның тартымдылығын анықтауға әсер ете алмайды.

Сонымен қатар, өтеу мерзімі NPV көрсеткішіне қарағанда аддитивтік ерекшелікке ие емес. Осы көрсеткішті есептеуде мұқият қарау қажет.

Өтеу мерзімі алғашқы инвестициялар көлемін және абсолютті жұмсаған көлемді ескермейді. Осыдан, аталған көрсеткішті алғашқы жұмсалған көлемді салыстырумен инвестицияларды талдау үшін қолдануы мүмкін.

Кейбір жағдайларда өтеу мерзімі инвестициялау бойынша шешуші орын болады. Атап айтқанда, егер инвестициялар жоғарғы тәуекелдікпен сипат алса, онда өтеу мерзімі қысқа болған сайын соғұрлым жоба тартымды болады. Сонымен бірге, компания басшылығы өтеу мерзіміне қатысты бірқатар лимит қоюы да мүмкін. Бұл өтімділік мәселесіне байланысты болады, яғни компания үшін инвестициялардың жылдам өтелуі бас міндет ретінде анықталады. PP және DPP критерийлері жобаның өтімділігі мен тәуекелділігі келесідей мағынаны білдіреді: өтеу мерзімі аз болған сайын, жобаның тәуекелділігі соғұрлым төмен; өтеу мерзімі ең төмен жоба өтімділігі соғұрлым жоғары. Аталған критерийлерді компания өтімділікті

жоғарлату кезінде қолданған қолайлы. Сондай-ақ тәуекелдіктің жоғарғы деңгейімен байланысты салаларға (ұялы байланыс, компьютерлік жүйе) инвестициялауда қызығушылық танытуы мүмкін.

Аталған әдіс инвестициялық жобаларды қаржыландыру нұсқаларын есептеуде де орын алды. *PP* және *DPP* критерийлері ұзақ мерзімді міндеттемелер есебінен қаржыландырылатын жобаларды есептеуде қолдылуы керек. Мұндай жағдайларда өтеу мерзімі қарыз қаражаттарын қолдану мерзімінен аз болуы тиіс.

Қорытындылай келе, таза ағымдық құн және ішкі рентабельділік норма әдістері инвестициялау туралы шешімдерді негіздеуге ықпал етеді. Бірақ, инвестицияны қабылдау не одан бас тарту үшін жеке көрсеткіштің мәні жеткілікті емес. Барлық критерийлерді және инвестициялық үдерістің барлық қатысушыларының қызығушылықтарын ескере отырып инвестициялау туралы шешім қабылдау қажет. Осы шешімде маңызды рөлді инвестицияны жүзеге асыру үшін тартылатын капиталдың құрылымы мен бөлінуі, сондай-ақ басқа факторлар есепке алады.

Бақылау сұрақтары

1. Инвестициялық жобалардың тиімділігін анықтау қажеттілігін ашыңыз.
2. Жоба тиімділігінің түрлеріне сипаттама беріңіз
3. Бағалаудың динамикалық әдістерінің ерекшелігін түсіндіріңіз
4. Таза дисконттық табыс есептелу барысын түсіндіріңіз
5. Рентабельділік индексі есептелу барысын ашыңыз
6. Ішкі пайда нормасы есептелу барысын ашыңыз
- 7.

Бақылау тапсырмалары

Тапсырма 1. Есеп шығару

Компания мұнай өндірумен айналысады. Ол бай кен орындары бар ауданда орналасқан бұрғылау ұңғымасын жалға алу үшін \$275,000 инвестициялауды жоспарлап отыр. Мұнай қоры шамамен 15 жылға жетеді. Негізгі белгісіздік - өндірістің физикалық көлемі қандай болатынын айқындау. Өндірудің әртүрлі көлемдері кезінде мүмкін болатын таза ақша ағындарының ауқымы анықталды, сондай-ақ өндірудің әрбір деңгейінің ықтималдығы шамамен белгіленді. 5% ықтималдығы - \$ 15000; 15% - \$35000; 40% -\$45000; 25% - \$50000; 15%-\$60000. Мұнай өндіру жобаның өмірлік циклінің бүкіл кезеңінде

бірдей деңгейде сақталады деп күтілуде, дегенмен ұңғыманың сарқылуы ертерек болады. Кәсіпорында ұзақ мерзімге сақталатын капиталдың келесі көздері бар: қысқа мерзімді несие - \$ 94000; ұзақ мерзімді несие -\$137000; жай акциялар-\$ 58000; бөлінбеген пайда - \$326000. Компания бұрғылау ұңғымасын жалға алуы керек пе, оған ерекше назар аудару керек пе?

ТАРАУ 15. БЕЛГІСІЗДІК ПЕН ТӘУЕКЕЛ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАНЫ БАҒАЛАУ

15.1. Жобалық тәуекелдердің жіктелімі

Инвестициялық жобаны жүзеге асыру кезіндегі қандай да бір оқиғаның болуы туралы ақпараттың нақсыздығы немесе толықсыздығы *белгісіздікті* білдіреді. Егер белгісіздік келең жағдаймен қосарлана жүргізілсе, онда бұл тәуекелге әкеледі. *Тәуекел* – инвестициялық жобаның қатысушылары үшін жағымсыз әсердің болу ықтималдылығы.

Тәуекелді талдаудың мәні келесідей. Болжамдардың сапасына қарамастан, болашақ әрқашан белгісіздік элементін орындайды. Мысалы, қаржылық талдау үшін қажет деректердің көп бөлігі (шығындар элементтері, бағалар, өнімді сату көлемі және т.б.) белгісіз. Болашақта болжамның нашар жағына да (пайданың төмендеуі), сондай-ақ жақсыға да өзгеруі мүмкін. Тәуекелді талдау нашарлау бағытында да, жақсарту бағытында да барлық өзгерістерді ескеруді ұсынады.

Тәуекел белігілерінің сан алуан түрлері бар.

Пайда болу көздеріне байланысты тәуекелдер *жүйелі* және *жүйесіз* түрлері бар.

Жүйелі тәуекелдер сыртқы факторлармен анықталады, сонымен қатар субъектіден тәуелсіз және көбінесе реттеуге бағынбайды (мысалға, ел тәуекелі, форс-мажорлық оқиғалар тәуекелі).

Ел тәуекелі кәсіпкерлік қызметін ұлттандыруымен тығыз байланысты. Ол сыртқы экономикалық қызмет қатысушылары үшін өзекті және елдің саяси-экономикалық тұрақтылығына тәуелді. Мұндай тәуекел экономикалық пен саяси тәуекелдерге жіктеледі.

Экономикалық тәуекел елдің экономикалық аясында жағымсыз ауқымды өзгерістердің болуынан туындайды. Экономикалық тәуекелді нақты елде қызмет жасау ықтияры бар шетел инвесторлары ескереді. Экономикалық тәуекелдің негізгі факторлары ретінде экономика масштабы, экономикалық өсудің

нақты қарқыны, салық салу мөлшерлемелері, инфляция деңгейі, сыртқы қарыз, төлем балансы, қайта қаржыландыру мөлшерлемесі, халықтың жан басына шаққандағы табысы және т.б.

Саяси тәуекел ел ішіндегі саяси жағдайларының өзгерісінің салдарымен байланысты (мысалға, мемлекеттің экономикалық саясатының айқынсыздығы мен жоспарсыздығы; саяси сілкіністер; заңнамадағы келеңсіз өзгерістердің болу мүмкіндігі; геосаяси тәуекелдер; әлеуметтік тәуекелдер және т.б.).

Аталған тәуекелдер бір-біріне корреляциялық болады және өзара байланысты ретінде (бірігей ел тәуекелі) қарастырылуы керек.

Форс-мажорлық жағдайлардың тәуекелі жобаның жүзеге асырылуына табиғи апаттардың (жер сілкінісі, су тасқыны, құрғақтық және с.с) әсер ету қаупін анықтайды.

Жүйесіз тәуекелдер нақты субъектіге байланысты, сондай-ақ оның жағдайымен, нақты ерекшелігімен анықталады. Мұндай тәуекелдерді басқару мүмкін және қажет. Мысалға.

Қаржыландыру тәуекелі – жобаны жүзеге асыру кезінде қажетті қаражаттардың жоқ болу тәуекелі, сонымен қатар несиелеу не тікелей қаржыландыру шарттарын өзгеру тәуекелі.

Техникалық тәуекел – жобалаудағы қателіктер, таңдалған технологиялардың тапшылығы, білікті жұмыс күшінің жеткіліксіздігі, жасалған жұмыс уақытын бұзу, шикізат, энергия бағаларының жоғарлауы салдарынан пайда болатын тәуекел.

Маркетингтік тәуекел – нарықты зерттеудің төменгі деңгейінің тәуекелі.

Өтімділік тәуекелі – баға бойынша шығынсыз активтерді жылдам сату мүмкіндігінің тәуекелі (инвестициялау объектісін сату қажеттілігінде пайда болады).

Жоғарыда қарастырылған тәуекелдер өзара байланысты. Сондықтан да бір тәуекелдің өзгерісі басқа тәуекелді өзгертеді және жобалық қызметтің нәтижесіне кері әсер етуі мүмкін. Осыған байланысты, тәуекелдерді есепке алу қажеттілігін және маңыздылығын ескерген жөн.

Инвестициялық жобаны талдау үдерісінде жіктелімдік белгілер зерттеудің мақсаты мен міндеттеріне сәйкес кеңейтілуі және нақтылануы мүмкін.

15.2. Жобалық тәуекелдерді есепке алу және тәуекелдерді басқару әдістері

Жобалық тәуекелдерді талдау ең алдымен тәуекелді анықтау мен тәуекел мөлшерін анықтаудан басталады. Осы мақсатта тәуекел оқиғаларының және олардың салдарының басталу ықтималдылығының сандық мәндері қолданылады. Олардың ішінен тәуекелді есепке алудың субъективтік және объективтік әдістері жиі қолданылады.

Субъективтік әдіс сараптамалық бағалауға негізделеді, яғни жобаны талдау және әр түрлі сапалы факторлардың әсерін есепке алу үдерісінде мамандардың тәжірибелерін қолдану мүмкіндігі. Жобаның құрушылары сараптамалық (сауалнамалық) қағаздар түріндегі критерийлер тізімін жасайды. Әрбір критерийге мамандарға хабарланбайтын сәйкесінше салмақтық коэффициенттер тағайындалады. Сөйтіп, әрбір критерий бойынша мамандарға салмағы белгісіз болып табылатын жауаптар нұсқалары құралады. Мамандар сараптама жүргізген кезде бағаланатын жоба туралы толық ақпаратпен иемденуі, қойылған сұрақтарды талдауы және жауаптың дұрыс нұсқасын көрсетуі керек. Кейіннен, сараптамалық қағаздар сәйкесінше өңделеді – әйгілі статистикалық (компьютерлік) пакеттер негізінде ақпаратты өңдеу және жүргізілген сараптама қорытындысы беріледі.

Объективтік әдіс жеке жағымсыз оқиғаның болу ықтималдылығын анықтауға негізделетін тәуекелдерді есепке алуды білдіреді. Ол өткен кезеңдегі тәуекел объектісінің қызметі туралы мәліметтерді статистикалық зерттеуге негізделеді. Тәуекелді сандық бағалау үшін *дисперсия*, *орта квадраттық ауытқу* көрсеткіштері пайдаланылады.

Мысалға, ықтималдылықты табысты және инвестицияның нақты сомасы бар инвестициялық жоба жүзеге асыруды қарастырайық (кесте 15.1) [31, 291 б].

Нақты жобамен байланысты қандай да бір инвестициялық шешім тұлғадан (шешім қабылдайтын) жобаны басқа жобалармен өзара байланысын және кәсіпорынның қызмет ету түрлерін ескертуді талап етеді.

Кесте 15.1

Инвестициялық жобаның табысты алу ықтималдылық мәндері

Нұсқаның №	Күтілетін табыс (Rm)	Ықтималдылық (pm)	Инвестициялар
1	10 000	0,1	12 000
2	12 000	0,2	12 000
3	14 000	0,4	12 000
4	16 000	0,2	12 000
5	18 000	0,1	12 000

Тәуекелдерді төмендету үшін қарсы бағытта сұраныс өзгеретін тауарлар мен қызметтер өндірісін жоспарлауды қалаған жөн. Алайда, диверсификация жүйесіз тәуекелді төмендетудің әдісі ретінде ғана сипат алады. Жүйелі тәуекел диверсификация арқылы қысқаруы мүмкін емес.

Күтілетін табыстың нақты нұсқасын және осы нұсқаға сай болатын тәуекел көлемін келесідей анықталынады.

1. *Математикалық тосу* көрсеткіші арқылы болашақтағы орташа күтілетін табыс мөлшері $E(R)$ анықталады:

$$E(R) = \sum Rm * pm$$

$$E(R) = 10000 \cdot 0,1 + 12000 \cdot 0,2 + 14000 \cdot 0,4 + 16000 \cdot 0,2 + 18000 \cdot 0,1 = 14000$$

2. Тәуекел көлемін анықтау үшін *дисперсия, орташа квадраттық ауытқу* көрсеткіштері қолданылады

$$\sigma^2 = \sum (Rm - E(R))^2 * pm$$

$$\sigma = 2191$$

Есептеулер көрсеткендей, тәуекел мөлшері – 2191 болғанда, 14000 сомасында табысты алу ықтималдылығы бар.

Жобалық тәуекелдерді төмендету мақсатында тәуекелдерді басқарудың келесідей әдістері қолданылады.

Ең алдымен, *әртараптандыру (диверсификация)* әдісін жатқызамыз. Диверсификация әдісі – бұл істі жүргізу нұсқаларын таңдау, өзара байланысты емес қызмет түрлерін бөлу.

Қатысушылар арасында *жобалық тәуекелді бөлу* тиімді әдіс болып табылады. Алайда, қатысушылар арасында бір тұлға жауапты етіп алған дұрыс. Ол нақты тәуекелді нақты және сапалы есептеу, бақылау мүмкіндігімен иемденуі керек. Мұндай бөлу жобаның қаржылық жоспарын және нақты құжаттарын жасауда рәсімделуі қажет.

Тәуекелді төмендетудің кең таралған әдісі ретінде тәуекелді *сақтандыру* танылады. Мұнда анықталған тәуекелдерді сақтандыру компаниясына беруді қарастырады. Инвестициялық жобаны тәуекелдерді төмендетуде қосымша ақпаратты алу маңызды болып табылады. Оның мақсаты – тиімсіз шешімді қабылдау ықтималдылығын төмендетуге мүмкіндік беретін жобаның бірқатар параметрлерін нақтылау, соңғы ақпараттың сенімділік пен дәйектілік деңгейін жоғарлату.

Қосымша ақпаратты алу әдісі басқа ұйымдардың (кәсіпорындар, ғылыми-зерттеу және жобалық ұйымдар, консалтингтік фирмалар) ақпаратын иемдену, қосымша сараптаманы жүргізуді қарастырады.

Күтілмеген шығыстарды жабуға *қаражаттарды резервтеу* инвестициялық жобаның тәуекелін төмендету әдістерінің бірі болып табылады. Шетелді тәжірибеде форс-мажорға қаражаттарды резервтеу есебінен жобаның құнын 7 ден 12%-ға дейін жоғарлатуы сипат алады. Қаражаттарды резервтеу жобаның құнын өзгертетін нақты тәуекелдер және шығыстар көлемі (жобаны жүзеге асыру кезіндегі бұзушылықтармен байланысты) арасындағы қатынасты бекітуді қарастырады.

Бақылау сұрақтары

1. Жобалық тәуекелдерді жіктелімін түсіндіріңіз.
2. Тәуекелді бағалауда қандай әдістер қолданылатынын анықтаныз
3. Тәуекел көлемі қалай есептелетінін түсіндіріңіз
4. Тәуекелдерді басқарудың әдістеріне баға беріңіз
5. Тәуекелді төмендетудің әдістерін талданыз

Бақылау тапсырмалары

Тапсырма 1. Есеп шығару

Инвестициялық жобаны іске асыру мерзімі 5 жылды құрайды, біржолғы инвестициялық шығындар - 1200 млн теңге, пайыздық мөлшерлеме – 10%, ақша ағынының шамасы жобаны іске асырудың әрбір жылы үшін тұрақты. Егер келесі деректер белгілі болса, инвестициялық жобаның тәуекелділігін бағалау қажет

Көрсеткіштер (млн. теңге)	Оқиғаның болу ықтималдығы, коэффициент				
	0,2	0,1	0,15	0,25	0,3
Жылдық сату	438,79	455,0	463,0	477,94	516,69
Өнімді өндіруге және өткізуге арналған жылдық шығындар	220,0	209,82	191,44	180,0	166,0
Амортизацияның жылдық көлемі	45,0	45,0	45,0	45,0	45,0

ТАРАУ 16. ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАНЫ НЕСИЕЛЕУ ПРОЦЕДУРАСЫ

16.1. Инвестициялық жобаны несиелеудің негіздері

Банк қызметінің негізі ретінде – бұл банктік ресурстарды қалыптастыру және оларды қысқа, ұзақ мерзімді несиелерді беру арқылы сенімді борышкерлер арасында бөлу болып табылады. Бұл үрдіс әр түрлі тәуекелдермен байланысты. Тиімді жұмыс үшін қандай несиелер, олардың қандай түрлері, несиелушыны және шарттарын анықтап алу қажет.

Қазақстандық коммерциялық банктердің несиелік саясатының негізгі құралдары, процедуралары мен несиелік қызметті атқару келесідей шараларды жүзеге асыру арқылы жүргізіледі [32, 436].:

1. Коммерциялық банктер өз несиелік қызметін банктік стратегиясына, несиелік саясатының бағыттарына және аймақтағы экономикалық жағдайларға байланысты ҚР-ның барлық аймақтарында және экономиканың барлық салаларында атқарады.

2. Несиелік операцияларын жүргізудің көздері ретінде банктік меншік қаражаттары, ішкі, сыртқы займ не депозит нарықтарындағы тартылған қаражаттар, сондай-ақ мемлекеттік бюджет пен халықаралық қаржылық институттардың қаражаттары болуы мүмкін.

3. Банктер инвестициялық жобаларды жүзеге асыру үшін берілген несиелер келесідей шарттармен жүргізіледі – коммерциялық, келісім-шарт негізінде мерзімділік, қайтарымдылық, ақылы, қамтамасыз етуі мен мақсаты бойынша қолдануы. Несиелік бару негізінде банктің несиелік саясатының барлық талаптарын қанағаттандыратын өтініштер сарапталады.

Коммерциялық банк инвестициялық жобаларды жүзеге асыруға келесі тұлғаларға несиелерді береді:

- заңды тұлғаларға – тұрақты бизнесі, жақсы қаржылық көрсеткіштері, менеджменті, өнім/қызметі, беделі, қаржылық пен несиелік тарихы бар компаниялар мен фирмалар;

- жеке тұлғаларға – 18 жастан төмен емес ҚР азаматтары, табысты бизнесті жүзеге асыратын, дамытатын кәсіпкерлер, қомақты депозит шотын ашуға мүмкіндігі бар жеке тұлғалар, ақшалай табыстың тұрақты деңгейі бар жеке тұлғалар.

Борышкер – Қазақстан Республикасының заңнамасына толығымен сәйкес келетін заңды тұлға; келісім бойынша құқықты иемдену мен міндеттемелерді орындау, сондай-ақ мемлекеттік органдар, үшінші тұлғалармен келісімді жасасуы мен орындауы керек; ол банкроттық, реабилитация, қайта ұйымдастыру, жою сатысында болмау және жауапты ретінде соттық мәселелерге тартылмаған болуы; бизнеске, активке, қаржылық жағдайға залал әкелуі мүмкін міндеттемелердің болмауы және банк алдында өз міндеттемелері бойынша жауап беру мүмкіндігінің болуы.

Егер кәсіпкер өз бизнесін тіркемесе (нарықта лицензиясыз, патентсіз қызметін жүргізген жағдайда) немесе патенттің мерзімі аяқталса, не қарыз алу бойынша соңғы есеп айырысу үшін патент мерзімі аз болған жағдайда, онда сарапшы қорытындысының резюмесінде несиелік тәуекел туралы ақпаратпен толықтыру керек. Сонымен қатар, жобаны қарастыру үшін борышкерден салық органдарында тіркелген жиынтық табысы туралы декларация талап етіледі.

Бір клиентке (не өзара байланысты клиенттер тобына) берілетін қарыздың максималды сомасы әрекет ететін заңнамаға, ҚР Ұлттық банктің пруденциалдық нормативтеріне, коммерциялық банктің несие саясатына сәйкес анықталады. Коммерциялық банк басқа банктермен біріге отырып, консорциумдық қарыз туралы Келісім-шарт негізінде ірі қарызды беруі мүмкін.

Ұсынылатын қарыздың минималды сомасы операцияндық шығындарды, қызмет көрсету шығындарын өтеуі және пайда әкелуі керек.

Қарызды өтеудің нақты мерзімі мен кезеңдері келесі жағдайлар ескеріледі – шығындарды өтеуі, борышкердің ақша ағыны, жобаны жүзеге асыру ерекшелігі; борышкермен келісе

отырып, Несие келесім-шартының құрамдас бөлігі болып табылатын төлем кестесі бекітіледі.

Мақсаттар бойынша бірқатар несиелер басыңқы дәрежеге ие. Олар: әрекет ететін бизнесті дамытуға, айналым капиталды толтыруға (өндіріске қажетті шикізатты, материалдарды, басқа да тауар-материалдық құндылықтарды сатып алу), овердрафт, тұтынуға берілген несиелер.

Ал, қарыздың кепілмен қамтамасыз түрлері арасында келесілер басыңқы орын алады: несие беретін коммерциялық банкте ашқан депозиттер; тұрғын үйлер, өндірістік, әкімшілік типтегі ғимараттар мен құрылыс; өнеркәсіптік кәсіпорындардың және/немесе олардың құрылымдық бірліктерінің өтімді өндірістік алаңдары, құрал-жабдықтары, транспорттық құралдары және т.б.

16.2. Несиені беру шарттары

Несие комитетінің мәжілісінде несие өтініші жөніндегі *қарызды беру туралы шешімді қабылдау* кезінде келесідей материалдар анықталынады [33, 93б]:

- жоба бойынша сараптамалық қорытынды;
- кепіл мiлiгiн бағалау жөніндегі құжат;
- заңдық қорытынды;
- кәсіпорын-кепілдеме берушінің қаржылық талдауы (егер қамсыздару жағынан кепілдеме берілсе).

Қазақстанда инвестициялық жобаға несиелеу теңге, АҚШ долларда қаржылық лизинг және тауар несиесі түрінде беріледі. Жобалық несиелер борышкерге ашық қарыздық шоты арқылы көбінесе қолма-қолсыз түрде беріледі. Несиелер бір уақытта немесе қарыз келісім-шарты бойынша кезең аралығында ұсынылуы мүмкін. Сондай-ақ, заңды тұлғалардың мердігерлері ұсынған тауар мен қызметі үшін төлем ақыға арналған ақша қаражат аударуы мүмкін.

Қарызды беру бойынша сыйақы мөлшерлемелерін Несие комитетімен бекітіледі. Ал, комитет Директорлар Кеңесі бекітетін минималды (базалық) мөлшерлемеге негізделеді. Әрбір нақты жағдайларда сыйақы

мөлшерлемесін таңдауда келесі ерекшеліктер есепке алынады: нақты борышкермен, жобамен, камсыздандырумен байланысты тәуекел деңгейі және т.б.; сондай-ақ, тәуекел деңгейі жоғары болған сайын, сыйақы мөлшерлемесі соғұрлым жоғары болады.

Негізгі қарыздың және сыйақының толық сомасы өтімді кепілмен қамтамасыз етілуі шарт.

Кепіл беруші ретінде борышкер немесе кепіл мүлкінің меншік иеленушісі болып табылатын үшінші тұлға бола алады. Кепіл мүлігі кепіл берушінің иемденуінде және қолдануында (ипотека) бола алады немесе банктің кепіліне беріледі. Екінші жағдайда қабылдау-беру Актісімен хатталады. Нарықтағы өзгерістерге байланысты кепіл мүлігі нақты нарықтық бағаны ескере отырып, қайта бағалауды талап етеді.

Кепіл мүлігі ауыртпалықтан бос болуы, сонымен қатар сәйкесінше құжаттармен дәлелденетін меншік, шаруашылық жүргізу, жылдам басқару бойынша құқықтар кепіл берушіде болуы керек.

Филиалдар үшін бекітілетін *несиелеудің негізгі шектеулеріне*:

- Бір борышкер үшін шектеу – бір борышкердің баланстан тыс берешегі және басқа да міндеттемелер (кепілдемелер, аккредитивтер, овердрафттар) қоса алғандағы, берешек жиынтығының максималды сомасы;
- Беру мерзімі бойынша шектеу;
- Несиелеудің валюта түрлері бойынша шектеу: KZT,USD,KZT/USD.

Кепіл мүлкін бағалауда кепіл бойынша экономикалық пен заң талаптары ескеріледі.

Экономикалық талаптар келісі жағдайларды қамтамасыз етеді: 1) өтімділікті ескере отырып, кепіл объектісін дұрыс таңдайды; 2) кепіл мүлкінің нақты нарықтық құнын бағалайды; 3) кепіл мүлкін сақталуын ұйымдастырады; 4) нарық жағдайы өзгеріске ұшыраған кезде кепілді қайта бағалайды; 5) 3 айдан жоғары мерзімге несиені пролонгациялау

немесе қайталамалы пролонгация кезінде кепілді қайта бағалайды.

Заң талаптары арқылы келесі жағдайлар атқарылады: 1) кепіл беруші мен кепіл алушының құқықтары, міндеттері дұрыс айқындалады және келісімде қарастырылады; 2) кепіл, оны тіркеудің тәртібі бойынша құқықтық құжаттар дұрыс, әрі толық түрде рәсімделеді.

Кепілді бағалауда қамсыздандырудың кейбір түрлерінің ерекшіліктері ескеріледі. Мысалға, айналымдағы тауарлар заңды тұлғалар тарапынан ғана алынады және бұл кепіл тек қосымша қамсыздандыру шарты ретінде сипат алады. Мұнда, негізгі капиталдың және сыйақының сомасын толығымен өтеу үшін басқа басты қамсыздандыру шарты ретінде танылады. Айналымдағы тауармен байланысты тәуекелдің бар болуынан банк тарапынан олардың жағдайы туралы ай сайынғы мониторинг жүргізіледі және сәйкесінше қоймалық анықтама қағазымен дәлелденеді.

Сонымен қатар, кепілдемелер және кепілдік тек қосымша қамтамасыз ету шарты ретінде ғана алынады. Олардың негізгі, басты қамтамасыз ету шарты қолданылуы, ерекше жағдайларда – Несие комитетінің шешімімен қабылдануы мүмкін. Бұл жағдайда міндетті түрде кепілгердің (кепілдік беруші) қаржылық жағдайы бағаланады. Кепілдеме хатында банктің бухгалтерлік есебіндегі сәйкесінше баланстан тыс шоттарда тіркелгені және есепке алынғаны туралы ақпарат беріледі.

Несие өтінішін қарастырудың нәтижесі бойынша Несие комитеті келесідей шешімдердің бірін қабылдайды:

1. Жоба жағымды баға алады. Жобаны сараптау нәтижесінде, оның өтеу қабілеттілігі анықталғанда және банктің Несие саясатына сәйкестігі болғанда қабылданады.
2. Жоба жағымсыз баға алады. Мұндай шешім банктің несие саясатының талаптарына сәйкес емес, кешіліктер болғанда және жобаның қаржылық жағдайы қабілетсіз болғанда қабылданады. Бұл жағдайда жоба ауытқыланады және кейіннен қарастырылмайды.
3. Жоба қосымша жасауды талап етеді. Бұл келесідей жағдайларда қолданылады – ұсынылған жоба бойынша

ақпараттың толықсыздығы, жоба бойынша кемшіліктердің болуы. Жоба қорытындымен бірге қайта қарастыруға қайтарылады.

16.3 Несиені беру және өтеу тәртібі

Жобалық несиені алу мен өтеу үдерісін ұйымдастыру бірқатар кезеңдерден тұрады. *Негізгі кезеңдері* [34, 1126]:

1. Клиенттің алдын ала біліктілігі.
2. Қарызды беру өтінішін қабылдау, клиент пен кепіл туралы ақпаратты жинау, тексеру.
3. Қарызды өтеудің ықтималдылығын бағалау.
4. Қарызды беру туралы шешімді қабылдау.
5. Қарызды беру туралы мәмілені орындау.
6. Қарызды қызмет көрсету.

Клиенттің алдын ала біліктілігі. Бұл кезеңде өткізіледі:

- клиентті қарызды алу үшін қажетті құжаттар пізімімен, оны рәсімдеу бойынша талаптармен таныстыру;
- қарызды және оны өтеу көздерін рәсімдеу бойынша клиенттің шығындарын (құжаттар жиынтығының құны, жобаны сараптау мен кепілді бағалау бойынша комиссиялық сыйақы, жобаны іске асыру аймағына сапарлық шығындар, кепілді тіркеуге және нотариалдық куәлікке алымдар, сақтандыру алымдары) нақтылау;
- сауалнама қағазын толтыру;
- клиентпен қарызды алудың негізгі шарттарымен келісу;
- қарыздың максималды мүмкін сомасын анықтау;
- қарызды алу және қарыз бойынша есеп айырысу процедурасын келісу;
- өтінішті қарастыру үшін қажетті құжаттар тізімін ұсыну, сонымен қатар банктің тарифіне сай төлемді төлеуі.

Клиенттің алдын ала біліктілігін жүргізуде несие қызметкері төмендегідей міндеттерді атқаруы шарт:

- 1) қарыз алушы және сұранатын қарыз туралы алғашқы ақпаратты алу;
- 2) клиент ниетінің шындығын анықтау;

- 3) қарыз алушыны банктің талаптарымен, шарттарымен, сондай-ақ қарызды алу, оны рәсімдеу мен өтеу жағдайымен таныстыру;
- 4) қолайлы қаржылық құралдарды және кестелерді ұсыну;
- 5) клиенттің төлем қабілеттілігін алдын ала бағалау;
- 6) қарыз алушыға жетімді несие сомасын анықтау.

Қарызды беру өтінішін қабылдау, клиент пен кепіл туралы ақпаратты жинау, тексеру. Бұл кезеңде келесідей шаралар өткізіледі:

- 1) қарызды беру өтініші жөнінде құжаттар жиынтығын қабылдау;
- 2) банк тарифіне сәйкес жобаны экономикалық сараптама жөніндегі комиссиялық сыйақыны және басқа да төлемдерді төлеу;
- 3) кепіл мүлкін бағалау үшін төлем тексеріледі;
- 4) алдын-ала клиентпен әңгімелесу нәтижесіндегі сауалнама парағына енгізілген ақпаратты оның нақты жағдайымен салыстырылады;
- 5) клиент Қазақстан Республикасының Ұлттық банкіндегі сенімсіз борышкерлер тізімі бойынша тексеріледі;
- 6) клиент басқа банкте және салық органдарында берешектің болуы не болмауы туралы ұсынған ақпарат қайта тексеріледі;
- 7) Қазақстан Республикасының Ұлттық банкіне ірі қарыз бойынша сұраныс жіберіледі.

Қарызды өтеудің ықтималдылығын бағалау клиенттің қаржылық қызметін талдау, оның төлем қабілеттілігін анықтау негізінде жүргізіледі. Сонымен қатар, келесідей шаралар жүзеге асырылады:

1. Борышкердің несие қабілеттілігін бағалау және жоба бойынша сараптамалық қорытындыны дайындау.
2. Қамсыздандырудың өтімділігін және қолайлығын бағалау; кепіл мүлігінің жағдайы мен сақталу шарттарын, оның бағасының нақтылығын және негізгі капиталды, несие бойынша пайызды өтеу үшін жеткіліктілігін тексеру.

3. Кепіл мүлігі бойынша қарыз алушының (кепіл берушінің, кепілдеме берушінің, кепілгер) құрылтайшы құжаттары бойынша заңдық қорытындыны дайындау;
4. Қарыз алушының несие тарихын, оның міндеттемелерді орындау жағдайы, салық, коммуналдық және басқа да міндетті төлемдер бойынша уақытында есеп айырысуын талдау; сөйтіп, оның беделі және болашақтағы қарызды өтеуге қатынасы жөнінде қорытынды жасалады.
5. Компенсациялану факторларын бағалау (табыс көздерінің, өтімді активтерінің болуы, меншік қаражаттарын басқаруы бойынша үлесі, бизнестің тұрақтылығы, ірі көлемдегі ақша ағындары және т.б.).
6. Несие комитетіне материалдарды және ұсыныстарды дайындау.

Қарызды өтеу ықтималдылығын бағалауда өтініш берушінің несие қабілеттілігіне сенімді болуы қажет. Осы мақсатта негізгі капитал мен сыйақы бойынша берешекті өтеудің алғашқы, екінші көздері, мүмкін болатын қосымша көздер талданады. Мұндай жағдайда берешектің негізгі көздерінің (ақша ағындарының) жеткіліктілігін анықтап алу керек.

Жобаның сараптамасы (экономикалық пен заңдық) бекітілген әдістемеге сәйкес жүзеге асырылады. Жобаны қарастыру нәтижесі бекітілген типтік құрылымға сай сараптамалық қорытындысымен рәсімделеді.

Қарызды беру жөніндегі шешім қаржыландыратын жобаның артықшылықтарына, шаруашылық субъектінің негізгі капиталды, сыйақыны өтеу үшін жеткілікті тұрақты ақша ағынына негізделеді.

Қарызды беру туралы мәмілені жасасу. Оң шешімді қабылдау туралы сәйкесінше уәкілетті органнан көшірме қағазын алғаннан кейін және қажетті құжаттар тізімі жиналған жағдайда несие мәмілесін жасау бойынша жұмыс жүргізіледі. Ол келесі кезеңдерден тұрады:

1. Қарыз келісім-шартын бекітіліген тәртіппен хаттау;
2. Кепіл келісім шартын хаттау мен қол қою, мемлекеттік тіркеу, нотариалдық куәлік (кейбір жағдайларда);

3. Кепіл пәні, борышкердің өмірі мен еңбекке қабілеттілігі жөніндегі сақтандыру келісім-шартының жасасуы (кейбір жағдайларда).

Банк пен борышкер арасындағы өзара қатынастар келісім-шарт негізінде құрылады, яғни қарыздарды беру бойынша барлық мәмілелер келісім-шарттарымен рәсімделеді.

Қарыз келісім-шарты борышкердің қарыз шотынан ақшаны есептен шығару күнінен бастап күшіне енеді және тараптар бойынша толығымен міндеттемелерді орындау кезіне дейін әрекет етеді. Қарыз келісім-шартында қарыздарды беру тәртібі, негізгі капиталды, сыйақыны өтеу мерзімі мен тәртібі қарастырылады.

Бақылау сұрақтары

1. Несие беру туралы шешім қабылдауға қажетті негізгі құжаттарды тізімдеңіз
2. Қарыз алушы банктік несие арқылы қандай артықшылықтарға ие болатынын түсіндіріңіз
3. Қазіргі тәжірибеде қолданылатын банктік несиелеудің негізгі түрлерін атаңыз
4. Несие беру кезінде қарыз алушыға қойылатын негізгі талаптарды түсіндіріңіз

Бақылау тапсырмалары

Тапсырма 1. Есеп шығару

1. Банкте жылдық 15%-бен күрделі пайыздық мөлшерлеме бойынша 1,5 млн.теңге сомасына депозиттер орналастыруға болады. Бұл ақшаны бес жылдан кейін екі есе көбейту шартымен жобаға инвестициялау ұсынылады. Бұл ұсынысты қабылдау керек пе?
2. Егер алынған несие 30 000 теңге болса, қайтару сомасын табыңыз. Өтеу мерзімі -1 жыл 6 ай. Келісім-шартта жылдық 20% мөлшеріндегі күрделі пайыздық мөлшерлеме қарастырылған. Пайыздарды есептеу тоқсан сайын жүргізіледі.
3. Банк қарапайым пайыздық мөлшерлеме бойынша жылдық 15% төлейді. Әрбір жыл сайын 3 жыл ішінде 1 млн. теңгеден алу үшін бастапқы салым қандай болуы тиіс?

«Инвестициялық жобаның бизнес-жоспарын жасау» тақырыбы бойынша семестрлік жұмысты орындаудың ӘДІСТЕМЕЛІК НҰСҚАСЫ

Әдістемелік нұсқада жаңадан құрылатын кәсіпорынның бизнес-жоспарының құрылымы мен тәртібі қарастырылады.

Кіріспе

Өрекет ететін және дамитын кәсіпорынға инвестицияларды (соның ішінде шетелдік) тарту маңызды мәселе болып табылады. Инвестициялары қажет жобаларды негіздеу мен дәйектілеу қажет. Осы үшін бизнес-жоспар жасалады.

Нарықтық экономикада бизнес-жоспар кәсіпкерліктің барлық аяларында қолданылатын жұмыс құралы болып табылады. Бизнес-жоспар кәсіпорынның қызмет етуін сипаттайды, жетекшілердің өз мақсаты мен міндеттерін жету жолдары қарастырылады. Дұрыс құрылған бизнес-жоспар кәсіпорынға өсуге, нарықта жаңа позицияларды жаулап алуға және дамытудың болашақтағы жоспарын құруға көмектеседі.

Бизнес-жоспар тұрақты құжат; ол жүйелі түрде жаңартылады, оған фирма ішінде немесе кәсіпорын қызмет ететін нарықта өзгерістердің пайда болуымен байланысты толықтырулар мен өзгертулер енгізіледі.

САБАҚТЫҚ БИЗНЕС-ЖОСПАРҒА ТАЛАПТАР

Бизнес жоспар реферат форматында жасалады. Құжаттың көлемі – 10-12 бет. Бизнес-жоспарды жұмысты тапсыру уақытында ғана дайындамай, ал семинарлық сабақтарды өткізу уақытына сәйкес, бөліктеп жасағанда жеңіл болады. Сонда ғана, аяғында Сізге ақпаратты бір жүйеге келтіруді ғана талап етіледі.

Өрбір бизнес-жоспар титулдық беттен тұрады. Онда фирманың атауы, бизнес-жоспарды құру мақсаты, кәсіпорынның мекен-жайы, телефондары көрсетіледі. Сондай-ақ жобаның авторларын көрсету қажет.

Жоспарды құру кезінде статистикалық ақпаратты қолдану керек және оны алған көздердің немесе мамандардың көзқарастарына сілтеме жасау қажет. Кестелер, суреттер қолданылады.

Материалды дұрыс құрылымға келтіру және қызығушылық танытатын ақпараттың ізделуін жеңілдету үшін бизнес-жоспардың мазмұны болуы тиіс. Төменде бизнес-жоспардың мысалдық құрылымы келтіріледі.

Бизнес жоспардың макеті:

1. Титулдық бет (кәсіпорын атауы, жетекшінің аты-жөні, мекен-жайы, телефон, факс нөмірлері).
2. Жалпы бөлім (резюме);
3. Кәсіпкерлік объектісінің сипаттамасы;
4. Саланы сипаттау;
5. Нарықты талдау;
6. Ұйымдастырушылық жоспар;
7. Инвестициялық жоспар;
8. Өндірістік жоспар;
9. Маркетингтік жоспар;
10. Қаржылық жоспар;
11. Тәуекелдерді талдау;
12. Қорытындылар;
13. Қосымшалар.

Ұсынылатын бизнес жоспарды қорғау қажет. Бұл бизнес жоспарлаудың қазіргі әдістерінің нысаны.

БИЗНЕС-ЖОСПАР БӨЛІМІНІҢ МАЗМҰНЫ

Жалпы бөлім (резюме)

Бұл бөлімнің мақсаты – іскерлік ұсынысқа сипаттама беру. Сіздің міндетіңіз өз жобаңызға серіктестің көңілін аудару және оны ынталандыру. Бизнес-жоспардың бұл бөлімінде жобаны іске асыру мүмкіндігі қысқаша да, сенуге болатындай көрсетіледі. Ол кәсіпорын, мамандар, өнім, нарықтағы және саладағы жағдай туралы, қаржылық көрсеткіштер, инвестицияға

қажеттілік, болжамдалатын табыстар, рентабельділік, өтеу мерзімі көрсетіледі.

Түйіндемеде бизнес үшін қандай мүмкіндіктер бар екенін, оның тартымдылығы, бизнес басшысы кім болатыны, оның артықшылықтары, жаңа фирма нарыққа қалай енетіні нақты көрсетіледі.

Түйіндеме (резюме) бизнес-жоспардың дайын бөліктері негізінде жасалады. Сондықтан да, ол жұмыстың аяғында дайындалады. Мұнда кәсіпорынның соңғы 3 жылдың қаржылық жағдайы және істі жүргізуі сипатталады.

Кәсіпкерлік объектінің сипаттамасы

Кәсіпкерлік объектісі – жаңа құрылған кәсіпорын, фирма немесе қызмет ететін кәсіпорын немесе жаңа өнімді, қызметті, техникалық шешімді жасау.

Кәсіпкерлік объектісі ретінде әрекет ететін кәсіпорынды сипаттаған жағдайда, онда оның құрылу тарихы, ағымдық жай-күйі, даму мақсаттары, ұйымдастырушылық құрылымы, құрылтайшылар, персоналдар, кәсіпорын жетістіктері, кәсіпорынның нарықтағы орны, негізгі клиенттері мен серіктестіктері туралы ақпарат беріледі.

Бұл бөлімде келесідей сұрақтар қарастыру керек:

1. Компанияның тарихы: қалай қаланды, оның бүгінгі күнгі жетістіктері, осы жетістіктерде жетекшінің рөлі, қаржы туралы негізгі ақпарат (сату көлемі, табыстар, активтер), бүгінгі күні компанияның заңды мәртебесі, компанияның бас офисінің мекен-жайы, компанияның меншік иеленушілері, компания қызметкерлерімен жасалатын келісімдер түрлері.

2. Ағымдық қызметі: ұсынылатын тауарлар (қызмет) тізімі; басқалардан компанияның ерекшелігі, оның артықшылықтары, қызметкерлер саны.

3. Істі жүргізу стратегиясы: нарықтың мүмкіндігіне компанияның бағытталығы, жақын болашақта компанияның мақсаттары, оларды жетудің нақты болашағы. Мұнда істі жүргізу ерекшелігі сипатталады. Әрбір коммерциялық компанияның соңғы мақсаты максималды пайда алу болып табылады. Оның жүзеге асырылуына тактикалық пен

стратегиялық тәртіпті анықтау мен іске асыру арқылы жүргізіледі.

Бизнестің мақсаты ретіндегі «бизнестің өтініштері» қарастырылуы мүмкін:

- жұмсалған капиталдан 40% пайда қамтамасыз етіледі;
- үш жылда істі ұлғайту.

Жаңа кәсіпорынның ерекшелігі, өндіруші мен тұтынушылардың экономикалық артықшылықтары (қосымша қызмет, өнімнің өзіндік құнын төмендету) көрсетіледі. Кәсіпорынның нарыққа шығу жолдары және даму болашағы қарастырылады. Тұтынушылардың негізгі тобын анықтап, олардың жаңа өткізу нарығына шығу мүмкіндігі, шығарылатын тауарлар мен қызметтер номенклатурасы бағаланады.

Саланы сипаттау

Бөлім келесідей екі міндеттерді шешеді:

- саланың жағдайы және даму үрдісі зерттеледі;
- бәсекені ескергенде өндіріс көлемін болжау және кәсіпорынның өнімі мен қызметін өткізу үшін ақпаратты алу.

Мұнда фирманың қызмет ететін немесе қызмет етуді жоспарлайтын саланың қазіргі жай-күйі мен дамуы анықталады.

Фирманың орналасу сипаттамасын беру қажет. Осы үшін аймақта кеңінен таратылған бизнестің түрлері сипатталады. Орналасу жерін таңдауы негізделеді. Бизнестің инфрақұрылымының сипатына мән беріледі.

Мұнда бизнестің ұйымдастырушылық-құқықтық нысандары сипатталады және негізделеді. Ұйымдастырушылық нысан нақты көрсетіледі:

- а) жеке меншік;
- б) кооператив;
- в) мемлекеттік меншік;
- г) біріккен кәсіпорын.

Нарықты талдау

Бұл ең күрделі де, ең маңызды бөлімдердің бірі. Бизнес-жоспардың басқа бөлімдері нарықтық бағалауға негізделген және талап ететін инвестициялар көлемін анықтауға мүмкіндік

береді. Ал, бұл бөлім жалпы ақпаратты өңдеуді талап етеді және оны басқа бөлемдерге қарағанда ертерек жасаған жөн.

Нарықты зерттеу мен талдау өнімнің немесе қызметтің нақты тұтынушыларын анықтауға бағытталады. Тұтынушылардың сатып алу кезіндегі басыңқы бағыттарға жетекшілік етуі ескеріледі: сапа, баға, жеткізілім уақыты мен беріктілігі, сервистік қызмет көрсету. Жауап беруге қажетті сұрақтар келтірілген:

1. Фирма қандау тауарлар (қызметтер) ұсынады?
2. Аталған тауарлар, қызметтер қандай қажеттіліктерді қанағаттандырады?
3. Аталған тауарлар, қызметтерге сұраныстың өзгерістілігі?
4. Сатылатын тауарлар (қызметтер) бағасы қандай?
5. Олардың өндірісіне шығындар қандай?
6. Әрбір тауардың (қызмет) бірлігіне қандай пайда әкеледі?
7. Қандай нарықтарды олар сатылады және қалай?
8. Олардың негізгі артықшылықтары? Кемшіліктері?
9. Фирма тауарының (қызмет) сұранысына не әсер етеді?
10. Сатып алушылар қажеттілігінің болашақтағы өзгерісі? Бұл өзгерістерге қалай әсер етеді?
11. Жаңа тауарларға (қызметтерге) нарықтың реакциясы қандай?

Осы сұрақтарға жауап бергеннен кейін келесілерге баға беріледі:

- нарықтың нақты сиымдылығы.
 - сатудың әлеуетті нақты көлемі.
 - сатудың нақты көлемі.
12. Ұқсас тауарлардың негізгі өндірушілері.
 13. Олардың жағдайы а) сату объектісі; б) табысы; в) жаңа үлгілерді ендіруі; г) техникалық қызмет көрсетуі (егер машина немесе құралдар болса); д) өз бұйымдарының жарнамасына қаншалықты көңіл аударуы және жұмсалған қаражаты;
 14. Бәсекелестер өнімінің сипаты: а) негізгі сипаттамасы; б) сапа деңгейі; в) дизайн; г) сатып алушылар пікірі.
 15. Бәсекелестердің өніміне баға деңгейі қандай. Олардың баға саясаты.

Бәсекелес фирмалардың артықшылықтары мен кемшіліктері көрсетіледі, әрбір бәсекелестің нарықтағы аясы анықталады. Олардың ең жоғарғы және ең төменгі бағаларын, өнімі сапа жағынан ең жоғарыларды анықтау қажет. Өз өнімнің (қызметтің) өткізу бағасын және оның өндірісіне кететін шығындарды бағалау керек.

Ұйымдастырушылық жоспар

Ұйымдастырушылық жоспар фирманың ұйымдастырушылық құрылымын таңдау және фирма басқару командасын сипаттауды қарастырады. Ол жаңа кәсіпорынды құру кезінде жасалады. Жоспар инвестициялық жобаны басқарудың тұжырымдамасы мен құрылымын қарастырады. Бұл жоспардың құрылымында кәсіпорын қызметінің құқықтық негіздері бар: тіркеу туралы мәлімет, құрылтай құжаттары, меншік нысаны, заңнамалық шектеулер, салық салу ерекшеліктері, патенттік қорғау туралы мәлімет.

Фирманың ұйымдастырушылық құрылымы бизнесті басқару сәттілігінің негізі болып табылады. Фирма басқаруының құрылымы және басқару бойынша міндеттерді бөлу осы бөлімде қарастырылады. Компанияның ұйымдастырушылық кестесі келтіріледі. Нақты бизнес-жобада лауазымды иемденетін нақты адамдар көрсетіледі. Сіз ойдан шығарылған фамилияларды көрсете аласыз. Сонымен қатар, бөлімде жаңа іс кіммен ұйымдастырылатыны көрсетіледі. Мұнда біліктілік талаптарға сай екендігі анықталады:

- а) сәтті істі жүргізу үшін қандай мамандар керек (қандай кәсібі, білімі, тәжірибесі) және қандай жалақысымен;
- б) мамандар жұмысқа қандай шарттарға алынады (тұрақты жұмысшы, ізденушілер (сыртқы сарапшылар));
- в) осы кәсіпте мамандарды табу үшін қандай ұйымдардың қызметін пайдалану мүмкіндігі;
- г) қызметкерлердің биографиялық мәліметтерін (білімі, біліктілігі, алдыңғы тәжірибесі, кәсіпорын үшін пайдалылығы) қарастыру.

Осы бөлімде жетекші мамандардың жалақысы және оларды ынталандыру сұрақтары қамтылады.

Фирманың бас жетекшілері. Бөлімде жетекшілердің және жобаны іске асыратын жауапты мамандардың сипаттамалары (жасы, білімі, қызмет ету тізімі, біліктілігі) беріледі. Сонымен қатар, штаттық кесте беріледі. Онда бизнестің ұлғаюы жағдайында қызметкерлер санын жоғарлату мүмкіндігі қарастырылады.

Егер фирма акционерлік қоғам немесе серіктестік түрінде жоспарласа, онда жетекшіде қанша акциялар немесе іске меншік капиталының қосқан үлесі қаралады. Басқа инвесторлар және олардың үлесі қарастырылады.

Өрекет ететін кәсіпорын үшін және кәсіпкерліктің басқа объектілері үшін осы бөлімде «персонал мен басқару» бөлімі жасалуы мүмкін.

Фирма персоналы. Персоналды басқару – күрделі мәселе, ол фирманың бәсеке қабілеттілігін қамсыздандыруда маңызды орын алады.

Инвестициялық жоспар

Инвестициялық жоспар жобаның инвестициялық қажеттіліктерін және оны қаржыландыру көздерін сипаттайды. Бизнес идеяны жүзеге асыруға қажетті қаражаттар құрамы (айналым, негізгі қорлар) және көлемін анықтау керек. Кейіннен, қайдан ақша алу бойынша сұраққа жауап іздеу тиіс. Сөйтіп, негізгі қорларды сатып алуға арналған жиналған қаражаттардың қайтарымдылығын талдау қажет.

Дайындық жұмыстары ескеріледі: ұйымдастырушылық кезең, құрылыс-монтаждық жұмыстар және құрал-жабдықты сатып алу, ғылыми зерттеулер жұмыстарын жүргізу, өнімнің техникалық құжаттарын жасау, тәжірибелік үлгілерді жасау мен сынау, техникалық құжаттамаларды дайындау және с.с.

Сондай-ақ өнімді өткізу нарығын қалыптастыру, мердігерлерді табу, шикізат, материалдарды, кешендік бұйымдарды сатып алу мен жеткізу бойынша келісімге келу бойынша жұмыстарды жасау жоспарланады. Сондықтан да инвестициялық жоспарда қарастырылады:

- жеткізушілерін көрсете отырып, шикізатқа, материалдарға, топтама бұйымдарға кеткен шығындар;

- құнын және жеткізілім уақытын көрсете отырып, қосымша құралға шығындар;
- өндірістік жайға, жер учаскілеріне мүмкін болатын қажеттіліктерге шығындар;
- қоршаған ортаны сақтауға, өмір қауіпсіздігін қамтамасыз етуге шығындар;
- инвестиция алдындағы кезеңдерге шығындар;
- нақты көрсеткіштер мен капитады тарту шарттары.

Қорытынды көрсеткіштерді кесте түрінде көрсеткен дұрыс.

Инвестициялық жоспарды үш бөлікке бөлген жөн.

1. Жобаның инвестициялық қажеттіліктерін анықтау.
2. Қаржыландырудың көздерін таңдау мен іздеу.
3. Тартылған капиталдың құнын анықтау.

Өндірістік жоспар

Өндірістік жоспар нарықты зерттеу, талдау нәтижелерін кәсіпорынның өндірістік мүмкіншіліктермен сәйкестендіру негізінде жасалады.

Басты міндеті – нақты серіктестерге қажетті тауар көлемінің өндірісін және қарастырылған мерзімнің дәлдігін дәлелдеу.

Сату көлемі туралы ақпарат кестеге енгізіледі. Егер өнім бірнеше және бірқатар нарықтарда сатылса, онда біріншіден барлық нарықтар үшін әрбір өнім есептеледі, ал кейіннен жалпы сатылым көлемі анықталады.

Қажетті өндірістік қуаттылықтан басқа, өндірістік жоспарда шикізатқа, материалдарға, топтама қажеттілігі болжамдалады. Сол үшін қандай шарттармен кімнен және қайдан алу сұрақтарын шешу керек.

Номенклатура бөліміндегі өнімнің өндіріс көлемі келесідей кезеңдерге болжамдалады: бірінші жыл – әрбір тоқсан (ай) сайын, екінші жыл – әрбір жарты жыл сайын, кейінгі жылдар – жалпы жыл бойынша. Құндық сипатындағы өнімнің өткізу көлемі – өндірістің басталуынан қаражаттардың түсуіне дейін (өнімді өткізуден түскен) кезең аралығын ескеретін өндірістік бағдарлама негізінде болжамдалады.

Маркетингтік жоспар

Бөлім толығымен ашылған, пайдалы және сендіре болуы керек. Маркетингке қатысты бөлім бизнес-жоспардың негізгі бөлімдерінің бірі болып саналады. Себебі онда жоспарланатын бизнес және оны жүргізу әдістері сипатталады.

Кәсіпкер тек тұжырымдаманы анықтап қана қоймай, сондай-ақ инвестиция үшін тартымды мүмкіншілік ретінде бизнесті сатуға әкелетін маркетингтік жоспар дайындау керек.

Сол үшін тауарлық, бағалық, өткізу стратегиялары және сервистік қызмет көрсету стратегиялары бар маркетинг кешені жасалады.

Тауарды тарату кестесі. Тауарлық стратегия іс-әрекеттер бағдарламасын қарастырады. Ол арқылы коммерциялық тұрғыдан алғанда, тауар ассортиментін тиімді қалыптастыруын, қолда бар ресурстардың нарықтық жағдайларға бейімделуін қамтамасыз етеді.

Баға белгілеу. Бағалық стратегия өндірістің шығындарына, өнімнің сұранысына және бәсекелестердің бағаларына негізделеді.

Жарнама. Өткізу стратегиясы жарнамалық қызметті қарастыруы мүмкін; делдал, дилер, агент арқылы коммерциялық байланыстарды құру мен реттеу; жәрмеңкелерді, көрмелерді ұйымдастыру мен қатысу; нақты тұтынушылар үшін арнайы өнімдерді жариялау.

Сервистік қызмет көрсету бойынша стратегия сату алдында және сатудан кейінгі қызмет көрсетуді қарастырады. Сату алдындағы қызмет көрсету ұсынылатын өнімнің сапалық параметрлерін жетілдіру мақсатында тұтынушылар талаптарын талдауға бағытталған. Сатудан кейінгі қызмет көрсету кепілдемелік пен кепілдемеден кейінгі қызмет көрсету бойынша жұмыстар кешенін қарастырады.

Қаржылық жоспар

Қаржылық жоспар жобалық шешімдердің тиімділігін анықтау мақсатында жасалады. Қаржылық қызмет қаржылық есептеме құжаттарында көрініс табады. Олар –

– актив пен пассивтің болжамдалатын балансы;

- пайда мен шығындар туралы есеп;
- ақшалай шығындар мен түсімдер балансы;
- шығынсыздықты талдау;
- жобаның табыстылығы мен өтеу мерзімі.

Бөлімнің мақсаты – барлық жұмыстардың қорытындыларын тұжырымдау және оны құндық сипатқа келтіру. Қаржылық қызметті басқару фирманың коммерциялық пен өндірістік басқарумен байланысты.

Фирма қызметінің нәтижелерін сипаттайтын маңызды бөлік ретінде *жобаның шығынсыздық нүктесін* анықтау болып табылады.

Егер нақты тауардың сұранысы шығынсыздықты қамтамасыз ететін тауар көлемінен төмен болса, онда өндіріс өзін-өзі өтей алмайды дегенді білдіреді.

Қаржылық жоспардың негізгі сұрақтардың бірі – *жобаның табыстылығы мен өтеу мерзімі*. Өтеу мерзімі – жобаны жүзеге асырудан бастап жұмсалған инвестициялық шығындардан жинақталған таза пайда мен амортизациялық аударымдар соммалары асып кеткенге дейінгі кезең.

Тәуекелдерді талдау

Бұл бөлімде ең бастысы – бизнес-жоспар авторларының кәсіпкерлік қызметіндегі тәуекелдер түрлері мен көздерін анықтау болып табылады. Бөлім екі құрылымнан тұрады:

Бірінші құрылымда бизнес-жоспар бойынша тәуекелдердің барлық түрлері айқындалады: өрт пен жер сілкінісі, ереуілдер және ұлтаралық қақтығыстар, салықтық реттеудің өзгерісі мен валюталық бағамдардың тұрақсыздығы. Сондай-ақ, тәуекелдер көздері және олардың пайда болу кезеңі анықталады.

Екінші құрылымда тәуекелдерді және залалдарды төмендету сұрағы шешіледі. Шешім екі элементтен тұрады:

1. Тәуекелдерді алдын алу бойынша ұйымдастырушылық шаралары көрсетіледі, осы тәуекелдерді және залалдарды қысқарту жөнінде шаралар жасалады.

2. Тәуекелдерден сақтану бағдарламасы жүргізіледі.

Коммерциялық сақтандырудың қазіргі жүйесін құру кезінде бизнес-жоспарда сақтандыру полистерінің түрлері (мүлікті

сатып алудан бастап валюталық бағамдардың өзгерісіне сақтануға болады) және оны сатып алудың жоспарланған сомасы көрсетіледі.

Қорытынды

Бөлімде жобаны жүзеге асыру мүмкіндігі туралы қорытынды беріледі. Сондай-ақ келесідей сұрақтарға жауап беру керек:

1. Аталған жобаны іске асыруға қаншалықты қаражатты талап етеді.
2. Қаржылық ресурстардың көздері мен оларды алу нысандары.
3. Бұл мәліметтер кесте түрінде топтасуы мүмкін.
4. Жұмсалған қаражаттың толық қайтарылу және инвестордың табыс алу мерзімі.

Бизнес-жоспардың аяғында инвесторларға ұсынылған жобаның күшті жақтарын сипаттайтын жобаның жалпы негіздері келтіріледі.

Қосымшалар

Бөлімде бизнес-жоспардың құрылымындағы ақпаратты дәлелдеу, растау және суреттеу үшін мәліметтер жиынтығы, құжаттар, кестелер, сызбалар және графиктер қарастырылады. Сонымен қатар, мұнда басқару персоналының биографиясы, нарықты зерттеу қорытындылары, аудиторлық қорытындылар, өнім үлгілерінің суреттері, өндірістік алаңдардың жоспарлары, келісім-шарттар, кепілдімелік хаттар және т.б. жатқызылады.

ТЕСТТІК СҰРАҚТАРЫ

1.Қандай жағдайларда жоба тиімді де емес, тиімсіз де емес:

- 1) табыстылық индексі = 1; өтеу индексі = 1
- 2) табыстылық индексі < 1; өтеу индексі > 1
- 3) табыстылық индексі = 1; өтеу индексі > 1
- 4) табыстылық индексі < 1; өтеу индексі < 1
- 5) барлық жауаптар дұрыс

2.Инвестицияның тиімділігін бағалау әдістеріне жатқызылмайды:

- 1) жобаның шығынсыздық нүктесі
- 2) жобаның өтеу мерзімі
- 3) жобаның табыстылық индексі
- 4) табыстылықтың ішкі нормасы
- 5) таза дисконтталған құн

3.Ірі халықаралық ұйымдардың қарыздарын тарту тікелей инвестицияларға қарағанда барлық жағдайда тиімді емес. Себебі

—

- 1) елдің сыртқы мемлекеттік борышына әсер етеді
- 2) алынған қарыз бойынша жоғарғы пайыздар төленеді
- 3) қарыз бойынша борыштың үлкен сомасы
- 4) дұрыс жауап жоқ
- 5) барлық жауаптар дұрыс

4.«Уақыттағы ақша құны» түсінігі нені білдіреді?

- 1) бүгін ақша ертеңгі ақшаға қарағанда құны жоғары
- 2) ақшаның қазіргі құны
- 3) бүгінгі ақшалар ертеңгіге жұмыс істеу керек
- 4) ақшаның болашақтағы құны
- 5) ақша салудың тәуекелділігі

5.Қаржылық инвестициялар - бұл

- 1) несиелерді, қарыздарды беру; бағалы қағаздарға қаражат жұмсау

- 2) бағалы қағаздарға қаражат жұмсау
- 3) материалдық емес активтерге инвестициялар
- 4) материалдық активтерге инвестициялар
- 5) инновациялық жобаларға инвестициялар

6. Инвестицияны қаржыландырудың көзі ретіндегі портфельдік инвестициялаудың артықшылықтары

- 1) барлық жауаптар дұрыс
- 2) акцияның алғашқы шығарылымы жарғылық капиталдың қалыптасуына мүмкіндік береді
- 3) екінші шығарылым жарғылық қордың жоғарлануына және кәсіпорындардың қаржылық мүмкіндіктерін кеңейтуге мүмкіндік береді
- 4) басқа шаруашылық субъектілердің бағалы қағаздарына жұмсау кәсіпорынның қаржылық мүмкіндіктерін кеңейтеді
- 5) меншіктік бағалы қағаздарды шығару кәсіпорынның қаржылық мүмкіндіктерін кеңейтеді

7. Инвестициялық циклдің инвестиция алдындағы кезеңінде қандай шаралар жүргізіледі?

- 1) ойды қалыптасу, жобаны жасау, бағалау
- 2) жобаны бағалау, бизнес-жоспарды құру, жобаны іске қосу
- 3) жобаны жасау, бағалау, іске асыру
- 4) жобаны іске қосу, жобаны жасау, бағалау
- 5) бизнес-жоспарды құру, жобаны бағалау, жобаны іске қосу

8. Мамандарды дайындауға, ғылыми зерттеулерді жүргізуге қаражаттарды жұмсау - бұл

- 1) интеллекті инвестициялар
- 2) қаржылық инвестициялар
- 3) материалдық активтерге инвестициялар
- 4) реинвестициялар
- 5) дұрыс жауап жоқ

9. Заңды немесе жеке тұлғаларға келісім негізінде анықталған төлемге, мерзімге және белгілі шарттарға мүлікті сатып

алып, мүлiктi сатып алу құқығы бойынша инвестициялық қызмет түрi – бұл

- 1) лизинг
- 2) форфейтинг
- 3) факторинг
- 4) франчайзинг
- 5) дұрыс жауап жоқ

10.Инвестициялық сатыда қандай шаралар жүргізілмейді?

- 1) құрылыс жұмыстары
- 2) келісім-шарт жасасу
- 3) жерді сатып алу, құралдарды монтаждау мен сатып алу
- 4) техникалық-экономикалық негіздеме дайындау
- 5) жоба үшін құқықтық, қаржылық және ұйымдастырушылық негізді бекіту

11.Тәуекелді төмендету - бұл

- 1) тәуекелдің пайда болуынан залалдарды төмендету
- 2) сыртқы көздерді тарту
- 3) тәуекелдерді сақтандыру
- 4) дұрыс жауап жоқ
- 5) тәуекелді болдырмау, тәуекелдің пайда болу мүмкіндігін төмендету; тәуекелдің пайда болуынан залалдарды төмендету

12.Жобаның қаржылық талдауы кезінде келесідей шаралар жүргізіледі:

- 1) шығынсыздық талдауы жүргізіледі
- 2) пайданың ішкі пайда нормасы есептеледі
- 3) жобаның тиімділігіне баға беріледі
- 4) барлығы дұрыс
- 5) жобаның өтеу мерзімі есептеледі

13.Тауарды (өнімді не қызметті) сипаттағанда қандай сұрақтар бизнес-жоспарда қарастырылмайды?

- 1) ұсынылатын өнім не қызметтер қандай авторлық құқықтармен қорғалған

- 2) баға қандай болады және өнімнің бәсекеге қабілеттілігі
- 3) өнімнің ұзақ сипатталуы
- 4) өндіріске ұсынылатын өнім не қызмет қандай қажеттіліктерді қанағаттандырады
- 5) нарықта бар өнім не қызметтен ерекшелігі

14.«Инвестициялар туралы» ҚР Заңында келесідей заңның (немесе заңдардың) күші жойылған:

- 1) «ҚР инвестициялық қызмет туралы»;
- 2) «Шетел инвестициялар туралы»;
- 3) «Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы»;
- 4) барлық жауаптар дұрыс
- 5) «Шетел инвестициялар туралы»; «Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы».

15.Тәжірибе көрсеткендей, тікелей шетел инвестициялары қаржылық инвестицияларға қарағанда артықшылығы бар екенін дәлелдейді. Неліктен?

- 1) жаңа техника мен технологияларды ендірумен байланысты
- 2) дұрыс жауап жоқ
- 3) барлық жауаптар дұрыс
- 4) елдің сыртқы борышына әсер етпейді
- 5) экономиканың әлемдік экономикалық кеңістікке интеграциялаудың негізгі факторы

16.Таза ағымдық құн көрсеткіші неліктен қолданылады?

- 1) инвестициялық жобаларды салыстырмалы бағалау үшін
- 2) инвестициялық жобаның тәуекел деңгейін бағалау үшін
- 3) өтеу мерзімін анықтау үшін
- 4) инвестициялық жобаның табыстылық деңгейін анықтау үшін
- 5) инвестордың қаржылық жағдайын анықтау үшін

17.Егер жобаны банк несиелендірсе, онда IRR нені көрсетеді?

- 1) жобаны қаржыландырудың тиімділігі мен негізделуі
- 2) несие бойынша пайыздық мөлшерлеменің минималды қалыпты деңгейі

- 3) несие бойынша пайыздық мөлшерлеменің максималды қалыпты деңгейі
- 4) дұрыс жауап жоқ
- 5) депозиттер бойынша мөлшерлеменің максималды қолайлы деңгейі

18. Инвестициялаудың объектілері

- 1) лицензиялар және мүліктік құқықтар
- 2) қозғалатын мүлік, ноу-хау
- 3) барлық жауаптар дұрыс
- 4) патенттер және мақсатты ақшалай салымдар
- 5) бағалы қағаздар, жылжымайтын мүлік

19. Жобаның әлеуметтік талдауында баға беріледі

- 1) өнімнің өткізу нарығы
- 2) қолданылатын техника мен технологиялар
- 3) халықтың жұмыс орындарымен қамтамасыз етілуі
- 4) ұйымдастырушылық, құқықтық және әкімшілдік орта
- 5) дұрыс жауап жоқ

20. Ғылыми-зерттеу және барлау жұмыстарына инвестициялар - бұл

- 1) материалдық активтерге инвестициялар
- 2) реинвестициялар
- 3) барлық жауаптар дұрыс
- 4) интеллекті инвестициялар
- 5) қаржылық инвестициялар

21. Бизнес-жоспар не үшін жасалады?

- 1) жаңа техника мен технологияны ендіру үшін
- 2) жаңа өндірісті құру, әрекет ететін өндірісті қайта құру, кеңейту
- 3) дұрыс жауап жоқ
- 4) барлық жауаптар дұрыс
- 5) қаражаттарды тарту үшін

22. Ақша ағындарын модельдеудің мәні

- 1) жоба табыстылығын анықтау
- 2) мүмкін ақшалай түсімдерді анықтау
- 3) жоба бойынша ақшалай түсімдер мен шығындар қарқынын дайындау
- 4) жоба жүзеге асыратын кәсіпорынның меншік қаражат үлесін анықтау
- 5) инвестициялық қарыздарға қажеттілігін талдау

23. Кәсіпорынның өндірістік қызметінен түсімдер

- 1) меншік бағалы қағаздарын сатудан түсімдер
- 2) қарызды, несиені алу
- 3) дұрыс жауап жоқ
- 4) өнімді сатудан түскен ақшалай түсімдер
- 5) басқа компаниялардың бағалы қағаздарының инвестицияларынан түскен ақшалай түсімдер

24. Бизнес-жоспарда ең басты қарастырылатын сұрақтар

- 1) инвесторлардың қызығушылықтарының сақталуы
- 2) өнім немесе қызмет түріне меншік құқығын растау
- 3) жоба табыстылығын растау
- 4) барлық жауаптар дұрыс
- 5) нарықта сұранысқа ие болуының дәлелі

25. Тәуекелді есептеудің субъективтік әдісі

- 1) сарапшылардың пікірі
- 2) тәуекелдің нақты мөлшері
- 3) дұрыс жауап жоқ
- 4) осы оқиғаға үлестік коэффициенттерді тағайындау; сарапшылардың пікірі
- 5) осы оқиғаға үлестік коэффициенттерді тағайындау

26. Инвестициялық қызметтің құқықтық қамсыздандырылу негізі ретінде ҚР-ның Заңы

- 1) «ҚР инвестициялық қызмет туралы»;
- 2) «Шетел инвестициялар туралы»;
- 3) «Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы»;
- 4) барлық жауаптар дұрыс

5) «Инвестициялар туралы».

27. Инвестициялық жобаның инвестиция алдындағы сатысында қандай кезең қарастырылмаған?

- 1) жобаны бағалау;
- 2) ТЭН құру;
- 3) өндірістің мониторингі, жоспарлы мәндерді нақтылы мәндермен салыстыру
- 4) бизнес-жоспар сараптамасы
- 5) жоба туралы ойдың қалыптасуы

28. Меншік қаржылық ресурстардың құрамы:

- 1) ішкі ресурстарды жинақтау, сақтандыру жарналары;
- 2) тартылған қаражат, амортизациялық аударымдар, пайда;
- 3) азаматтардың жинақтары, лизингтік операциялар, кәсіпорынның пайдасы;
- 4) кәсіпорынның пайдасы, амортизациялық аударымдар;
- 5) пайда, банк несиелері.

29. Ақшалай негізі бар

- 1) қаржылық инвестициялар
- 2) брутто инвестициялар
- 3) портфельдік инвестициялар
- 4) тікелей инвестициялар
- 5) нақты инвестициялар

30. Мемлекеттің инвестициялық саясатын жүзеге асыру механизміне жатады-

- 1) дұрыс жауап жоқ
- 2) қаржыландырудың сенімді көздері мен әдістерін тандау
- 3) шетел инвестицияларын тарту үшін қолайлы жағдайлар жасау
- 4) нормативтік-құқықтық базаны қалыптастыру
- 5) инвестициялық саясатты жүзеге асыруға жауапты мемлекеттік органдарды анықтау

31. «Инвестициялар туралы» ҚР заңында инвесторлар үшін қандай кепілдемелер қысқартылған?

- 1) құқықтық қорғау кепілдемелері
- 2) табысты пайдалану кепілдемелері
- 3) ұлттандыру кепілдемелері
- 4) заңнаманың өзгерісінен кепілдемелер
- 5) дұрыс жауап жоқ

32. Реинвестициялар – бұл

- 1) әлеуметтік аяға салымдар
- 2) жоғары тәуекелді инвестициялар
- 3) дұрыс жауап жоқ
- 4) өндірістің жөндеуіне инвестициялар
- 5) жалпы және алғашқы инвестициялар сомасы

33. Нетто инвестициялар – бұл

- 1) өндірістің ұлғаюына инвестициялар
- 2) өндірістің жөндеуіне инвестициялар
- 3) жалпы және алғашқы инвестициялар сомасы
- 4) әлеуметтік аяға салымдар
- 5) жоғары тәуекелді инвестициялар

34. Инвестициялық жобаның «шығынсыздық нүктесі»?

- 1) жоба бойынша ақшалай түсімдер алдыңғы шығындарды жабу кезіндегі сату көлемін анықтау
- 2) инвестициялық шығындар толығымен өтелетін уақыт кезеңін анықтау
- 3) алдыңғы жауаптар дұрыс
- 4) жоба пайда әкелетін кезеңді анықтау
- 5) толығымен сатылатын сату көлемін анықтау

35. Жобалық талдаудың негізгі қағидалары

- 1) уақыт факторын ескеру
- 2) инфляция әсерін ескеру
- 3) тәуекел әсерін ескеру
- 4) барлық жауаптар дұрыс
- 5) ақшалай ағындардың моделі

36 Жобаның техникалық талдауында жүргізіледі

- 1) өнімнің өткізу нарығын талдау
- 2) халықтың жұмыс орындарымен қамтамасыз етуін бағалау
- 3) барлық жауаптар дұрыс
- 4) қолданылатын техникаларды, технологияларды бағалау
- 5) жоба жүзеге асырылатын жағдайдағы ұйымдастырушылық, құқықтық және әкімшілдік ортаны бағалау

37. Өндірістік қызмет бойынша ақшалай шығындарға жатпайды:

- 1) салықты төлеу
- 2) шикізат пен материалдарды сатып алу
- 3) негізгі капиталмен байланысты шығындар
- 4) еңбекақы шығындары
- 5) барлық жауаптар дұрыс

38. Патенттерді, лицензияларды, жер учаскілерін, жер қойнаудың объектілерін пайдалану құқығын, авторлық құқықтарды, сауда маркаларын, тауар белгілерін сатып алу – бұл

- 1) венчурлық инвестициялар
- 2) жанама инвестициялар
- 3) қаржылық инвестициялар
- 4) материалдық емес активтерге инвестициялар
- 5) нақты инвестициялар

39. Әрбір есептеу қадамында ақша ағындарының құрылымымен қамтамасыз етілуі (қарастырылатын жобаның жалғасы үшін қажетті ақша саны бар болуы) - бұл

- 1) ақша ағынының түсімі
- 2) ақша ағынының төлемі
- 3) дұрыс жауап жоқ
- 4) ақша ағынының қаржылық жеткізілімі
- 5) ақша ағынының құрылымы

40. Өндірістік қызметпен байланысты шығындар

- 1) бағалы қағаздар бойынша % шығындар

- 2) негізгі капиталды сатып алу шығындары
- 3) бағалы қағаздар бойынша дивидендтерді төлеу шығындары
- 4) несиелер бойынша % шығындар
- 5) шикізат пен материалдарды сатып алу шығындары, еңбекақы шығындары, салықты төлеу

41. Белгісіздік пен тәуекелдердің объективтік әдісі келесідей көрсеткіштерге негізделеді

- 1) математикалық тосу
- 2) дисперсия
- 3) барлық жауаптар дұрыс
- 4) орташа квадраттық ауытқу
- 5) ықтималдылық теориясы

42. Жоба бойынша мүмкін нәтижелерді, тәуекел деңгейін көрсететін көрсеткіш

- 1) математикалық тосу
- 2) дисперсия
- 3) орташа квадраттық ауытқу
- 4) тәуекелдің орташа салмақты балл
- 5) оқиғаның пайда болуының үлестік коэффициенттері

43. Қандай тәуекелдер пайдалану кезеңінде пайда болуы мүмкін?

- 1) бәсекелес бағаларының төмендетілуі
- 2) еңбекақының жеткіліксіздік деңгейі
- 3) барлық жауаптар дұрыс
- 4) қомақты зиян заттардың шығу ықтималдылығы
- 5) шикізат мен материалдар сапасының тұрақсыздығы

44. Негізгі капиталға, жөндеуге, құралды, айналым қаражаттарын, жер учаскілерін және басқадай мүліктік құндылықтарды сатып алуға жұмсау - бұл

- 1) портфельдік инвестициялар
- 2) қаржылық инвестициялар
- 3) нақты инвестициялар
- 4) реинвестициялар

5) интеллекті инвестициялар

45. Капитал құрушы негізі бар

- 1) қаржылық инвестициялар
- 2) венчурлық инвестициялар
- 3) реинвестициялар
- 4) нақты инвестициялар
- 5) интеллектуалдық инвестициялар

46. ҚР экономикасына шетел инвесторларды тартудың негізгі мақсаты –

- 1) барлық жауаптар дұрыс
- 2) халықаралық қатынастарды дамыту
- 3) жаңа техника, технологияларды ендіру
- 4) меншік қаражаттардың жеткіліксіздігінен, өндірістің дамуы және экономиканың өсуі үшін инвестициялық ресурстармен қамтамасыз ету
- 5) дұрыс жауап жоқ

47. Бизнес-жоспарды құру мақсаты

- 1) барлық жауаптар дұрыс
- 2) кәсіпорынның қаржылық жағдайына баға беру
- 3) жобаны жүзеге асыру жолдарын анықтау
- 4) жобаның тиімділігіне инвесторлардың көңілін аудару
- 5) дұрыс жауап жоқ

48. Жобаның қаржылық талдауында қандай шаралар жүргізілмейді?

- 1) шығынсыздықтың талдауы жүргізіледі
- 2) пайданың ішкі нормасы есептеледі
- 3) өнімнің техникалық-экономикалық белгілеріне баға беріледі
- 4) жобаның өтеу мерзімі есептеледі
- 5) жобаның тиімділік бағасы беріледі

49. Инвестициялық сатыда қандай шаралар жүргізілмейді?

- 1) жобаны жүзеге асыру құқықтық, қаржылық және ұйымдастырушылық негіздерді бекіту

- 2) құрылыс жұмыстарын жүргізу
- 3) жоба идеясын қалыптастыру
- 4) келісім-шарттарды жасасу
- 5) жерді сатып алу, құралдарды сатып алу мен монтаждау

50. «Инвестициялар туралы» ҚР Заңында инвесторлар үшін келесідей кепілдемелер қысқартылған:

- 1) табыстарды қолдану кепілдемесі
- 2) ұлттандыру кезіндегі кепілдеме
- 3) экспропорциядан кепілдеме
- 4) дұрыс жауап жоқ
- 5) құқықтық қорғау кепілдемесі

51. Тәуекелдерді басқаруда тәуекелдерді беру әдісі-

- 1) тәуекелдің пайда болу ықтималдылығын төмендету
- 2) сақтандыру компаниялардың кепілдемесі арқылы тәуекелдерді сақтандыру
- 3) барлық жауаптар дұрыс
- 4) тәуекелдің диверсификациясы
- 5) өзін-өзі сақтандыру

52. Таза ағымдық құн - бұл

- 1) жобаның өтеу мерзімі;
- 2) жобаның таза ағымдық құны;
- 3) инвестициялық жобаның шығынсыздық нүктесі;
- 4) инвестициялық жобаның тәуекелін өлшеу әдісі;
- 5) дұрыс жауап жоқ.

53. Жобаны қаржыландыру туралы сұрақтың шешілуінің негізі?

- 1) тәуелсіз сараптама негізінде;
- 2) ТЭН негізінде;
- 3) экономикалық тиімділіктің алдын-ала есебі негізінде;
- 4) дұрыс жауап жоқ
- 5) кешендік жобалық талдау жүргізу негізінде.

54 Инвестициялық жобаның өмірлік циклі – бұл

- 1) жоба қаржыландыратын уақыт кезеңі

- 2) жоба өтелетін уақыт кезеңі
- 3) барлық жауаптар дұрыс
- 4) жоба іске асатын уақыт кезеңі
- 5) үзіліссіз қайталанатын инвестициялау үдерісі

55. Инвестициялық қызмет – бұл

- 1) өндірістің дамуына бағытталған қызмет
- 2) әлеуметтік ортаның дамуына бағытталған қызмет
- 3) институционалды инвесторлардың коммерциялық қызметінің әртүрлілігі
- 4) дұрыс жауап жоқ
- 5) жеке мен заңды тұлғалардың, мемлекеттің инвестициямен байланысты тәжірибелік іс-әрекеттер жиынтығы

56. Бизнес-жоспарда ең басты қаралатын сұрақтар

- 1) инвесторлардың қызығушылықтарын сақтау
- 2) аталған тауарға немесе қызмет түріне меншік құқығын растау
- 3) жобаның табыстылығын дәлелдеу
- 4) барлық жауаптар дұрыс
- 5) нарықта аталған өнімге және қызмет түрі сұранысқа ие болуын дәлелдеу

57. Өткізу нарығын сипаттағанда қандай сұрақтар қаралады?

- 1) сату көлемі қазір және болашақта қандай болады
- 2) негізгі бәсекелес кім
- 3) бәсекелес өнімі және оның бағасы қандай
- 4) барлық жауаптар дұрыс
- 5) өнім мен қызметтің негізгі тұтынушылары кімдер

58. Бизнес-жоспарды құру келесідей мақсаттарды көздейді:

- 1) жобаны іске асыру жолдарын анықтау
- 2) барлық жауаптар дұрыс
- 3) кәсіпорынның қаржылық жағдайына, оның қаржылық мүмкіндіктеріне баға беру
- 4) жобаның тиімділігіне инвесторлардың көңілін аудару
- 5) дұрыс жауап жоқ

59. Қаржылық қызметпен байланысты ақшалай шығындарға жатады

- 1) шикізат пен материалдарды сатып алу шығындары
- 2) негізгі капиталды сатып алу шығындары
- 3) еңбекақы шығындары, салықты төлеу
- 4) несиелер және бағалы қағаздар бойынша % шығындар
- 5) айналым капиталын қалыптастыру шығындары

60. Қандай тәуекелдер форс-мажорлыққа жатқызылады?

- 1) өтімділік тәуекелдері
- 2) пайыздық тәуекелдер
- 3) елдің саяси жағдайымен байланысты дағдарыс
- 4) өндірістік тәуекелдер
- 5) зиянды заттардың шығу ықтималдылығы

РЕФЕРАТ ТАҚЫРЫПТАРЫНЫҢ ТІЗІМІ

1. Қазақстанның комерциялық банктердің қаржылық шетелдік инвестицияларын тарту, олардың елдің сыртқы борышына әсері.
2. Қазақстан экономикасын дамытуда халықаралық қаржылық ұйымдардың рөлі.
3. Кәсіпорынның инвестициялық қызметін мемлекеттік реттеу.
4. Қазақстанда тікелей шетел инвестициялар, олардың экономикада рөлі мен орны.
5. Қазақстан аймақтарының инвестициялық әлеуеті, қалыптастыру ерекшелігі
6. Алматы қаласында қаржылық орталықты құру, өзектілігі мен мәселелері.
7. Мемлекеттің инвестициялық саясаты, Қазақстан экономикасының дамуы жағдайындағы оның мәні мен рөлі.
8. Инвестицияны қаржыландыру көзі ретіндегі меншіктік және тартылған қаржылық ресурстар: тарту мәселелері мен шешу жолдары.
9. Кәсіпорынның амортизациялық саясаты, инвестицияның меншік көздерін қалыптастыру үдерістегі рөлі.
10. Инвестицияны қаржыландыру көзі ретіндегі лизинг.
11. Қазақстандық ипотекалық компанияның қызметі және оның инвестициялық үдерісті кеңейтудегі рөлі.
12. Инновациялық инвестициялар және венчурлық капиталды инвестициялаудың мәселелері.
13. Қазақстанның инвестициялық қызметін дамытудың заңнамалық негіздері
14. Инвестициялық жобалар: Қазақстанда олардың мәселелері мен болашағы
15. Инвестициялық жобалардың тәуекелдерін зерттеу, оны басқару әдістері.
16. Инвестицияны қаржыландыру көзі ретіндегі қысқа мерзімді несиелеу
17. Инвестицияны қаржыландыру көзі ретіндегі ипотекалық несиелеудің негіздері.

18. Инвестициялық жобалар және негізгі кезеңдер, жобалау қажеттілігі және тиімділіктің талдауы.
19. Инвестициялық жобаларды жасаудағы ақша ағындарын модельдеу мәні
20. Инвестициялық жобалардың тәуекелі және табыстылығы
21. Қарыздық қаражаттарды тартудың негізгі аясы ретіндегі несиелік нарықты дамыту мәселесі.
22. Инвестициялық климат және оны құрушы факторлар.
23. Инвестицияларды қаржыландырудың әдісі ретіндегі портфельдік инвестициялау
24. Қазақстанның инвестициялық нарығындағы ЖЗҚ қызметі
25. Қаржылық инвестицияларды орналастыру, әдістері және даму болашағы.
26. Инвестиция аясындағы коммерциялық банктердің қызметі.
27. Қазақстанның даму банкінің қызметі, инвестициялық нарықтағы оның орны мен рөлі.
28. ҚР несиелік серіктестіктер және ломбардтар, инвестициялық нарықты қалыптастыру мен дамытуда олардың мәні.
29. Қазақстанның кәсіпорындарын қаржыландыру үшін қарыздық қаражаттарды тарту мәселесі.
30. Қазақстандағы венчурлық инвестициялар: қаржыландыру кезеңдері мен механизмі.
31. Шетелдік және отандық инвесторларды ынталандыру жолдары.
32. Ипотекалық несиелеу: мәні және ерекшелігі. Қазақстанда ипотекалық несиелеудің дамуы.
33. Аймақтың инвестициялық әлеуеті, оны құрушы факторлар
34. Кәсіпорынның инвестициялық қызметіндегі екінші деңгейлі банктердің рөлі.
35. ҚР инвестициялық қызметтің қазіргі жағдайы
36. Қазақстанның даму банкінің инвестициялық жобаларды несиелеуі
37. ҚР инвестициялық үдерісті дамытуда Ұлттық инновациялық қордың рөлі
38. Қазақстанның инвестициялық қордың қызметі, оның Қазақстанның инвестициялық нарықтағы орны мен рөлі.

39. Халықаралық валюта қоры, оның Қазақстанда инвестициялық қызметтің дамуындағы рөлі.
40. Қазақстан Республикасының инвестициялық климаты. Шетелдік инвестицияларды тартудың факторлары.

ГЛОССАРИЙ

Аймақтық инвестициялық саясат – бұл шетелдік, отандық инвесторлар үшін аймақтың инвестициялық тартымдылығын қамтамасыз ету және инвестицияны тиімді қолдану мақсатындағы мемлекет жүргізетін шаралар кешені.

Ақша – кредит саясаты – бұл айналыстағы ақша массасын, несие көлемін, сыйақы мөлшерлемесін өзгертуге жалпы банк жүйесінің қызметін реттеуге бағытталған шаралар жиынтығы
Ақша массасы–қолма-қол және қолма-қолсыз ақшалардың жиынтығы

Ақшаның несиелік айналымы – бұл айналым несие беру және оны қайтару үдерісіне қызмет көрсетеді.

Ақшаның қаржылық айналымы – бұл айналым шаруашылықтың қаржылық қарым-қатынастарына қызмет көрсетеді.

Ақша жүйесі–бұл тарихи түрде қалыптасқан және ұлттық заңдылықтармен бекітілген ақша айналысын ұйымдастыру нысаны

Бағалы қағаздар – бұл мүлік құқын куәландыратын, бекітілген формалары мен реквизиттері бар құжат;

Банктік кредит – ол банкте шоғырылған қаражат қорынан клиенттерге қайтарым мерзімін белгілеп, ақшалай түрінде берілетін несие.

Банкаралық кредит – бұл банктердің өзара уақытша бос ақшаларын бір-біріне несиеге беруі қарызгер банк

Белгісіздік – инвестициялық жобаны жүзеге асыру кезіндегі қандай да бір оқиғаның болуы туралы ақпараттың нақты еместігі немесе толықсыздығы.

Бизнес-жоспар — инвестициялық жоба мүмкіндіктерін негіздеуге және бағалауға, табыс пен шығынды анықтауға, нақты ақшалардың ағынын есептеуге, шығынсыздықты, қайтарымдылықты және басқа да көрсеткіштерді есептеуге мүмкіндік беретін негізгі құжат.

Биржа - бұл анықталған орында, көрсетілген уақытта және белгілі бір ережелерге сүйенетін жариялық сауданы жүргізетін ұйымдастырылған бағалы қағаздар нарығының негізгі ұйымы.

Борышкер – Қазақстан Республикасының заңнамасына толығымен сәйкес келетін заңды тұлға; келісім бойынша құқықты иемдену мен міндеттемелерді орындау, сондай-ақ мемлекеттік органдар, үшінші тұлғалармен келісімді жасасуы мен орындауы керек; ол банкроттық, реабилитация, қайта ұйымдастыру, жою сатысында болмау және жауапты ретінде соттық мәселелерге тартылмаған болуы; бизнеске, активке, қаржылық жағдайға залал әкелуі мүмкін міндеттемелердің болмауы және банк алдында өз міндеттемелері бойынша жауап беру мүмкіндігінің болуы.

Бюджеттік ассигнациялар – бұл инвестициялық мақсатқа бөлінетін әр түрлі деңгейдегі бюджет қаражаттары.

Бюджеттен тыс қорлар - белгілі бір мақсаты үшін құрылған және белгілі бір бағытты қаржыландыратын қорлар.

Бюджеттік реттеу - бұл баланстау мақсатындағы бір бюджеттен екінші бюджетке ресурстардың бір бөлігін берудегі ақша-қаражаттардың қайта бөлу механизмі.

Вексель – бұл онда белгіленген соманы вексель айналысының заңы бойынша белгіленген мерзімде сөзсіз төлегендігі жөніндегі мерзімді ақша міндеттемесі.

Демеу қаржы (дотация) - залалдарды, берешектерді жабуға пайдаланылатын субсидиялардың түрі

Диверсификация әдісі – бұл істі жүргізу нұсқаларын таңдау, өзара байланысты емес қызмет түрлерін бөлу

Жобаның өтеу мерзімі – жобаны жүзеге асырудан бастап объектіні қолдану мерзімі арасындағы кезеңді білдіреді.

Инвестициялар – бұл лизинг шартын жасаған кезден бастап қаржы лизингі заттарын, сондай-ақ оларға құқықтарды қоса алғанда, заңды тұлғаның жарғылық капиталына инвестор салатын мүліктің барлық түрлері (жеке тұтынуға арналған тауарлардан басқа) немесе кәсіпкерлік қызмет үшін пайдаланылатын тіркелген активтерді ұлғайту, сондай-ақ концессионердің (құқық мирасқорының) концессия шарты шеңберінде жасаған және алған тіркелген активтері.

Инвестициялар – бұл пайда немесе капитал өсімі түріндегі қаржылық қайтарымдылықты алу мақсатындағы активтерді

сатып алу; активтер ретінде бағалы қағаздар, өнер шығармалары, банктердегі депозиттер және т.б. жатқызылады.

Инвестициялық жоба – жаңа өндірісті құру, әрекет ететін өндірісті қайта қаруландыру, кеңейтуге инвестицияларды жұмсаумен байланысты шаралар жиынтығы; сондай-ақ стратегиялық мақсаттарға жету бойынша экономикалық мақсаттылық тәжірибелік іс-әрекеттерді сипаттау (бизнес-жоспар) болып табылады.

Инвестициялық қызмет – бұл жеке және заңды тұлғалардың, сондай-ақ мемлекеттің инвестицияны жұмсаумен байланысты тәжірибелік іс-әрекеттер жиынтығы; инвестиция объектісін таңдаумен, оны инвестициялаумен және пайдаланумен, қосымша қажетті жұмсау жүргізумен және сыртқы қаржыландыруды тартумен байланысты шаралар кешені.

Инвестициялық климат – бұл инвестицияның қайтарымдылығын және жұмсау тиімділігін қамтамасыз ететін нормативтік-құқықтық, экономикалық, экологиялық және әлеуметтік шаралар кешені.

Инвестициялық ресурстар – бұл нақты және қаржылық инвестициялаудың объектілеріне жұмсалатын мемлекеттің, кәсіпорындардың қаржылық қаражаттары.

Инвестициялық портфельді басқарушылар – бұл жеке және заңды тұлғалардың портфельдері бойынша инвестициялық шешімді қабылдайтын заңды тұлға;

Инвестор – бұл бағалы қағаздарды сатып алушы жеке және заңды тұлғалар

Инфляция – айналымда артық ақша белгілерінің аса толып кетуінің нәтижесінде тауар мен көрсетілген қызметтер бағасының өсуі, ақшаның құнсыздануы

Ипотекалық кредит – ол жылжымайтын мүліктерді кепілдікке алып, ұзақ мерзімге ақшалай берілетін несие

Қаржы саясаты - бұл қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуы жөніндегі міндеттерді шешу үшін қаржыны пайдалану жөніндегі мемлекеттің нысаналы қызметі.

Қаржы механизмі - бұл мемлекеттің белгіленген қаржы қатынастарын ұйымдастырудың әдістері, түрлері және нысандарының жиынтығы.

Қаржы қорлары – бұл белгілі бір мақсаты үшін құрылған ақша қаражаттары

Қаржы ресурстары - бұл жалпы ішкі өнім құнының бір бөлігін, ақша нысанындағы таза табысты бөлу және қайта бөлу үдерісінде жасалынатын мемлекеттің, шаруашылық жүргізуші субъектілердің және халықтың қарамағындағы ақша қаражаттары.

Консорциалдық несие – бұл бірнеше банк бірігіп үлкен көлемде несие беруі

Коммерциялық несие – несиенің бұл нысанында несие беруші шаруашылық жүргізуші субъектілер болады

Кредит - бұл пайыз төлеу және қайтару шартында уақытша пайдалануға берілетін ссудалық капитал қозғалысы

Лизинг – бұл бір ұйымның (пайдаланушы-лизинг алушы) екінші ұйымға (лизингтік компания) қажетті мүлікті сатып алып, оны қолдануға беру өтінішімен байланысты мүліктік қатынастар.

Лизинг – уақытша бос немесе тартылған қарыз қаражаттарын инвестициялауға бағытталған инвестициялық қызмет түрі; қаржылық жал (лизинг) келісім шарты бойынша жал беруші (лизинг беруші) анықталған сатып алушыдан мүлікті сатып алуға және осы мүлікті кәсіпкерлік мақсаты үшін ақы негізінде жал алушыға (лизинг алушы) уақытша пайдалануға беруді қарастырады.

Мемлекеттік бюджет - бұл экономиканы, әлеуметтік-мәдени мұқтаждарды, қорғаныс пен мемлекеттік басқарудың мұқтаждарын қаржыландыруға арналған елдің орталықтандырылған қорын жасаумен және пайдаланумен байланысты ұлттық табысты бөлу және қайта бөлу туралы мемлекеттің заңды және жеке тұлғалармен пайда болатын ақша қатынастарымен көрінетін экономикалық санат.

Мемлекеттік несие – бұл мемлекет пен заңды, жеке тұлғалардың арасындағы несиелік қатынастар

Мемлекеттік қаржы - бұл мемлекет иелігіндегі қаржылық ресурстарды қалыптастырумен және оларды өндіріске, қоғамның әлеуметтік-мәдени, әскери қажеттіліктеріне, басқару бойынша шығындарға бағытталатын жалпы қоғамдық өнімді

мен ұлттық байлықты бөлу, қайта бөлу арасындағы пайда болатын ақша қатынастары.

Облигация – бұл облигация шығарушыдан көрсетілген мерзімде номиналы бойынша соманы алуға, сондай-ақ облигация бойынша пайыз не басқа да табысты алуға куәландыратын бағалы қағаз.

Пай - бұл меншік иеленушінің инвестициялық қорға белгілі бір қаржы жұмсағанын және келісім-шартқа сәйкес сыйақыны алуын куәландыратын эмиссиялық, құжатсыз, атаулы бағалы қағаз.

Рейтинг – тәуелсіз сарапшылардың белгілі бір мемлекет не қаржылық ұйымның несие қабілеттілігін анықтау және сәйкесінше бағалау көрсеткіші;

Стратегия – алдағы уақытта атқарылатын жұмыстың басты мақсаты болып саналады. Бұл үшін қолдағы қаражатты ұтымды жұмсау тәсілін айқындау қажет.

Субвенция - бұл мақсатты шығындарға жұмсалатын субсидиялардың түрі

Тәуекел – инвестициялық жобаның қатысушылары үшін жағымсыз әсердің болу ықтималдылығы.

Тіркелген мөлшерлеме – несие келісім-шартының қолданылатын бүкіл мерзіміне өзгеріссіз белгіленеді

Халықаралық несие – бұл мерзімді белгілеу, пайыз төлеу және кері қайтару келісіммен тауар және валюта ресурстарын беруге байланысты халықаралық экономикалық қатынастар саласындағы қарыз капиталының қозғалысы.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі» (2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V шешіміне өзгерістер мен толықтырулар енгізілді-26.10.2020) // <http://adilet.zan.kz>
- 2 Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег // Антология экономической классики. М.: Эконов, 1993. т. 1.-539 с.
- 3 Самуэльсон П.А., Нордхаус В.Д. Экономика: Пер. с англ. - М.: «БИНОМ», «Лаборатория Базовых Знаний», 1997. 800 с.
- 4 Нурсеитова Р.А. Механизм регулирования инвестиционного процесса: финансово-банковский аспект. /Алматы, «БИС», 2015. с.226
- 5 Фридман Дж., Ордуэй Ник. Анализ и оценка приносящей доход недвижимости /пер. с англ. М., 1995. с. 441.
- 6 Долан Э. Дж., Линдсей Д.. Микроэкономика / пер. с англ. В. Лукашевича Под общ. рсд. Б. Лисовика и В. Лукашевича. С.-Пб., 1994. с. 440.
- 7 Бизнес: Оксфордский толковый словарь: Англо-русский: более 4000 терминов. М.: «Прогресс-Академия», Издательство РГГУ, 2005. -с. 335.
- 8 Шарп У., Александер Г., Бейли Дж. Инвестиции / Пер. с англ. М.: ИНФРА-М, 1999. 1012с.
- 9 Маховикова Г.А. Бузова И.А., Коммерческая оценка инвестиций. Учебник / С.-П., «Питер», 2013, 414 с.
- 10 Кадерова Н.Н. Финансирование и кредитование инвестиций./ Алматы, Экономика, 2015 г. – 632 с.
- 11 Сейтказиева А.М., Байкадамова А.Б., Сариева Ж.И. Инвестиционная деятельность предприятий. Учебное пособие / Алматы, «Экономика», 2009, 170 с.
- 12 Омарова А.К. Инвестицияларды қаржыландыру және несиелеу. Учебник /Алматы, «Тауғұл-Принт», 2009.-236 б.
- 13 Подшиваленко Г.П., Киселева Н.В. Инвестиционная деятельность. / Учебное пособие / М., «Кнорус», 2015.-412 с.

- 14 Проблемы устойчивого экономического развития в условиях глобализации. //Под ред. М. Кенжегузина. том.2- Алматы, ИЭ МОН РК, - 2003.- с.328
- 15 Попков В.П., Семенов В.П. Организация и финансирование инвестиций. Учебное пособие /С.-П., «Питер», 2011 г.- 216 с.
- 16 ҰБХ «Бәйтерек» ресми сайтының деректері" // <https://baiterek.gov.kz/ru>.
- 17 «Қазақстан – 2050» Стратегиясы // <https://www.akorda.kz>
- 18 Аскинадзи В.М. Инвестиционное дело. Учебник / М., «Маркет-ДС», 2007, 572 с.
- 19 Найденов В.И. Инвестиции. Учебное пособие / М., «РИОР», 2015, 121 с.
- 20 Ибришев Н.Н. Корпоративные финансы. Учебное пособие / Алматы, «Экономика», 2010,180 с.
- 21 Ложникова А.В. Инвестиционные механизмы в реальной экономике. /М., «МЗ-Пресс», 2011, 170 с.
- 22 Баймуратов У. Б. Деньги и финансы: нелинейная система. Том 1./ Алматы, «Экономика», 2012, 317
- 23 «Қазақстан Ипотекалық Компания» ресми сайты // kmc.kz
- 24 "Қазақстанның тұрғын үй құрылыс жинақ банкі".- Тұрғын үй құрылыс жинақ банкінің ресми сайты // hcsbk.kz
- 25 Маренков Н.Л. Инвестиции. Учебно-методическое пособие /Ростов-на-Дону, «Феникс», 2013, 438 с.
- 26 Игошин Н.В. Инвестиции. Учебник / М., Юнити, 2011, 534 с.
- 27 Омарова А.К. Финансирование и кредитование инвестиций. Учебное пособие / Алматы, «Таугуль-Принт», 2009.- 200 с.
- 28 Сергеев И.В., Веретенникова И.И. Организация и финансирование инвестиций. Учебное пособие / М., «Финансы и статистика», 2010, 266 с.
- 29 Леонтьев В.Е., Бочаров В.В., Радковская Н.П. Инвестиции. Учебник и практикум для академического бакалавриата / Санкт-Петербургский государственный экономический университет, электронный ресурс, 2017 г., 234 с.

- 30 Ковалев В.В. и др. Инвестиции. Учебник / М., «Проспект», 2015, 436 с.
- 31 Аньшин В.М. Инвестиционный анализ. Учебное пособие / М., «Дело», 2004, 278 с.
- 32 Ендовицкий Д.А. и др. Инвестиционный анализ. Практическое пособие / М., «Финансы и статистика», 2011, 238 с.
- 33 Марголин А.М., Быстрыков А.Я. Экономическая оценка инвестиций. Учебное пособие / М., «Экмос», 2011, 237 с.
- 34 Исаков У.М., Бохаев Д.Т., Рузиева Э.А. Финансовые рынки и посредники. Учебник / Алматы, «Экономика», 2012, 289 с.

МАЗМҰНЫ

АЛҒЫСӨЗ		3
Тарау 1.	НАРЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИНВЕСТИЦИЯЛАР	5
1.1.	Инвестицияның экономикалық мазмұны	5
1.2.	Инвестиция жіктелімі	8
1.2.	Инвестиция түрлері	11
1.3.	Қаржылық және нақты инвестициялардың өзара байланысы мен ерекшелігі	13
	Бақылау сұрақтары.	16
	Бақылау тапсырмалары	16
Тарау 2.	МЕМЛЕКЕТТІҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ	17
2.1.	Инвестициялық қызмет түсінігі.	17
2.2.	Инвестициялық қызметтің субъектілері мен объектілері	19
2.3.	Қазақстан экономикасының дамуындағы шетелдік инвестициялардың рөлі	22
	Бақылау сұрақтары	24
	Бақылау тапсырмалары	24
Тарау 3.	ҚАЗАҚСТАНДА ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ЗАҢНАМАЛЫҚ ҚАМСЫЗДАНДЫРУ	26
3.1.	«Шетел инвестициялар туралы», «Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы» Заңдарды қабылдаудың мақсаттары	26
3.2.	«Инвестициялар туралы» ҚР Заңындағы кепілдіктер мен қорғау шаралары	28
3.3.	«Инвестициялар туралы» ҚР Заңындағы инвесторлар үшін жеңілдіктер	30
	Бақылау сұрақтары	33

	Бақылау тапсырмалары	33
Тарау 4.	ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ САЯСАТЫ	34
4.1.	Инвестициялық саясат туралы түсінік, инвестициялық саясаттың мақсаттары мен міндеттері	34
4.2	Инвестициялық саясаттың мемлекеттік реттеу құралдары. Инвестициялық саясатты жүзеге асыру механизмі	36
4.3.	Инвестициялық климат және оны құрушы факторлар	39
	Бақылау сұрақтары	41
	Бақылау тапсырмалары	41
Тарау 5	ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ КӨЗДЕРІ	42
5.1	Инвестициялық ресурстар, олардың жіктелімі	42
5.2.	Кәсіпорындардың инвестицияларын қаржыландыру көздері	44
5.3.	Қазақстанның нақты инвестицияларын қаржыландыруда мемлекеттің орны мен рөлі	48
	Бақылау сұрақтары	51
	Бақылау тапсырмалары	51
Тарау 6.	НАҚТЫ ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ӘДІСТЕРІ	52
6.1	Өзін-өзі қаржыландыру	52
6.2	Нақты инвестицияларды қаржыландырудың бюджеттік әдісі	55
6.3.	Қазіргі тәжірибеде нақты инвестицияларды қаржыландырудың әдістері	57
	Бақылау сұрақтары	60

	Бақылау тапсырмалары	60
Тарау 7.	ҚЫСҚА МЕРЗІМДІ БАНКТІК НЕСИЕЛЕУ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ТӘСІЛІ РЕТІНДЕ	61
7.1.	Банктік тәжірибедегі инвестициялық жобаларды қаржыландырудың тәсілдері	61
7.2.	Банктік несиелеудің негізгі түрлері	63
7.3.	Несіені беру үшін қажетті құжаттар	65
	Бақылау сұрақтары	67
	Бақылау тапсырмалары	67
Тарау 8.	ИНВЕСТИЦИЯНЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ТӘСІЛІ РЕТІНДЕГІ ЛИЗИНГ	69
8.1.	Лизингтің жалпы түсінігі	69
8.2.	Лизинг түрлері	71
8.3.	Лизингтің артықшылықтары мен кемшіліктері	73
	Бақылау сұрақтары	76
	Бақылау тапсырмалары	76
Тарау 9.	ИНВЕСТИЦИЯНЫ ҰЗАҚ МЕРЗІМДІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ӘДІСІ РЕТІНДЕГІ ИПОТЕКАЛЫҚ НЕСИЕЛЕУ	77
9.1.	Ипотекалық несиелеудің ерекшелігі және артықшылықтары	77
9.2.	Ипотека нарығындағы Қазақстандық қаржылық ұйымдардың қызметі	80
	Бақылау сұрақтары	81
	Бақылау тапсырмалары	81
Тарау 10.	ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАР, ОНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ ЖӘНЕ ӨМІРЛІК ЦИКЛІ	82
10.1	Инвестициялық жоба түсінігі мен негізгі типтері	82

	10.2	Инвестициялық жобалардың жіктелімі	84
	10.3	Инвестициялық жобаның өмірлік циклі, сатылары және кезеңдері	88
		Бақылау сұрақтары	90
		Бақылау тапсырмалары	90
Тарау	11.	ЖОБАЛЫҚ ТАЛДАУ, МӘНІ ЖӘНЕ МАЗМҰНЫ	91
	11.1	Жобалық талдаудың түрлері	91
	11.2	Қаржылық талдау негіздері. Ақша ағындарын модельдеу	94
	11.3	Ақшаның уақыттық құн тұжырымдамасын қолдану. «Жобамен - жобасыз» әдісті қолдану	97
		Бақылау сұрақтары	100
		Бақылау тапсырмалары	100
Тарау	12.	ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАНЫҢ БИЗНЕС-ЖОСПАРЫ	102
	12.1	Инвестициялық жобаның техника-экономикалық негіздемесінің құрылымы	102
	12.2	Бизнес-жоспардың мәні және мағынасы	105
	12.3	Бизнес-жоспардың құрылымы	107
		Бақылау сұрақтары	110
		Бақылау тапсырмалары	111
Тарау	13.	ЖОБАЛАРДЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТАЛДАУЫ	112
	13.1	«Ақша қаражаттар қозғалысының талдауын» құру	112
	13.2	Бухгалтерлік баланс активтеріндегі шоттары	114
	13.3	Бухгалтерлік баланс пассивтеріндегі шоттары	118
		Бақылау сұрақтары	122
		Бақылау тапсырмалары	122
			124

Тарау	14.	ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫ БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІ	
	14.1	Инвестициялардың тиімділік көрсеткіштері. Жобаның өтеу мерзімі (PP)	124
	14.2	Таза ағымдық құн (NPV)	126
	14.3	Инвестициялардың рентабельділік индексі (PI).	128
	14.4	Инвестициялардың дисконтталған өтеу мерзімі (DPP)	131
		Бақылау сұрақтары	134
		Бақылау тапсырмалары	134
Тарау	15.	БЕЛГІСІЗДІК ПЕН ТӘУЕКЕЛ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАНЫ БАҒАЛАУ	135
	15.1	Жобалық тәуекелдердің жіктелімі	135
	15.2	Жобалық тәуекелдерді есепке алу және басқару әдістері	137
		Бақылау сұрақтары	140
		Бақылау тапсырмалары	140
Тарау	16.	ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАНЫ НЕСИЕЛЕУ ПРОЦЕДУРАСЫ	141
	16.1	Инвестициялық жобаны несиелеудің негіздері	141
	16.2	Несиені беру шарттары	143
	16.3	Несиені беру және өтеу тәртібі	146
		Бақылау сұрақтары	149
		Бақылау тапсырмалары	149
		«Инвестициялық жобаның бизнес-жоспарын жасау» тақырыбы бойынша семестрлік жұмысты орындаудың әдістемелік нұсқасы	150
		Тесттік сұрақтары	161

Реферат тақырыптарының тізімі	175
Глоссарий	178
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі	183
Мазмұны	186